

KT

Zanîngeha Dîcleyê Enstîtuya Zanistên Cîvakî

Makezanista Çand û Zimanê Kurdî

Teza Lîsansa Bilind

**PÊVAJO Û KEVNEŞOPÎYÊN DAWETÊN GUNDÊ
ÇÎÇIKAYÊ**

Berivan MATYAR
1893302

Şêwirmendê Tezê
Doç. Dr. Osman ASLANOĞLU

Dîyarbekîr-2021

KT

Zanîngeha Dîcleyê Enstîtuya Zanistên Cîvakî

Makezanista Çand û Zimanê Kurdî

Teza Lîsansa Bilind

**PÊVAJO Û KEVNEŞOPÎYÊN DAWETÊN GUNDÊ
ÇÎÇIKAYÊ**

Berivan MATYAR
1893302

Şêwirmendê Tezê
Doç. Dr. Osman ASLANOĞLU

Dîyarbekır-2021

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Pêvajo û Kevneşopîyên Dawetên Gundê Çîçîkayê (Çîçîka Köyü’nün Düğün Süreci ve Gelenekleri)” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

.../.../...

Berivan MATYAR

PÊŞGOTIN

Folklor, bi berhemên xwe neynika neteweyan e. Folklor awayê jîyanê ye û her netewe, millet û civak xwedî insûrên madî û manewî yên folklorê ne. Çanda devkî jî di bergeha folklorê da tê nirxandin. Berhemên çanda devkî di heman demê da berhemên folklorê ne. Em bi berhevkirin, analîz û lêkolîna van berheman, dikarin xwe bigihînin agahî û zanînen wê civakê. Nexasim ev ji bo civakên ku çanda devkî lê xurt e, giring e. Mirov dikare bibêje ku li civaka kurdan jî çanda devkî xurt e. Loma divê em bala xwe bidin van berheman û berhev bikin, qeyd bikin û herweha wan analîz bikin.

Xebata li ber destê we li ser lêkolîna sehayê ye. Mijara vê xebatê pêvajoyê û kevneşopîyên dawetên gundê Çîçikayê ye. Dawet, wekî merasîm û rêûresm dikeve bergeha folklorê ku isûla çanda civaka xwe radixe ber çavan. Me wekî çavkanî jî ji metnên stranên gelêrî yên wekî dîlok, narînk, serê zavayî sûd wergirtiye. Çavkanîyên vê xebatê ne tenê metnên stranan in, herweha hevpeyvînên ku li gundî hatine kirin jî wekî çavkanî hatine bikaranîn. Me di beşa rêbazê da behsa pirsên hevpeyvînê kirîye, loma em ê li vir behs nekin. Lê divê em behsa çend xalên giring ên vê xebatê bikin.

Xala herî giring, di nivîsîna berhemên dîroka devkî da parastina zimanê resen ê zarbêjê/î ye. Li ser meseleyê, ji bo beşa danasîna gundî, li ser agahîyên gundî, me bi şênîyên gundî ra hevpeyvîn çêkirin û me bersivên wan li gorî devoka wan nivîsîn. Helbet ev pirî caran zehmet bû, ji ber ku zimanê devkî û zimanê nivîsê yê kurdî ji hev cuda ne. Di vê xebatê da heta ji me hat, me hewl da em zimanê devkî yê herêmê biparêzin.

Em bi mînakên van meseleyan şênber bikin: tûpa “ح”ê (eyn) û hin tûpên dîtir ku qalind in û ji qirikê derdikevin di alfabeya me da tune ne, me li pêşîya wan dengan apostrof (‘) bi kar anîye: ‘Ewînat, ‘imanet, m‘ezî, m‘ene, şîrî‘et û me ji bo “r”ya qalind jî apostrof (‘) bi kar anîye; pe‘rî. Li gel vana, li gorî devoka herêmê me

peyvay “xwe”yê bi awayê “xwu”yê nivîsî. Li şûna cihnavka “hûn”ê jî me li gorî devoka herêmê “wûn” nivîsî û li şûna cihnavka “tu”yê jî “ti” nivîsî. Çend mînakên din ên wê devokê jî ev in ku piranî li şûna herfa “b”yê herfa “v”yê tê bikaranîn; “bûye”, “dibêjin”, “hebûye” li şûna wan “vûye”, “divêjin”, “hevûye” tê gotin. Me stranên gelêrî yên vê xebatê li gorî devoka herêmê nivîsîn. Zehmetîyeka din a ku derket pêşîya me jî ev bû: herçiqas stranbêj ji heman herêmê, ji heman gundî bin jî şeweya her stranbêjê cuda bû. Dîsa bi heman mînakê em vê yekê jî şênber bikin; “xwe” li gorî devoka herêmê, di hin metnên stranên da “xwu”, li gorî hin stranbêjan jî “xwe” ye. Herweha ji ber ku me devoka wan parast me dest neda peyvên bitirkî yên ku ketibûn nava zimanê wan. Loma dema xwendina vê xebatê, divê ew li ber çavan bê girtin.

Li ser nivîsîna (deşîfrasyona) stranên çend xalên din hene ku divê mirov behsa wan bike. Yek ji wan, meselaya daçekan e. Di stranên da piranî herfa duyem a daçekan dikeve. Li ser meseleyê, “xulî’l; xulî li ...”, “serî’j; serî ji...”, “me’b; me bi...” û “zava’d; zava di...” Li vir, li gorî rîtma stranê, me bi apostrofê herfa dawîya peyvê û herfa ewil a daçekê bi hev ra nivîsîye. Xala din a di hin stranên da her du herfên dawî yên cihnavka “min”ê dikevin û bi vî awayî tê gotin û nivîsîn: “dada’m”, “kekê’m”, “birakê’m; lê di eslê xwe da wisa ne: “dada min”, “kekê min” û “birakê min”. Dîsa carna di hin stranên da hinek herf, peyv yan jî daçek dikevin, me ew di kevaneka bikoşe da “[]” nivîsîne; “[E]z, [bikin]; [wûn], li vir ji bo ku em metnên stranên temam bikin, me destwerdanên biçûk kirine.

Ji xeynî van xalan, bêguman wekî her xebatê kêmanîyên vê xebatê jî dê hebin û dibe ku hinek tişt, hûrgilî û hwd. li ber çavên me neketibin yan jî hatibin jibîrkirin. Keda gelek kesan di vê xebatê da heye. Di serî da, ez spasîyên xwe li şewirmendê xebatê Doç. Dr. Osman Aslanoglu’yê dikim, li Doç. Dr. Mustafa Aslan û Doç. Dr. Hayrettin Kızılî dikim ku wan ev tez xwend û li ser wê nirxandinê hêja kirin. Herweha ez spasîyên xwe li Dr. Joanna Bochenskayê û li Eşref Keydanî dikim, wan jî wextê xwe ji vê xebatê ra veqetand û wan li ser xebatê şirove, nirxandin û rêliberxistinê hêja kirin. Ji ber ku wî wextê xwe da û tez redakte kir, ez spasîyên xwe li Bahoş Baranî dikim.

Ji ber ku wê bala min da ser folklorê û bi hebûna xwe bû çavkanîya min a ewil, ji dêya xwe Wethayê ra, ji xwişka xwe Şehrîbanê ra ku di vê pêvajoyê da her wext li gel min bû, tim ez motîve dikirim û barê min sivik dikir, ji malbata xwe ra ku wan hem madî hem manewî alîkarîya min kir, ji zarbêj, stranbêj û hemû şênîyên gundî ra spas dikim ku derîyê wan hertim li min vekirî bû. Mala wan hemûyan ava be.

Berivan MATYAR,
Dîyarbekir, 2021

KURTE

Zewac yek ji serdemên sereke yê jîyanê ye. Piştî zewacê, cihê mirovî yê civakê diguhere û rol û mîsyon li mirovî tên barkirin. Ji bo zewacê merasîm û rêûresm tên kirin. Dawet, yek ji wan merasîman e ku di jîyana mirovî da cihê wê yê taybet heye û li herêmên gundewarî bêhtir li pêş e û bi heybet e. Herweha dawet merasîmeka piralî û kolektîf e. Li gel vê, pêvajo û merheleyên wê pir in û xwedî kevneşopî û rîtuêlên curbicur in. Helbet her millet li gorî bawerî, erdnîgarî û çandî, kevneşopîyên dawetên xwe pêk tîne. Kurd jî ji bo serdema zewacê, merasîma dawetê çêdikin û dawetên wan xwedî rîtuêl û kevneşopîyên curbicur û balkêş in. Ev xebat jî li ser dawetên herêmeka kurdan (kurmancîaxêv), bi gotineka din, li ser herêma gundê Çîçikayê radiweste. Ev herêm li navçeya Farqînê ya Dîyarbekirê ye. Wekî her herêma kurdan ev herêm jî, xwedî pêvajo û kevneşopîyên cihêreng e. Ev xebat bi rêbaza berhevkarîyê û lêkolîna sehayê gihîştîye pêvajo û kevneşopîyên dawetên gundê Çîçikayê. Bi gotineka din, bi berhevkirin, analîz û vekolîna stranên gelêrî yên wekî dîlok, narînk, serê zavayî ku li gundî tên gotin û bi hevpeyvînan ku li gundî hatine kirin, agahîyên li ser pêvajo û kevneşopîyên dawetên gundê Çîçikayê hatine bidestxistin.

Peyvên sereke

Çanda Devkî, Pêvajo û Kevneşopîyên Dawetê, Stranên Gelêrî, Gundê Çîçikayê

ÖZET

Evlilik, hayatın önemli geçiş dönemlerinden biridir. Evlendikten sonra, insanın toplumundaki yeri değişir ve insana roller ve misyonlar yüklenir. İnsan hayatında özel bir yer tutan evlilik için düğün töreni ve merasimler yapılır. Bu tören ve merasimler farklı süreçlere sahiptir ve özellikle bu merasimler kırsal bölgelerde daha görkemlidir. Bununla birlikte bu tören ve merasimler için çeşitli gelenekler ve ritüeller icra edilir. Her milletin düğün ritüelleri ve gelenekleri, inanç sistemine, coğrafi özelliklerine, toplumsal ve kültürel değerlerine göre şekillenir. Kürtler de hayatın önemli geçiş dönemlerinden biri olan evlilik için düğün merasimi yaparlar. Kürtlerde düğün merasiminin çeşitli süreçleri vardır ve bu süreçler oldukça çeşitli gelenek ve ritüellere sahiptir. Bu çalışma Kürtlerin (kurmanc) yaşadığı bir bölgede, Çiçika Köyü'nde yapılan düğünlere odaklanmaktadır. Bu köy Diyarbakır'ın Silvan ilçesinde yer almaktadır. Her Kürt bölgesi gibi bu bölgenin de farklı süreçleri ve gelenekleri var. Bu çalışma derleme ve saha araştırması yöntemiyle Çiçika Köyü'nün düğün süreci ve geleneklerine ulaşmıştır. Diğer bir deyişle, bu çalışmada, köyde söylenen “dîlok”, “narînk”, “serê zavayî” gibi halk şarkıları derlenerek ve metinleri analiz edilerek ve ayrıca köyde yapılan mülakatlar aracılığıyla Çiçika Köyü'nün düğün süreci ve gelenekleri hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Sözlü Kültür, Düğün Süreci ve Gelenekleri, Halk Şarkıları, Çiçika Köyü

ABSTRACT

Marriage is one of the important transitional periods in life. After people get married, their status changes and new roles and missions are given to people. Wedding ceremonies are held for marriage, which has a special place in human life. These ceremonies have different processes and especially these ceremonies are more magnificent in rural areas. Along with this, various traditions and rituals are performed for the wedding. The wedding rituals and traditions of every nation have been shaped according to their belief system, geographical characteristics, social and cultural values. Kurds have also held a wedding ceremony for marriage, which is one of the important transition periods in life. There are various processes of the wedding ceremony in the Kurds. These processes have quite a variety of traditions and rituals. This study focuses on the weddings of Chichika Village, in a region where Kurds (Kurmanç) live. This village is located in Silvan, Diyarbakır. This region has different wedding processes and traditions, as every Kurdish region. This study has explored the wedding process and traditions of Chichika Village with the method of compilation and field study. In other words, in this study, information has been given about the wedding process and traditions of Chichika Village by compiling and analyzing the texts of folk songs such as “dîlok”, “narînk”, “serê zavayî”.

Keywords

Oral Culture, Wedding Process and Traditions, Folk Songs, Chichika Village

NAVEROK

PÊŞGOTIN	I
KURTE.....	IV
ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
NAVEROK	VII
LÎSTEYA WÊNEYAN	X
KURTEPEYV.....	XI
DESTPÊK	12
1. MIJARA XEBATÊ	15
2. ARMANC Û GIRINGÎYA XEBATÊ.....	15
3. RÊBAZA XEBATÊ.....	16
4. SÎNOR Û PIRSGIRÊKÊN XEBATÊ.....	21
BEŞA YEKEM	22
DANASÎNA SEHAYA XEBATÊ.....	22
1.1. DÎROKA SEHAYA XEBATÊ	22
1.2. TAYBETMENDÎYÊN ERDNÎGARÎ Û ABORÎYA SEHAYA XEBATÊ	25
1.3. PERWERDE Û SERJÎMARA SEHAYA XEBATÊ	27
BEŞA DUYEM	29
TEORÎ Û TÊGEHÊN XEBATÊ	29
2.1. ÇAND	29
2.1.1. Çanda Devkî	31
2.2. BÎRA ÇANDÎ.....	34
2.3. STRANÊN GELÊRÎ	35
2.3.1. Hêmayên Stranên Gelêrî	39
2.3.2. Cure û Senifandina Stranên Gelêrî.....	40
2.3.3. Cure û Senifandina Stranên Gelêrî yên Kurdî.....	41
2.4. STRANBÊJ	45
2.5. ZEWAC.....	47

2.5.1. Temenê Zewacê.....	49
2.5.2. Şêweyên Zewacê	50
BEŞA SÊYEM	55
PÊVAJO Û KEVNEŞOPÎYÊN DAWETÊN GUNDÊ ÇÎÇIKAYÊ	55
3.1. PÊVAJOYA BERÎYA DAWETÊ	56
3.1.1. Lêgerîna li Kêçikekê	56
3.1.2. Xwestina Keçikê	58
3.1.3. Çûna Xwestinê/Danîna Gustîlkê	59
3.1.4. Qelen û Mesrefa Keçikê	60
3.1.5. Nîşan.....	64
3.1.5.1. Xwarina Nîşanê	65
3.1.5.2. Raxistina Cihêzî	67
3.1.5.3. Rûvekirina Bûkê	68
3.1.5.4. Cilûbergên Nîşanê	68
3.1.6. ‘Îdana Bûkê	69
3.1.7. Dîyarkirina Dema Dawetê.....	69
3.1.8. Rehela Bûkê	71
3.1.9. Qomçeyên Dawetê	72
3.1.10. Mehremisra Bûkê	73
3.2. PÊVAJOYA DEMA DAWETÊ	74
3.2.1. Roja Înîyê	75
3.2.2. Roja Desthineyê/Roja Şemîyê.....	76
3.2.2.1. Desthineya Bûkê	77
3.2.2.2. Desthineya Zavayî.....	84
3.2.3. Peyakirina Bûkê/Roja Yekşemê	88
3.2.3.1. Xwarina Roja Peyakirina Bûkê	88
3.2.3.2. Çûyîna Mala Bûkê.....	89
3.2.3.3. Cilûbergên Bûkê.....	91
3.2.3.4. Xatirxwestina Bûkê	93
3.2.3.5. Derxistina Bûkê	94
3.2.3.6. Berberîya Zavayî	96
3.2.3.7. Peyakirina Bûkê	98

3.2.3.8. Pêvekirin/Taqî	100
3.3. PÊVAJOYA PÎŞTÎ DAWETÊ	100
3.3.1. Roma Zavayî	101
3.3.2. Sêrok.....	103
3.3.3. Zeyî.....	104
3.4. NÎRXANDÎNEKA GÎŞTÎ LÎ SER ZEWAC Ê DAWETÊN GUNDÊ	
ÇÎÇİKAYÊ	105
ENCAM.....	107
ÇAVKANÎ.....	111
PÊVEK.....	125

LÎSTEYA WÊNEYAN

WÊNEYA 1: DÎBÎSTANA EWÎL A GUNDÎ, 06.04.2021. (EV AVAHÎ DÎ SALA 1958AN DA HATÎYE AVAKÎRÎN, PAŞÊ BÎ QASÎ ÇEND SALAN JÎ BO DÎBÎSTANÊ HATÎYE BÎKARANÎN.)	117
WÊNEYA 2: PÊŞDÎBÎSTAN, GUNDÊ ÇÎÇİKAYÊ, 06.04.2021.....	118
WÊNEYA 3: DÎBÎSTANA SERETAYÎ, GUNDÊ ÇÎÇİKAYÊ, 06.04.2021.	119
WÊNEYA 4: MALÊN GUNDÎ YÊN LÎ LEHFÊ ÇÎYAYÊ NE, 06.04.2021.	121
WÊNEYA 5: GUNDÊ ÇÎÇİKA Û ŞEVLERAYÊ LÎ HEMBERÎ HEV ÎN, 06.04.2021.....	122
WÊNEYA 6: JÎ GUNDÊ ÇÎÇİKAYÊ XUYAKÎRÎNA BENDAVA BATMANÊ Û ÇÎYAYÊ MERETOYÊ, 05.05.2019.....	123
WÊNEYA 7: DARÎSTAN Û HAWÎRDORA GUNDÊ ÇÎÇİKAYÊ Û BENDAVA BATMANÊ, 05.05.2019.....	124

KURTEPEYV

<i>Amd</i>	Amadekar
<i>Bnr</i>	Binêrin.
<i>c.</i>	Cild
<i>CIU</i>	Cyprus International Universty
<i>d.b.a.</i>	Dîroka Bidestxistina Agahîyan
<i>e.d.</i>	Edîtorên Din
<i>ed.</i>	Edîtor
<i>EZC</i>	Enstîtuya Zanistên Civakî
<i>h.b.</i>	Heman Berhem
<i>h.g</i>	Heman Gotar
<i>h.k.</i>	Heman Kes
<i>h.s</i>	Heman Stranbêj
<i>h</i>	Hejmar
<i>n.d.</i>	Nivîskarên Din
<i>n</i>	Numare
<i>r</i>	Rûpel
<i>s</i>	Sal
<i>wer</i>	Wergêr
<i>weş</i>	Weşanxane

DESTPÊK

Çand, hemû keresteyên madî û manewî yên civakê ye. Çand dike ku civakek bibe netewe, netewe jî heta ku keresteyên xwe yên çandê biparêzin dê li ser lingan bimînin. Gelê kurd, ku xwedî çandeka kevnar e yek ji gelê niştetîh ê Mezopotamyayê ye. Mezopotamyayê, wekî erdnîgarîyeka pirçandî û piretnîkî bandor li ser teşegirtina çanda kurdan kirîye. Li çarmedorê kurdan, neteweyên wekî ereb, ecem, ermen û tirkan hene. Neteweyên din jî bi bi armancên curbecur xwe gihandîye erdnîgarîya kurdan yan jî ji vê erdnîgarîyê derbas bûne. Helbet ev hemû insûr, li ser avabûna çanda kurdan bi bandor e. Herçiqaş bandora neteweyên din hebe jî, di heman demê da kurd xwedî çandeka xweser in û xisûsiyetên taybet ên çanda kurdan hene.

Yek ji binbeşa çandê, çanda devkî ye û ew di bergeha folklorê da cih digire. Bi gotineka din, berhemên çanda devkî di heman demê da berhemên folklorê ne. Dîroka xebatên folklorê gelekî kevn e, digihîje heta sedsala 18an; li nava kurdan xebatên berhevkarîyê jî di çarçoveya folklorê da hatine kirin û wan jî ji dawîya sedsala 19an vir ve dest bi berhevkirina berhemên folklorê kirîye. Lê ji sedsala 20î vir ve giringîya folklorê bêhtir hatîye famkirin. Di vê qadê da ji bo destpêkê, em dikarin behsa xebata Mela Mehmûdê Bazîdî ya bi navê “Adat û Rusûmatnameê Ekradîyê” û “Cami’eya Risaleyan û Hikayetan Bi Zimanê Kurmancî”yê bikin.¹ Herweha li ser folklorê kurdan xebatên din jî hene. Gelek ji wan bûne pirtûk, wekî gotar di kovaran da hatine weşandin û wekî tez hatine amadekirin.

Di wan xebatan da, li ser keresteyên folklorîk ên sehaya xebatê lêkolînên berfireh hatine kirin. Li gel vê, xebatên wekî berhevkarîya keresteyên folklorê jî gelek in. Lê dema mirov li van xebatan dinêre, dikare bibêje ku piranîya wan berhevkirinê keresteyan ên bêanalîz û senifandin in. Buran, gotinên Allisonê yên li

¹ Necat Keskîn, Folklor û Edebîyata Gelêrî, weş. Avesta, Stenbol, 2019, r. 80.

ser vê mijarê weha dîyar dike: “Piranîya karên ku folklorzanên kurd kirine, tenê girêdayî berhevkirina mijar û materyalên zargotinê ye û wan kêman caran lêkolîn der barê wan mijar û materyalan da pêk anîne. Li gel ku wan qeydkirinên giring li ser zargotinê dabîn kirine, lêbelê ew kar bi piranîya xwe ji cemawerên ku berê van cureyên xwecihî nas dikin û ji piranîya kesên bîyan ra jî neşirovekirî mane.”²

Li nava neteweyên ku danûstedina wan a bi nivîsê kêman e yan jî qels e, çanda devkî li pêş e. Kurd, herçiqas çanda nivîsê binasin, danûstendina wan bi nivîsê ra hebe jî, lê hîn çanda devkî li nava wan xurt e û li pêş e. Mirov vî tiştî xisûsî li gundan dibîne. Kurd, tecrîbe, zanîn û agahîyên xwe bi rêya “çanda devkî” vediguhêzin.

Zewac, serdemeka sereke ya jîyanê ye. Ev serdem di jîyana mirovî da guherînên bingehîn çêdikin. Rol û mîsyonan li mirovî bar dikin. Di civakan da ji bo serdemên sereke yê wekî zayîn, mirin û zewacê; rêûresm û merasîm tên çêkirin. Rîtuêl û kevneşopî tên kirin. Helbet li gorî serdeman awayên merasîm û rituelan diguherin. Li ser meseleyê, ji bo zewacê merasîma dawetê tê çêkirin. Dawet, merasîmeka biçûk û rengîn e. Li gorî mîlet, netewe û civakan awayên dawetê diguherin. Lê her dawet xwedîyê pêvajoya merheleyên dudirêj û pîralî ye. Herweha ji bo her pêvajoya wê, rituel û kevneşopîyên cûrbecûr tên kirin. Li vir, armanca xebatê jî tesbîtkirin û vegotina pêvajoya kevneşopîyên dawetên gundê Çîçîkayê ye. Gundê Çîçîkayê, yek ji gundên navçeya Farqînê ye û xwedî folklor û çanda devkî ya xurt e. Herçiqas rêûresm, kevneşopî, dab û nêrîtên herêma gundî bişibe herêmên din jî hin taybetîyên gundî yê cuda jî hene. Hin ji wan tenê li gundî tên kirin, hin ji wan li herêmên din jî tên kirin.

Di destpêka xebatê da me behsa mijar, armanç, giringîya xebatê kirîye. Rêbaz û sînorên xebatê dîyar kirine û pîrs û pîrsgirêkên xebatê vegotine. Xebata me, ji xeynî destpêkê, ji sê beşên sereke pêk tê. Di beşa yekê da, me gund ji alîyê dîrok û erdnîgarîyê ve da nasîn, serjimara gundî vegot, agahîyên li ser aborîyê dan û behsa taybetîyên civaka gundî kir. Dema me ji bo vê beşê serî li sazîyan da û li çavkanîyên nivîskî mêze kir, me encameka berbiçav bi dest nexist. Me jî pîrs amade kirin û em

² Eşref Buran, “Mela Wekî Tîpekî Pêkenokên Kurdî” (“Teza Lîsansa Bilind a Neçapbûyî”, Zanîngeha Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî Yê Li Tirkîyeyê) Mêrdîn, 2018, r. 6.

çûn sehayê, me bi şênîyên gundî ra hevpeyîn çêkirin, bi taybetî ji bo vê beşê, me ji kesên extîyar pirsin kirin. Me di beşa rêbazê da behsa van pirsan kirine. Herweha ji ber ku “dîroka devkî” dibe bingeha “dîroka nivîskî”, bi saya zarbêj û kesên xwedî zanîn em gihîştin hinek agahîyan û me bingeha dîroka gundî ya nivîskî amade kir.

Di beşa duyem da, teorîya xebatê û têgehên wê hatine dîyarkirin. Ji ber ku xebata me rasterast bi tegehên “çand”, “çanda devkî” û “bîra çandî” ra eleqedar e, me jî bi hûrgilî behsa wan kir. Dîsa di vê beşê da, me behsa “stranên gelêrî” “hêma û cureyên stranên gelêrî” kir û em li ser aloziya bêjeya “stran” û “kilam”ê sekînin. Li gel vê, me behsa “stranbêjî”yê û rolên wê kirine. Nexasim, di çarçoveya stranbêjiyê da em li ser “taybetîya zimanê stranbêjiyê” rawestîyan. Ji ber ku me stran tenê ji stranbêjên jin qeyd kirine, bi ya me divê em behsa “stranbêjên jin” jî bikin. Jin wekî hemû dînamîkên xwe di civakê da li pêş in, em dibînin ku ew di qada folklorê da jî çalak in. Loma me bi taybet, lê ne bi hûrgilî behsa wan kir. Dîsa di vê beşê da me behsa me yek ji serdemên sereke yê jîyanê, behsa “zewac”ê kirîye û li gorî çavkanîyan, şeweyên wê vegotine. Hem li gorî stranên gelêrî hem jî li gorî hevpeyvînan me behsa şeweyên zewacê yên gundî jî kirîye.

Di beşa sêyem da ku beşa eslî ya vê xebatê ye, me behsa pêjavo û kevneşopîyên dawetên gundê Çîçikayê kirîye. Dawet yek ji rêûresmên zewacê ye û bi şahî û xweşî derbas dibe. Dawet, xwedî pêvajoyê û kevneşopîyan e. Me hewl da, em li gorî çavênîya xwezayî, hevpeyvînan û li gorî metnên stranên gelêrî, pêvajoyê û kevneşopîyên dawetên gundê Çîçikayê vebêjin. Loma yek ji çavkanîyên vê xebatê metnên stranên gelêrî yên wekî dîlok, narînk û serê zavayî ne. Di heman demê da, ew metnên berhemên çanda devkî ne. Piraniya van stranan li wî gundî tên îcrakirin. Dema mirov li ser metnên stranan lêkolînê dike, mirov bi rehetî dikare rastî agahîyên gundî yên wekî sîyasî, mîmarî, civakî, aborî û çandî tê. Loma em dikarin bibêjin ku metnên stranên gelêrî, ji bo xebatên bi vî rengî çavkanîyên resen in.

Di dawîya xebatê da, encam, foto, çavkanî û pêvek hene. Di beşa encamê da, me tesbîtên giring ên li ser vê xebatê kirine. Çavkanîyên vê xebatê, pirtûk, gotar, tez û daneyên înternetê ne. Herweha agahîyên li ser kesên jêder hatine dayîn û agahîyên

berfireh ên li ser stranbêjan hatine dayîn. Di beşa pêvekê da jî me li gorî naverokê (mijar), metnên 34 heb stranan dane.

1. MIJARA XEBATÊ

Pêvajo û kevneşopîyên dawetên gundê Çîçikayê mijara vê xebatê ye. Gundê Çîçika gundekî navçeya Farqînê ye. Wekî navçe û herêm, Farqîn xwedî çand û taybetîyên dewlemend in û ji alîyê parastina kevneşopî û rîtuêlan ve herêmeka pir bi hêz e. Civaka vê herêmê çand û kevneşopîyên xwe diparêzin û dişopînin. Ji ber ku li herêmên çiyayî çûndinûhatin û hwd. kêr in, çand û kevneşopî pir zû deforme nabin û li hemberî guherînan li ber xwe didin. Loma me ji herêma Farqînê, tercîha gundê Çîçikayê kir. Bi gotineka din, gundê Çîçikayê li herêmeka çiyayî ya Farqînê ye û li wir çandeka resen, xurt û dewlemend heye. Ji ber van sedeman, sehaya vê xebatê gundê Çîçikayê ye.

Mijareka din a vê xebatê jî balê bixşînin ser karîgerîya metnên stranên gelêrî ku mirov dikare ji wan wekî çavkanî sûd werbigire. Li ser meseleyê, stranên gelêrî ku yek ji berhemên çanda devkî ne, wekî berhemên din ên çanda devkî, mîras û danehevên civakê vedibêjin. Bi gotineka din, stran tenê ji rîtm, melodî yan jî gotinên qalibî pêk nayên. Di gotinên stranan da, hest û raman, bûyerên civakî, çand, dab û nerîten civakê, felsefe û zanîn hene. Bi analîz û şirovekirina van stranan, mirov dikare agahîyên kevneşopîyên herêmê û zimanê resen ê herêmê bi dest bixe.

2. ARMANC Î GIRINGÎYA XEBATÊ

Em dikarin weha behsa armanca vê xebatê bikin: Çavkanîyên têkûz, bipergal û bi hûrgilî yê li ser dawetên kurdan pir kêr in. Mirov dikare tenê behsa teza lîsansa bilind a Mesut Candanê bike ku ew jî taybet wekî mijara sereke nehatîye amadekirin.³ Xebatên din ên heyî jî piranî bi tirkî ne yan jî bi çavên rojhilatnasan hatine amadekirin û çapkirin, herweha ew jî pir berteng in û kêmanîyên wan hene.

³ Mesut Candan, “Rîten Derbasîyê li Herêma Sêwregê” (“Teza Lîsansa Bilind a Neçapbûyî”, Zanîngeha Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yê li Tirkîyeyê), Mêrdîn, 2019.

Me xwest, em vê valahîyê bigirin. Bi berfirehî behsa zewac û dawetên gundê Çîçikayê bikin, rîtuêl û kevneşopîyên wê dîyar bikin û raxin ber çavan. Herweha van rîtuêl û kevneşopîyên gundê Çîçikayê berhev bikin, qeyd bikin binivîsin û veguhezin nîfşên nû. Bi berhevkirin, qeydkirin û veguheştina van neyên jîbîrkirin û her tim bîn şopandin.

Li gel vê, em dikarin bi vî awayî behsa giringîya xebatê bikin: Heta niha li gundî û wê li herêmê berhevkarîya folklorê nehatîye kirin. Ji ber vê, ev xebat di qada xwe da nimûneya yekem e. Heta niha bi berfirehî behsa dawetên kurdan nehatîye kirin. Yek ji giringîya vê xebatê ew e ku bi çavê kurdekê, bi çavnêrîya xwezayî, hemû pêvajoyên kevneşopîyên dawetê hatine vegotin.

3. RÊBAZA XEBATÊ

Ji ber ku xebata me berhevkarin û taswîrkirina kevneşopî û rîtuêlên dawetan in ku ew jî berhemên folklorîk ên li ser qadekê, bi gotineka din, sehayeka dîyarkirî ne, loma me ji rêbazên lêkolîna sehayî sûd wergirt. Sê rêbazên sereke yên rêbaza berhevkarina berhemên folklorî hene: “Ji bo xebatên berhevkarina berhemên folklorî yên di meydana da li gorî mijar û çarçoveyê sê rêbazên bingeîn ên wekî “çavnêrî”, “hevpeyvîn” û “anket”ê hene.”⁴ Hin caran ev her sê rêbaz bi tena serê xwe û hin caran jî bi hev ra tên bikaranîn. Mirov dikare weha behsa rêbaza çavnêrîyê bike: “Rêbaza çavnêrîyê bi du awayan dibe; yek jê awayê çavnêrîya beşdarî û rasterast e, a din jî çavnêrîya nebeşdarî û nerasterast e.”⁵ Em dikarin bibêjin ku di xebatên lêkolînên li ser berhemên folklorê da ya herî giring çavnêrîya beşdarî û rasterast e.

Divê lêkolîner bi awayekî pisporek yan jî amator li qadê bimîne û çavnêrîyê bike. Eger mecbûr bimîne ji bo vê yekê divê demeka dirêj li qadê bimîne û beşdarî merasîman bibe û wekî wan tev bigere. Nexasim, şahidê merasîmên xwezayî bibe. Ev ji bo lêkolînê û encamên wê çêtir e. Em jî dikarin bibêjin ku yek ji rêbazên vê xebatê çavnêrîya xwezayî ye.

⁴ Kadri Yıldırım, Ramazan Perteve û Mustafa Aslan, Ji Destpêkê heta niha Folklorê Kurdî, weş. Zanîngeha Mêrdînê, Stenbol, 2013, r. 146.

⁵ h.b. r, 146.

Em hem berî vê xebatê û hem dema vê xebatê daxilî nêzî 7-8 merasîmên wekî “keçikxwestin”, “nîşan” û “dawet”ê bûne. Dema beşdarîyê da me bi awayekî pispor hin nîşe û agahî qeyd kirine. Vê yekê jî kir ku em karibin pirsên hevpeyvînê amade bikin û ji şênîyên gundî bipirsin. Loma em bi rehetî dikarin dîyar bikin ku me ji çavênîya xwezayî jî sûd wergirt. Rêbazeka din a lêkolîna sehayî jî hevpeyvîn e û yek jê rêbazên herî giring e: “Ji ber ku hevpeyvîn îmkana dîtina rûbirûyê ya lêkolîner û kesên ku hevpeyvîn bi wan ra tên kirin çêdike, herweha ber li şaşîyên ku dertên holê digere yan jî hebin şaşîyan sererast dike, li gel vê, derfeta duberekirin û rasteqînîyê dide, loma ew rêbaza herî giring e.”⁶ Ji bo ku mirov ji hevpeyvînê encamên baştir bigire divê bi baldarî li ser van xalan raweste: “Divê pirs ji berê da hatibin amadekirin, zimanekî zelal bê bikaranîn, hevpeyvîn di demekê lezûbez da neyê kirin, lêkolînvan ji bo ku pê ewlehî bê kirin, xwe bide qebûlkirin, hevpeyvîn di cihekî bêdeng da bê kirin, pirs li pey hev neyên kirin, hinek navber bê dayîn û divê hevpeyvîn ne bi kesekê tenê ra, bi çend kesan ra bê kirin. Werheha hevpeyvîn bi kesên wekî temenmezin (dînyadîtî), bîr û tendurustîya wan di cih da bin û bi şênîyên devera xebatê ra bê kirin.”⁷

Di çerçoveya van xalan da, em dikarin bi dilrehetî bibêjin ku em jî di rêbeza hevpeyvînê da, wisa tevgerîyan. Me pirsên xwe li gorî beşên vê xebatê amade kirin. Me dema hevpeyvînan hewl da hevpeyvînên xwe li cihên bêdeng çêbikin. Me pîrî caran navber dida yan jî me hem sê çar kesan bi hev ra yan jî yeko yeko hevpeyvîn çêdikirin. Her du awa jî bikêrhatî bûn.

Ji bo hevpeyvînan, me ji 462 kesan, bi 10 kesan ra hevdiîtin çêkirin. Helbet em pîr baldar bûn ku em pirsên xwe ji şênîyên gundî bipirsin, yên ku bîr û tendirustîya wan li ser kewnê xwe bû. Li gel vê, ji bo agahîyên li ser dîroka avabûna gundî ji kesên temenmezin (dînyadîtî) wekî Îkram Magaç (75), Hecî Xatûn Matyar (70), Mehmed Seid Matyar (67) û ji bo agahîyên resmî yên li ser gundî bi muxtarê gundê Çîçikayê Elî Matyar (42) ra jî hevpeyvîn çêkir. Dîsa ji bo dawet û kevneşopîyên demên berê nexasim bi kesên ku rêûresmên wekî şahî û rojên taybet dizanin û bi rê ve dibin ra û bi kesên temenmezin û navsere ra, wekî Wetha Matyar

⁶ h.b., r. 146.

⁷ h.b., r. 146.

(65), Ezîze Maytar (59), Minîfe Magaç (42), Mecbûrîya Matyar (40) û Rayîfe Sezgîr (37) ra, me hewl da ji bo hin pêvajoyê û kevneşopîyên wekî “roma zavayî” bi hem mêr hem jî ciwanan ra wekî Êhsan Matyar (26) ra hevpeyvînê bikin. Bi gotineka din ji ber sedemên jor hem kesên temenmezin hem jin hem mêr û hem bi ciwanan ra hevpeyvîn hatin çêkirin. Ji ber ku hemû şênîyên gundî merivên hev in, li gundî kesên xerîb tune ne, kêzede her kes xwedîyê heman agahî û zanînê ye. Loma me hevpeyvîn bi 10 (deh) kesan ra sînordar kir. Di dema hevpeyvînan da, me bi destûra wan denggir û fotogir bi kar anîn. Di vê xebatê da em dikarin bibêjin ku em bi prensîbên bêalîbûn û objektîfbûnê tev gerîyan.

Li vir, divê em behsa pirsên hevpeyvînên xebatê bikin. Me pirsên xebatê li gorî beşên xebatê bi du awayan amade kirin. Ji bo agahî û zanînan li ser sehaya xebatê, me ev pirs amade kirin:

1. Navê gundî çi ye? Ji bo çi ev nav li gundî kirine?
2. Serjimara gundî çiqas e?
3. Taybetmendîyên dîrokî yên gundî çi ne?
 - a) Gund cara pêşîn kînga ava bûye?
 - b) Şênîyên yekem kî ne?
 - c) Îro kîjan millet yan jî kî li gundî dijî?
 - d) Li gundî, kîjan ziman yan jî zareva tên axaftin?
4. Taybetmendîyên erdnîgarîya gundî çawa ne?
 - a) Kişwera herêma gundî çi ye?
 - b) Gund li cihekî çiyayî ye yan jî li deştê ye?
 - c) Li gundî çi tê çandin, ajotin û xwedîkirin?
 - d) Tesîra hewa û kişwerê ya li ser gundî çawa ye?
5. Aborîya gundî li ser çi ye?
 - a) Ji bo aborîya gundî sewaldarî û çandinî çiqas giring in?
 - b) Ji xeynî sewaldarî û çandinîyê awayên aborîya gundî çi ne?
6. Taymendîyên perwerdeya gundî çawa ne?

- a) Dibistana gundî cara ewil kengê ava bûye?
- b) Niha li gundî çend cure dibistan hene?
- c) Xwendekar ji bo xwendinê ji gundî dertên?
- d) Rêjeya xwendekarên gundî çi qas e?
- e) Li gorî serjimara gundî rêjeya xwendina gundî çawa ye?

7. Îmkanên gundî yên wekî nexweşxane, av û rêya gundî çawa ne?

- a) Li gundî nexweşxane heye?
- b) Rêya gundî asphalt e?
- c) Li gundî şebekeya avê heye?
- d) Li gundî camî yan jî dêr heye?
- e) Li gundî mala mela yan jî mamosteyan hene?
- f) Li gundî avahîya muxtarîyê heye?
- g) Li gundî mala şînê heye?
- h) Li gundî market heye?

Bersivên van pirsan bi pergala û bi rêkûpêk di beşa danasîna xebatê da ne. Pirsên li ser beşa pêvajoya û kevneşopîyên dawetê ev in:

- 1. Li gundî şeweyên (formên) zewacê çi ne?
- 2. Li gundî ji keç û xortên nezewicandî ra çi tê gotin?
- 3. Li gundî temenê zewacê çend e?
- 4. Li gundî lêgerîna li keçikeka berzewac çawa dibe û cihên taybet ên lêgerînê hene?
- 5. Li gundî keçikê çawa dixwazin?
- 6. Li gundî, merasîma çûna xwestinê û danîna gustîlkê çawa ye?
- 7. Di vê merasîmê da çi tê kirin? Kî tê ezimandin? Xwarin û vexwarina vê rojê çi ye? Keç û xort hev çawa dibînin/dinasin? Cilûbergên taybet ên ji bo vê rojê çi ne?
- 8. Li gundî qelen tê xwestin? Ji bo mesrefên bûkê çi tê kirin? Li ser qelen û mesrefên bûkê kî xeber dide û bîryaran dide?
- 9. Ji bo merasîma nîşanê ji mala bûkê ra, erzaq, zexîre û goşt tê şandin?

10. Li gundî merasîma nîşanê çawa tê li darxistin? Xwarin û vexwarina nîşanê çi ye? Ji bo nîşanê kî tê ezimandin?
11. Di vê merasîmê da cihêz tê raxistin? Dîyarî bi bûkê ve tê kirin? Cilûbergên bûkê û zavayî çi ne?
12. Li gundî di 'îdana (cejn) wekî Remezan û Qurbanê da ji bo bûkê çi tê kirin? Ji bûkê û malbata wê ra çi tê şandin?
13. Li gundî dawet kînga tê kirin? Dema dawetê li gorî çi dîyar dîkin?
14. Eger dema dawetê dîyar be, berîya dawetê rîtuêl û merasîmên bi çi rengî hene?
15. Ji bo danûstendina dawetê, bûk kînga diçe sûkê û kî bi bûkê ra diçe sûkê? Li gundî ji sûka bûkê ra çi tê gotin? Bûk li vê sûkê çi dîstine?
16. Li gundî ji bo ezimandina dawetê çi tê kirin û kînga tê kirin? Ji bo ezimandinê dîyarîyên taybet tên amadekirin?
17. Mehra fermî û mehra dînî kînga tê birîn? Dema mehra dînî tê birîn malbata zavayî çi dide bûkê?
18. Li gundî dawet çend roj in?
19. Roja desthineyê kînga ye? Di vê rojê da çi tê kirin? Xwarin û vexwarina vê rojê çi ye?
20. Desthineya bûkê kînga û çawa tê kirin? Cilûbergên bûkê yên ji bo desthineyê çi ne?
21. Di desthineya bûkê da rîtuêl û kevneşopîyên tên kirin çi ne?
22. Li ser bûkê kîjan stran tên gotin?
23. Desthineya zavayî kînga û çawa ye? Ji bo merasîma desthineya zavayî kîjan rîtuêl û kevneşopî tên kirin?
24. Li gundî, hine li dawetvanî, berbûrî û şênîyan tê belavkirin? Kesên ku ji hinê bêpar dimîne çi dike?
25. Li gundî bûkê kînga peya dîkin?
26. Roja merasîma ku bûkê peya dîkin kîjan rîtuêl û kevneşopî tê kirin? Kar û barên wê rojê çi ne? Xwarin û vexwarina wê rojê çi ye? Amadekarîyên bi çi rengî tên kirin?
27. Berberîya bûkê û zavayî kînga û çawa tê kirin?
28. Cilûbergên wê rojê çi ne?

29. Çûyîna mala bûkê bi çi awayî ye? Kî diçe mala bûkê?
30. Dema xatirxwestina bûkê çi tê kirin? Di dema xatirxwestin û derxistina bûkê da kîjan çi tê kirin? Li ser van pêvajoyan kîjan cure stran tên gotin?
31. Dema bûkê peya dîkin çi tê kirin? Kevneşopî û rîtuêlên ku divê bûk bike hene? Eger hebin çi ne?
32. Zava diçe pey bûkê? Eger naçe li ku derê li benda bûkê disekine?
33. Li gundî, ji destbirak û hevalên zavayî yê peywirdar ra çi tê gotin?
34. Li gundî, piştî dawetê kîjan merasîm û şahî tên çêkirin.
35. Li gundî piştî dawetê, şahîyên ji bo bûkê û zavayî tên kirin çi ne?
36. Sêrok çi ye û li gundî çawa tê çêkirin?
37. Zeyîya ewil a bûkê çawa ye? Kî diçe pey bûkê û bi xwe ra çi dibe?

4. SÎNOR Û PIRSGIRÊKÊN XEBATÊ

Mijara xebatê bi danasîna gundê Çîçikayê, bi teorî û têgehên xebatê û bi pêvajoyên kevneşopîyên zewac û dawetên gundî sînordar e. Lê her beşa vê xebatê bi hûrgilî û berfireh hatîye vegotin. Çavkanîyên vê xebatê jî bi pirtûk, kovar, gotar, daneyên înternetê, metnên stranên gelêrî, çavneşîya xwezayî û hevpeyvînan sînordar e.

Em dikarin weha behsa pisgêrikên xebatê bikin: Yek ji pirsgirêkên xebatê, ku bi ya me ya herî giring e, ev e: çavkanîyên ku li ser têgeh û teorîya xebatê yê li ber destan, ne bi kurdî ne. Li ser meseleyê, ew çavkanîyên ku me li jor behsa wan kir, bi piranî ne kurdî bûn. Loma me di wergerandinê da zehmetî kişand. Em dikarin behsa pirsgirêkên li ser seheyê xebatê jî bikin. Li ser meseleyê, tu çavkanîyên nivîskî yê li ser dîroka avabûna gundî û hwd. tune bûn.

Li gel vê, dema me ji bo agahîyan serî lê sazîyên resmî da me tu encam û agahî bi dest nexistin. Pisgêrika din a li ser sehayê jî bi vî awayî bû; ji ber ku xebata me li ser kevneşopîyên dawetê yê gundî ne, me xwest em fotoyan jî bi kar bînin û xebatê şênber bikin, lê mixabin, me foto jî bi dest nexistin.

BEŞA YEKEM

DANASÎNA SEHAYA XEBATÊ

Di vê beşê da me hewl da li gorî çavkanîyên çand û dîroka devkî, em behsa dîroka avabûna gundî, navê gundî û şênîyên ewil ên gundî bikin. Li gel vê, li gorî çavkanîyên din jî behsa gundî, taybetmendîyên erdnîgarî û aborî; perwerde û serjimara gundî bikin.

1.1. DÎROKA SEHAYA XEBATÊ

Çîçika, bi navê xwe yê tirkî “Ormandışı”, gundekî girêdayî navçeya Farqînê ye. Niha li gorî Wîkîpedîyê, Çîçika yek ji meheleyên Farqînê ye.⁸ Berîya ku bi zagona 6360î⁹ ku gund bûn meheleyên navçeyan, Çîçika gundekî navçeya Farqînê bû. Niha herçiqas Çîçika statuya meheleyê girtibe jî ew gundekî Farqînê ye û hemû taybetmendîyên gundbûnê dihevine. Dema me dest bi komkirina agahîyên li ser gundî kir, me serî li hin sazîyên resmî da, lê me tu encam bi dest nexistin. Nexasim jî li ser dîroka avabûna gundî, tu agahî ne di arşîvan da ne jî li sazîyên resmî tune bû. Loma em nikarin zanînên tekez yê dîroka avabûna gundî bidin. Lê em vê yekê bibêjin ku gund li herêmeka kurmancîxêv e. Niha li gundî kurmancî dijîn û zaravayê ku diaxivin jî kurmancî ye.

Çiftçi dibêje ku: “Berhemên devkî ji bo dîroka gelên ku hê nebûne dewlet, çavkanîyên ferz in. Her ku berhem derbasî ser kaxezê bibin dê ev taybetmendî jî ji holê rabe. Lê heta wê demê divê ev berhem bînin parastin.”¹⁰ Em jî bi vê hişmendîyê û bi rêya berhevkerîna “berhemên devkî” gihîştin agahîyan; di çarçoveya xebatê da, dema ku me dîroka avabûna gundî, ji şênîyên temenmezin ên gundî pirsî, wan li gorî mezinahîya malbatên xwe hin agahî dan me. Bi piranî jî isûla bidestxistina agahîyan,

⁸https://tr.wikipedia.org/wiki/Ormand%C4%B1%C5%9F%C4%B1_Silvan, d.b.a. 10.04.2021.

⁹<https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6360.html>, d.b.a. 10.04.2021.

¹⁰ Tekin Çiftçi, Kilam û Jin: Di Kilamên Evînî yê Dengbêjîyê de Temaya Jinê, weş. Nûbihar, Stenbol, 2014, r. 41.

jimartina navên bav û kalên wan bûn. Bi vê yekê bi texmînî ji me ra dîroka avabûna gundî gotin. Berîya ku gund ava û şên bibe, ewilî yekî bi navê “Simo”yî ku ew bi xwe jî mirtib (gerok) bûye, hatîye wê derê û kanîyek çêkirîye. Dema ku Simo hatîye wê derê, gund wê çaxê tune bûye. Wî kanî çêkirîye û li vir ji bo demekê bi cih bûye.¹¹ Lê ji ber ku Simo gerok bûye, bar kirîye û çûye. *“Jê ra divên Kanîya Simo, divên Simo jî mirtiv vûye, îlk ewila wî kanîye çêkirîye. Cîyê mirtiva vîye, mirtiv hatine li wir sitirîne. A de hêw hê jî ew kanî heye li ba me.”*¹² Şênîyekî din jî weha behsa avabûna gundî dike: *“Evira hanê gundê bav û kalê me ye, ewilî li vir ava bûye. Kanîya Simo ev vû. Hema a’j vê ra awayî tevahî gund e. Di gund da ewilî ev kanî hevîye. Simo mirtiv vîye. Hatîye gund kesik di gund da tine vîye. Simo hatîye li vir bî cî bûye, ji xwu ra palasa xwu danîye, çadira xwu kutaye. Erdê kolaye, şirikek av derxistîye, tişkî kirîye devê avê, av indî her tîm hatîye. Ew ro îro av tê, qet neçikîyaye Kanîya Simo.”*¹³

Mirov dikare bibêje, kanî bûye sebebavabûna gundî. Yek ji şênîyên gundî, wisa behsa dîroka avabûna gundî dike, piştî Simoyî, yekî bi navê Bekir bi malbata xwe jî gundê Boşatê hatine Newala ‘Ewînatê¹⁴ li vir hinek ji wan di şikeftan da hinek ji wan jî di xirbeyên ku avakirinê da stirîne: *“Kanîya ‘Ewînatê en cîyê kem, ji gund ra feydelî vîye, şîfa vîye evira vîye, evira vîye. Hee wê çaxê gund tine vîye, mal, malê, pêşê me mervê me, li ser kanî, xirbê wan li wê vîye, li wê danîne. Îca paşê mîfî’et dîne, vîra toprax, ev milkîyet, ev arazî vî zikî vala maye îca hatine jêrê, ji wê derê hatine jêrê, hatine jêrê.”* Piştî demekê hatine gundê Çîçikayê û êdî li wir mane. Ev kes ewilî li dora Kanîya Simoyî bi cih bûne. Ku li gorî gotina şênîya wir, tevî hevserê wê çar bavkalik berê ji Gundê Boşatê hatine vî gundî; navên wan bavan bi dorê ev in; Bekir, Emer, Avdila, Wezîr. Li gorî wê dîroka avabûna gundî 200 sal heye. Îro di gundî da ji mala wan ra dibêjin, “Mala Emerê Beko”yî. *“Bekir kalê xezûrê min vûye, çar pênc bav berê ewil ew hatine vira, wê çaxê kesik tine vîye, tenê kanîya Simo hevûye, jixwu zengîn vûne û dest dane ser erda jî. Çend malên din jî ji Boşatê hatine,*

¹¹ Ji bo agahîyên berfireh ên li ser Kanîya Simoyî û kanîyên din ên gundî da bnr: Kovara Folklor Me, “Navên Kanîyên Çîçika”, 2019, s. 1., h. 3., r. 6-10.

¹² Kesê 10.

¹³ Kesê 7.

¹⁴ Newala ‘Ewînatê: Di navbera Gundê Boşatê û yê Çîçikayê da ye, newaleka kûr û dirêj e. Kanîyeka bi navê “‘Ewînat”ê tê da heye.

îja gund wê çaxê şên vûye.”¹⁵ Em dikarin bibêjin, hinceta mayîna wan Kanîya Simoyî bûye.

Piştî demeka din ku em bi zelalî nizanin kînga ye dîsa ji Boşatê, kurê Emer Keyayî, Mehemed tê Çîçikayê. Ew jî li wir dimîne, dizewice û malbata wî mezin dibe. Li gorî şênîyekî din, ji xeynî wî çar bavkalik berê hatine wir û li wir bi cih bûne. Navên bavkalikên wî bi dorê wisa ne: Mehemed, Eshed, Xefûr, Ezzet. Li gorî wî jî dîroka avabûna gundî nêzî 200-300 sal heye.¹⁶ Dema me ji bo secereya wî li sîteya e-dewletê nihêrt, me dît ku kalê wî yê Xefûr, li gundê Çîçikayê, di sala 1891ê da ji dayik bûye, eger em du bavên berîya Xefûrî (Mehemed û Eshed) jî bihesibînin, dîroka avabûna gundî texmînî digihîje salên 1800î: *“Navê kalê me yê Boşatê Emer Keya ye, ew ji gundê Boşatê ye, kurê Emer Keya Mehemed piştî ji eskerîyê tê, tê gund, her birayê Emer Keya diçe cîkî. Lê Mehemed hatîye vir û li vir maye, paşê kurê wî Eshed, kurê Eshed jî Xefûr e, ew bavê Ezzet e, Ezzet jî bavê min e, ez jî way’ 67 salî me, a ji vir hesab ke. Yanî bi texmîna min 200-300 sal heye ku ev gund ava bûye.”*¹⁷ Em dikarin texmînên wan bi dîroka avabûna teşkilata muxtarîyê jî piştrast bikin ku Zagona Muxtarîyê di salên 1830-33an da derketîye.¹⁸ Li gorî ku bavê Mehemed, Emer Keya, keyayê Boşatê bûye û dema keyatîyê digihîje salên 1830-33an, herî kêma dîroka avabûna gundî tevî salên Simoyî jî bihesibînin digihîje nêzî 250 sal berê. Niha mezreyeka bi navê, “Basoxê” ya gundî jî heye.

Dema me maneya navê gundî pirsî, em gihîştin du bersivan. Li gorî şênîyên temenmezin, navê gundî yek jê bi maneya “hindikî” û “piçekî”yê ye; dema ku gund ava bûye du sê mal bûne, loma jê ra gotine, “çîçkî” û ji wir jî bûye “Çîçika”. *“Ewîlî çîçkî vûne, malkî du mal vûne gotine çîçika, paşê zêde bûne. M’ene wî hindik e.”*¹⁹ *“Belkî wê çaxê Çîçika weka çîçeka vûye, xwuşik vûye loma mezinên me jê ra gotine*

¹⁵ Kesê 5.

¹⁶ Kesê 7.

¹⁷ h.k.

¹⁸ Süleyman Oğuz, Osmanlı Vilayet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilayeti (1878-1885), weş. Cem Ofset, Enqere, 1986, r. 20.

¹⁹ Kesê 5.

Çîçeka.”²⁰ Ya din jî di dema avabûnê da ji alîyê xwezaya xwe ve xweşik bûye wekî çîçekekê bûye, loma jê ra gotina “Çîçika.”

Dibe ku bandora xwezayê jî li ser navê gundî hebe, çunkî navê gundî bi tirkî “Ormandışı” ye. Alkan, vê yekê di teza xwe ya doktorayê da weha şirove dike: “Navên hin gundên Farqînê, nîşan dide ku navên xwe ji gîya, darûber û heywanan girtine. Li sehayê 9 gundên ku navên xwe ji gîya, darûber û heywanan digirin, hene. Bi taybetî gundên ku navên xwe ji gîyayan digirin, li ser erdnîgarîya herêmê agahîyên giring didin. Bi ser da agahîyên berê yên der barê erdnîgarîyê da jî didin. Gundên bi navê Akçayır (Mêrgwaş), Dutveren²¹ (Dêrûnê), Erikyazı (Qewşanê), Nohuttepe (Hesendelyê), Ormandışı (Çîçika), Otluk (Heşter), Sarıbuğday (Pîrema), Yeşilbahçe (Dîda), navên xwe ji erdnîgarîya wê herêmê girtine. Li ser meseleyê, gundên ku navên wan bi genim, ceh, nok û tûyî eleqedar in, îro li wan gundan ew tiştên ajotin yan jî çandin.”²² Herçiqas di vê mînakê da navên gundên Farqînê bi tirkî hatibin dayîn jî, em dikarin vê mînakê ji bo argûmana ku gundên navên xwe ji xwezayê jî girtine, bidin.

Li gundî ava şebekeyê ya vexwarinê heye. Mala şînê, camî, lojmana melayî û marketek heye. Kanalîzasyon, nexweşxane tune ye, lojmana mamosteyan tune ye ew bi serwîsan tî gundî, avahîya muxtarîya gundî jî tune ye.

1.2. TAYBETMENDÎYÊN ERDNÎGARÎ Û ABORÎYA SEHAYA XEBATÊ

Çîçika, 120 km dûrê Dîyarbekirê û 40 km jî dûrê Farqînê ye. Pîvana rêerdê gundî 720 hektar e. Çîçika li bakurê Farqînê ye. Gundên nêzî Çîçikayê li gorî nêzîkbûnê bi dorê wisa ne; Şevlera (1.2 km), Şevleraya Jêrîn (1.2 km), Boşatê (2.5 km), Başqê (4 km), Mîranga (4.5 km).²³ Di navbera Çîçika û Şevlerayê da Çemê Şîpê heye.²⁴ Ji xeynî çemî, gol, newal û kanîyên gundî jî hene.

²⁰ Kesê 1.

²¹ Dutveren: Li gorî hin çavkanîyan “Yeşilköy” jî derbas dibe. Me ji bo navên gundan ên kurmancî, ji rûpela şaredarîya Farqînê sûd wergirt: <https://silvan.bel.tr/mahalleler>, d.b.a. 10.04.2021.

²² Adnan Alkan, Silvan İlçesi’nin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası, weş. Kriter, Stenbol, 2018, r. 236.

²³ <https://www.haritatr.com/ormandisi-koyu-haritasi-m399e>, d.b.a.:10.04.2021.

²⁴ Çemê Şîpê: Çem, ji Gundê Baqûzê tê û diçe daxilî bendava Batmanê dibe.

Kişwera gundî, havînê pir germ e û zivistanê jî sar e. Gund, li alîyê çîyayî ye loma daristan jî lê hene. Darên wekî mazî, gelberî, ‘inav, hewr, hêjîrên kovî, givîj, şengil, gûz, hêjîr, bîyok, hirmî, sêv û tî hene. Gîyayê herêmê biharê bi şilîyê ra şîn dibe, lê havînê tavlê zer û hişk dibe.

Çîçika, li lehfê çîyayî ye û hevraz e. Li gundî newal, mesîl û kortik pir in. Ev yek tesîrê li gelek tiştan dike. Yek ji wan, malên gundî belawela ne û rêya wî teng e. Ji ber van sedeman çûnûhatina gundî jî zehmet e. Ji ber ku rê ne bikeys e û hîn jî bêasfalt e, şênîyên gundî nexasim zivistanê zehmetîyê dikişînin.

Aborîya gundî, hem li ser xwedîkirina heywanan hem jî li ser çandinîyê ye. Lê xwedîkirina heywanan li pêş e. Ji ber ku gund li qûntarê çîyayî ye û hevraz e, newal û helan²⁵ jî pir in. Loma ji bo xwedîkirina pezî guncan e, nexasim jî pezê reş û mêşin. Li gundî van salên dawî (ji 1995an vir ve) êdî dewar jî tên xwedîkirin.

Bi projeyên teşwîqker ên dewletê, xwedîkirina dewaran roj bi roj zêde dibe. Hin malên ku erdê wan hene, tê da tewlên biçûk ava kirine û niha dewarên dermale (besî) xwedî dikin. Xwedîkirina dewaran piranî ji vo firotinê ye, lê hem bo xwarina xwe hem jî bo firotinê ji şîrî mast, penîr û rûnê nivîşka çêdikin. Ev jî alîkarîyê li aborîya wan dike. Li gorî daneyên resmî li gundî niha 3054 gamêş, 70 çêlek, 439 mêşin, 168 pez hene.²⁶ Ji gundên Farqînê yek ji jî Çîçika ye ku gamêşên herî pir lê ne.²⁷

Başûrê gundî deşt e û ji bo çandinîyê mêrg û zevî jî hene. Nêzî 4200 donum erdê ajotinê heye û piranî ceh û genim tên ajotin. Lê di gundî da yên ku nîsk û nok jî diaojin hene. Bi pêşketina amûrên ajotinê, li gundî erdên neajotî nemane. Ew demên berê kizin,²⁸ şadank²⁹ û titûn jî diajotin û wan jî alîkarîya aborîya gundî dikir. Heta sala 1993an, berîya valakirina gundan, gundîyan qozeyên hevrişimî jî xwedî dikirin. Aborîya gundî ji % 90 li ser xwedîkirina qozayên hevrişimî bû. Niha di gundî da

²⁵ Helan: Cihên çehl, kortik, mesîl û newal in ku beran ji çêra wan hez dikin.

²⁶ Me agahî ji Nejat Arslanî stendin. Ku ew gerîndeyê beşa ajaldarîyê ya navçeya Farqînê ye, d.b.a. 05.04.2021.

²⁷ Alkan, Silvan İlçesi'nin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası, r. 385.

²⁸ Kizin: Gîyayê çandinîyê ji bo xwedîkirina heywanan e. Nexasim, ji bo çêlekên bigolik, gayan û wekî din jî ji bo heywanên lawaz û kulek e. Bi nîsk û genimî ra payîzê tê ajotin û havînê gêreya wê tê kirin. Kemên wê ji yên nîskî qalindtir û bilindtir in; pelên wê jî firehtir in. Hebên wê çargoşe ne û ji yên nîskê girtir in. Bi piranî wê dikin avê, diperçîfinin û bi kayê ra didin heywanan.

²⁹ Şadank: Gîyayê çandinîyê ye. Di meha adarê da tê ajotin û havînê gêreya wê tê kirin. Dema ku şîn tê, kulîlkên wê şîn û mor dibin, paşê ber digire û dema çîninê hundirê beran dibe bizir, bizrên wê şahîk in. Li gundî ji bo dermanên birînan jî tê bikaranîn.

malek tenê qozeyên hevrişimî xwedî dike, ew jî ne bi armanca aborîyê, lê bi armanca kevneşopîya xwedîkirina qozeyan dewam dike.³⁰

Li gundî 250 donum jî erdê rezî heye û hilberîna tirî jî tê kirin. Rez hem ji bo tirî hem jî ji bo çêkirina meşlûr, bastêq, kesme û mewîjan giring e. Şênîyên ku rezên wan mezin in û berên wan ên salê pir in, berên xwe hem ji bo xwarinê hem jî bo firotinê çêdikin. Şênîyên gundî ji xeynî çandinîyê baxçe jî datînin. Erdên şênîyan ên nêzî gundî ji bo baxçedanîyê ye. Şênî bi aşî, îlac û teknîkên modern darên fêkîyan jî xwedî dikin.

Ji xeynî vana, şênîyên ku ji bo xebatê diçin cihên dûr jî hene. Hin kes havînan diçin karê demsalî yên wekî berhevkirina findiqan, hin jî diçin karên çêkirina avahîyan. Ev kar demsalî ne, lê dîsa jî alîkarî li aborîya wan dikin.

1.3. PERWERDE Û SERJÎMARA SEHAYA XEBATÊ

Dibistana ewil di sala 1966an da vebûye, lê avahîya wê tune bûye, ewil di odeyeka mala şênîyekî bi navê Nadîrî da bûye. Wê demê ji gundên derûdorê jî xwendekar hatine dibistanê.

Niha li gundî pêşdibistan û dibistana seretayî hene. Navê dibistanê, “Ormandışı Köyü Yıldızlar İlkokulu” ye. 12 xwendekarên pêşdibistanê û 30 xwendekarên dibistana seretayî hene. 4 mamoste û du pol hene.³¹ Piştî qedandina dibistana seretayî xwendekar ji bo dibistana navîn diçin gundê Dêrika Miqûrê. Navê dibistana Dêrika Miqûrê, “Demirkuyu Mahmut Kepoğlu Ortaokulu” ye.³² Li wir jî 54 xwendekarên dibistana navîn hene. Piştî dibistana navîn ji bo perwerdeya lîseyê jî diçin navçeya Farqînê, niha ji gundî 48 xwendekarên lîseyê hene.³³ Li gorî serjimara sehayê rêjaya xwendin û nivîsînê ji %31.16 e.

Li gorî daneyên Tuikê serjimara gundî ya 2020an 462 ye.³⁴ Di sala 2020an da, serjimara jina 220 û ya mêran jî 242 bû. Serjimara giştî ya gundî jî 462 ye. Di gundî da 60 mal hene û serê malê 7-8 kes in.³⁵ Piranîya malbatan malmezin in;

³⁰ Kesê 1.

³¹ http://silvanormandisi.meb.k12.tr/tema/okulumuz_hakkinda.html, d.b.a.10.04.2021

³² <https://silvandemirkuyuortaokulu.meb.k12.tr/>,

³³ Me ev agahî rasterast ji gerîndehiya perwerdeyê ya navçeya Farqînê girt, d.b.a. 05.04.2021.

³⁴ <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>, d.b.a.:10.4.2021.

³⁵ Kesê 1.

xwesû, xwezûr, tî û jîntî bi hev ra dijîn. Li gundî her kes merivên hev e, xal û xwarzî, ap û pismam û dotmam; babistî³⁶ û biraxwe; apan û xalan e. Li gundî, piranîya wan, ji %95, ji alîyê bavê ve, tev biraxweyê hev in, lê sê mal, ji alîyê dê ve, xerîb in.³⁷ Ji ber sedemên aborî, çandî û civakî jî kesên malbatê piranî bi hev ra dijîn, niha li gundî hin mal hene ku sê çar bûk li ser malê ne.

³⁶ Babistî: Kesên ku ji alîyê bavê ve merivên hev in.

³⁷ Kesê 1.

BEŞA DUYEM

TEORÎ Û TÊGEHÊN XEBATÊ

Ev beş yek ji beşên giring a vê xebatê ye. Di vê beşê da me hewl da, em behsa teorîya xebatê bikin. Kevneşopî parçeyeka giring a çandê ye, loma me xwest behsa têgeha çandê û bikin û bi çend xalan giringîya çandê ji bo millet û civakan bibêjin.

Herweha em behsa “çanda devkî” jî bikin ku ew di xwe da berhemên devkî yên wekî stranên gelêrî jî dihewîne. Ji ber ku hem mijara me vekolandina stranên gelêrî ye hem jî çanda devkî ya kurdan xurt e, me giringî da çanda devkî û me hewl da em bi çend xalên giring behsa wê bikin. Di binê sernavê çanda devkî da, me behsa cudahîyên çanda devkî û nivîskî kirin.

Dîsa di vê beşê da, em ê pênaseya stranên gelêrî bikin û bi hûrgilî behsa hêmayên wê, cure û senifandina cureyan û senifandina stranên gelêrî yên kurdî, rol û taybetîyên wan bikin. Ji ber vê yekê dê di vê beşê da, agahîyên giring ên li ser stranên gelêrî hebin. Nexasim, ji ber ku yek ji armanca vê xebatê ev e ku behsa rol û peywîrên stranên gelêrî bike loma dê giringîyê bide vê yekê. Me di vê beşê da behsa zewacê, şeweyên zewacê û temenê zewicînê jî kirîye.

2.1. ÇAND

Berîya çanda devkî divê em behsa têgeha “çand”ê bikin. Têgeha “çand”ê berê bi wateya hin tiştan, hilberîna tiştên ku hatibin çandin dihat bikaranîn. Têgeha çandê cara ewil ji alîyê Voltaireyî ve ji bilî wateya xwe ya berê, wekî alîyekî avabûn û pêşketina hişê mirovan hat bikaranîn. Antropolog Tylorî di sala 1871ê da wateyeka zanistî li vê têgehê bar kir. Li gorî Tylorî çand, “Ji dema ku mirov wekî qebîleyan dijîyan û vir ve, hebû. Dîrokî ye, bi pêvajoyê ra ava dibe. Di nava tu miletan da bi carekê derneketîye holê. Lê mayînde ye; ji nifşekî digihîje nifşekî din. Bikêrhatî ye;

pêdivîyên kesan ên civakî, derûnî, ramanî û gîyanî bi cih tîne. Guherbar e; ji ber ku di jîyana mirovan da çand hêdî hêdî diguhere, mirov pê nahese, lê piştî wextekî mirov pê dihesê.”³⁸ Em ji bo çandê dikarin wiha bibêjin, “çand” ji nişkê ve ava nabe. Çand, hêdî hêdî parçeyên jîyanê yên civak û miletan li xwe bar dike û ava dibe. Avabûna çandê ancax piştî pêvajoyên dirêj xuya dibe.

Çand xisûsiyet, tevger, adet û kevneşopîyên civakê ye. Li ser wan civak û miletên ku lê ava bûye agahîyên berfireh dide. Çand, ji hemû hilberandinên razber û şênber ên civakê pêk tê. Civak bere bere insûrên razber û şênber hildiberînin û wan neqlî nifşên din dikin. Çand awayê jîyana civakê ye. Her civak xweyî çanda xweser e. Loma çand civakekê ji civakeka din diqetîne.

Ekici jî çandê wiha pênase dike: “Çand, ew hilberandin e ku li gorî rewş û pêdivîyan, di encama têkoşîna mirovî ya bi mirovên din û xwezayê ra dertê holê. Dîrokî, bikêrhatî, livdar û guherbar e û xisûsiyetên wê yên neteweyî hene.”³⁹ Li ser pênaseya Ekiciyî em dikarin weha bibêjin, bergeha çandê berfireh e û mijara wê piralî ye.

Lê hîmên wê yên sereke jî hene: “Ew hîmên sereke ziman, bawerî, ol, perwerde, aborî, teknoloji, sazîyên civakî, dab û nerît, huner û kevneşopîyên civakê ne. Bi awayekî din, çand “haveyna eslî” ya civakê ye. Bi gotineka din: çanda civakê, ziman, nivîs, dîrok, ol, tore, dab û nerît, edebîyat û hunera giştî ya wê civakê nîşan dide. Ev nîrxên hevpar ên civakê, nîşan didin ku ew civak ji civakeka din bi çî awayî û li ku derê ji hev vediqete. Di ruh û xweserîya her nefera ku li wê civakê ye, parçeyek be jî ji haveyna wê civakê di xwe da dihewîne.”⁴⁰ Mirov bi fikir, raman, hilberandin û pratîkên xwe, çanda civaka xwe ava dikin. Pratîkên çandî ku ji alîyê civakan ve hildiberin hêdî hêdî dibin parçeyên civakê û ji nû ve tînin hilberandin.

Hîmên bingeşîn ên civakê wekî rol û mîsyon, diyalog û berhemên hunerî, nîrxên exlaqî, ji nava civakekê hildiberin û hêdî hêdî tînin peyitandin û cihên wan saxlem dibe. Li gorî Uçanî jî çand yekparçe ye. Her tiştê ku mirovî afirandîye di nava

³⁸ Abidin Parilti, *Denbêjler: Sözüün Yazgısı*, weş. İthaki, Stenbol, 2006, r. 14-15.

³⁹ Savaş Ekici, *Gaziantep ve Barak Müzik Kültürü*, weş. Logos, Dilok, 2013, r. 9.

⁴⁰ Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi(MEGEP), *Anadolu Halk Kültürü*, weş. Milli Eğitim Bakanlığı, Enqere, 2006, r. 11.

tevahîyê da ye. Tiştên ku mirovî afirandine çi madî çi manewî çi bûyerî çi têgehî di nava vê tevahîyê da ye. Di vê çarçoveyê da, her berhema çalakîya mirovî û her pêvajoya çalakîyê ku bi hilberînê encam dibe, çand e. Bi maneya xwe ya berfireh, çand ji mirovahî, civak û civatên mirovan, awayê û sitûla jîyanên mirovan e ku ji alîyê hemû mirovahîyê ve hatiye afirandin û pêş xistin; çand her yek ji wana ye û di heman demê da çand, yekûna wan tevan e.⁴¹ Em dikarin bibêjin ku çand wekî xelekek e ku li dora mirovahî ye, çi hilberaninên fikrî çi yên tevgerî di vê xelekê da cihê digere û di heman demê da şêkil dide tiştên heyî yên di xelekê da. Ew xelek tim çalak e û dizivire û bandorê li derdora xwe dike.

2.1.1. Çanda Devkî

Di vê binbeşê da, me behsa çanda devkî, têkilîya wê û civaka kurdan û fêrgehên çanda devkî û nivîskî kirin. Çanda devkî, berîya çanda nivîskî ye û ew bingeha çanda nivîskî ava dike. Hemû çalakîyên ziman û hest û ramanî, di nava çanda devkî da hildiberin. Mirovahîyê bi xeberdanê civak ava kirîye û paşê derbasî qonaxa nivîsê bûye. Bi gotineka din, axaftin berîya nivîsê ye, lê ji qonaxa axaftinê derbasbûna ya nivîsê li hemû civakan neqewimîye yan jî di heman demê da neqewimîye. Li vir em bala xwe bidin ser gotinên Ongî: “Qabilîyeta axaftinê, ku parçeyeka jêneveger a hişmendîya me ye, berîya kêfşkirina nivîsê, bandor li ser mirovahîyê kirîye û bûye sedem ku mirov li ser axaftinê raw este û bifikire. Gotinên pêşîyan ku ji çarmedorê dinyayê hatine berhevkerin, awayê devkî yê ewil ê axaftina mirovahîyê, hêz û gelberûya wê, metirsîyên wê nîşan didin.”⁴² Kurd jî yek ji wan milletên ku çanda devkî lê wan xurt e, bi sed hezaran gotinên pêşîyan ên kurdan hene hin ji wan hatine qeydkirin û piranîya wan bê qeyd di hişê hevpar ê gelî da ne. Loma tiştê ku Ong behs dike ji bo kurdan jî derbasdar e.

Em dikarin bi rehetî bibêjin ku çanda devkî, pêvajoyeka domdar e û ew li nava civak û gelên ku ne xwedîyên çanda nivîskî ne gelekî xurt e. Dema em bala xwe didin civaka kurdan, em dikarin pesend bikin ev yek li nava kurdan çalak û xurt e. Deveci Bozkuş: “Li heremên dûr ên civakên ku bi tê ra xwe danûstendina wan a nivîsê tune ne, mîrateya çandî ya hevpar û berhevdanên wan li qada çanda devkî tînin

⁴¹ Ali Uçan, Türk Müzik Kültürü, weş. Evrensel Müzik, Enqere, 2015, r. 11.

⁴² Walter J. Ong, Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözüñ Teknolojileşmesi, r. 21.

hilberandin.”⁴³ Mirov dikare pênaseya Deveci Bozkuşê, li civaka kurdan jî difesilîne ku civaka kurdan heta niha ji hemû hêlên jîyanê ve xwe li ser çanda devkî bi rê ve birine. Kesên li wan civakan bîrtûj in û xudriste ne. Ew çavkanî û rêveberên civaka xwe ne. Loma dema pênaseyên çanda devkî tê kirin, bivênevê gelê kurd û civakên wê tên bîra mirovî.

Herwekî din çanda devkî xwe li ser bîra dîrokî û zimanê axaftinê dermale dike. Parilti vê yekê bi van gotinan piştrast dike: “Li nava çandên ku hebûna têgînên nivîsîn û matbaayê nizanin, eger zanibin jî tê ra xwe wan bi kar nayînin yan jî di jîyana xwe da cih nadin wan, li vir çanda devkî tenê ji pêwendîya zimanê axaftinê û ji bîra dîrokî pêk tê.”⁴⁴ Helbet kurd jî di qonaxa bilind a nivîsê da ne, lê herçiqas wisa be jî em dikarin bibêjin ew xwe bi çanda devkî û dîroka devkî dermale dikin.

Li gorî me hêja ye ku em li vir behsa cudahîyên di navbera çanda devkî û nivîskî da bikin. Mirov dikare bi sedan cudahîyên navbera civakên ku çanda devkî lê xurt e û civakên ku çanda nivîsê lê li pêş e bibêje. Ji ber ku me behsa têkilîya xurt a çanda devkî û civaka kurdan kir, divê em bi hûrgilî behsa taybetî û ferqên çanda devkî û nivîskî bikin û li ser kurdan şirovêyên dîtir bikin. Loma me berê xwe da Ongî ku wî bi zelalî behsa wan cudahîyan kirîye: “Çanda devkî ji ber ku ji nivîsê bêpar e, mirov tiştên ku karibe bîne bîra xwe difikire. Ev yek jî bi xwe ra herikbarî, dubare û rîtmê tîne. Qalibên wekî biwêj û gotinên pêşîyan pir zêde tên bikaranîn.”⁴⁵ Di çanda devkî ya kurdan da jî ev dewlemendî heye.

Cudahîyeka din jî weha ye: “Li dijî çanda devkî di zimanê nivîsê da gihîştin û kombûn heye. Her carê tiştên nû tên afirandin. Ji alîyê din ve kêmbûn, jibîrkirin, û windakirin heye. Wisa bûye ku îro çîrokên gelek qalibên ku em bi kar tînin hatine jibîrkirin.”⁴⁶ Hin cudahîyên din ên ku Goody jî behs dike hene: “Çanda devkî, li gorî çanda nivîskî serdest e û berbelav e. Dema her du çandan didî ber hev, dibînî ku di çanda devkî da berpirsîyarîyên fikir û kirinan hindiktir e; bawerî bi çanda nivîskî tê û

⁴³ Yıldız D.Bozkuş, Kürt Toplumunda Kadın Dengbejler, weş. Nobel, Enqere, 2011, r. 101.

⁴⁴ Parilti, Denbêjler: Sözüñ Yazgısı, r. 15

⁴⁵ Walter J. Ong, Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözüñ Teknolojileşmesi, r. 49-50.

⁴⁶ h.b., r. 49-50.

ew di her mercî da razbertir e, gelemper e û îmkana rexnekirinê dide.”⁴⁷ Çanda devkî di xwe da taybetî û karakterên civak û gelan dihevwîne: “Eger em bixwazîn taybetîya xisûsiyêtên xweser a nasnameyên çandî fam bikin, divê em li cewhera bîra dîrokî, nîrxên hevpar, mît û sembolan binêrin ku ew di mekanîzmayên veguhastina nîfşên paşerojê û belavbûnê nava civakeka dîyar da ne.”⁴⁸ Di çanda devkî da jî ew mît û sembol hene ku ew ji nîfşekî vediguhêze nîfşekî din. Dema em li metnên stranên binêrin ku ew yek ji berhêmanên çanda devkî ne di xwe da sembol, nîrx û xisûsiyetan dihevwînin.

Wekî din, talûke û tehdîdên çanda nivîskî ya li ser çanda devkî jî hene: “Xwendin û nivîsîn ku ji çanda devkî dixwe û ger ew çewt bê bikaranîn dikare çanda devkî tune jî bike.”⁴⁹ Parastina serpêhatî û tecribeyên hezar salan ên civakê dibe çavkanî jî ji bo çanda nivîskî. Bi taybetî ji alîyekî ve ew bi kombûna kevneşopîyên çandî dibe alîkar ji bo bîra çandî, ji alîyekî din ve ji demên mîtolojîk heta serdema çanda nivîsê û heta îro, di navbera pêşeroj, dema niha û paşerojê da pêwendîyê çêdike. Dema em bala xwe didin qada xebatên kurdî, em dibînin û ev yek ji bo kurdan pir karîger bûye. Kurdan bi saya çanda devkî berhemên xwe yên heyî heta îro bar kirine û anîne.

Hêmanên çanda devkî, gencîneya çandî ne ku heta îro nîfş bi nîfş hatine hilberandin. Bi giştî taybetîya van hêmanan ew ku xwe digihînin her kesê ku li civakê ne û di bîra wan da bi cih dibin: “Hilberînên çanda devkî ku parçeyên giring ên mirovahîyê ne, pîreyê navbera pêşeroj û paşerojê ne. Hilberînên ku di bîra civakan da bi cih bûne, gencîneyên çandî ne û divê nîşaneyê awayên jîyanê bîr qebûlkin, di her dema mirovahîyê da hewcedarî bi wan hebûye. Civakê ev gencîne ji nîfşên berîya xwe girtine û bi zar û ziman derbasî nîfşên din kirine.”⁵⁰ Ji ber van sedeman em dikarin bibêjin ku pênaseya çanda devkî pîralî ye, berfireh û kompleks e. Nexasim jî li civakên ku xwendin û nivîsîn li wir pêş neketîye, çanda devkî her tiştî

⁴⁷ Jack Goody, “Sözlü Kültür”, Millî Folklor Dergisi, 2009, s. 21, h. 83., r. 131.

⁴⁸ Anthony D. Smith, Ulusların Etnik Kökeni, (wer. Sonay Bayramoğlu û Hülya Kendir), weş. Dost, Stenbol, 1986, r. 38.

⁴⁹ Walter J. Ong, Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözüñ Teknolojileşmesi, r. 28.

⁵⁰ Yaşar Acat û Emin Cengiz, “Midyat ve Çevresinde Yaşayan Mhallemi Araplarına ait Sözlü Kültür Öğeleri” Uluslararası Dengbêjlik Kültürü ve Dengbêjler, (ed. İbrahim Baz û e.d.), weş. Zanîngeha Şîrnexê, Mêrdîn, 2019, r. 352.

dihewîne û vediguhêzîne nîfşên din. Ong balê dikşîne ser tesîra nivîsê ku çawa li ser çanda devkî tesîrê dike: “Hilberandina çanda devkî û kiryarên devkî, bi têketina nivîsê ya ruhê mirovî ra diçe û careke din nayê hilberandin.”⁵¹ Loma berîya her tiştî divê mirov li çanda devkî miqate be, van nîrxên mirovahî û neteweyî biparêze û nexasim ew nîrx ji bo neteweyên ku ne xwedîyê pergalên esasî yên wekî dewletbûnê ne, bêhtir giring in. Ji alîyê dewlemendîya çanda devkî ve û ji alîyê nedewletbûnê ve ji bo kurdan jî, ev yek bêhtir giring e. Em dikarin bi dilekî rehet weha jî dîyar bikin ku alîyeka vê xebatê jî li ser berhevkerin û qeydkirina berhemên çanda devkî heye.

2.2. BÎRA ÇANDÎ

Bîr, têgeheka pîralî ye û sînorên wê berfireh e. Di çarçoveya civakî da bîra çandî, zanîn û berhevdana ku ji ezmûnên hevpar ên civakekê tê der e. Li vir kirpandin li ser awayê bîrê yê ne girêdayî metnekê û ne bi alîkarîya rêberên tevgerên nivîskî ye; kirpandin di çarçoveyeka çandî da li ser awayê tevgerên hînbûyî ye, li ser bîra mîmetîk e ya ku bi kevneşopîya teqlîdkirinê ra girêdayî ye.⁵² Bîr, girêdayî vegotinan e ku ew bibîranînên pêşeroja nêz û dûr in.

Mirov dikare bîrê wekî taybetîyeka takekesî bifikire, lê taybetîyeka wê ya civakî jî heye: “Zanînên ku di bîra takekesan da cih digirin bi rêya veguhastina civakî ra bi pêş dikevin. Zanîn û ezmûnên ku takekes di civakê da hêdî hêdî hîn dibe, dibe sedema teşegirtina bîrê û civak jî bi bîranînên kesên ku wan çêdikin teşe digire.”⁵³ Her du dînamîk ku yek jê takekes e, ya din jî civak e, tesîrê li hev dikin û hev temam dikin.

Li ser vê, gotinên Halbwachsî jî bi vî rengî ne: “Bîra takekesan bi tena serê xwe ji bo ji nû ve bîranînekê di serê xwe da zindî bike, qîm nake, bi alîkarîya kesên din dikare wê yekê pêk bîne. Bi vegotineka zelal, bîranînên ku bandorê li tevger, hest û fikrên civat û civakekê dikin, hilberînên bîra kolektîf in. Bîr, ji alîyê dîyardeyên

⁵¹ Walter J. Ong, Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözüñ Teknolojileşmesi, r. 27.

⁵² Serpil Murtezaoglu, “Kültürel Belleğin Ritüel Yoluyla Kuruluşu”, Motif Halkbilimi Dergisi, 2012, h. 2., r. 344-350.

⁵³ Tuba Doğu û Varkal Deligöz M., “Hafıza Kutusu: Bir Kentsel Kolektif Bellek Deneyi (mi)”, Megaron, 2017, h. 12., r. 545-552.

civatî ve tê avakirin.”⁵⁴ Dema em bala xwe didin van pênasayan, em dikarin bibêjin dîyardeya sereka ya bîra çandî û civakî “kolektîfbûna” wê ye.

Di vê çarçoveyê da, mirov dikare bibêje taybetîyeka bîrê ya civakî heye. Schudson jî dibêje ku “bîr” dîyardeyeka kolektîf e û wiha dewam dike: “Bîr civakî ye; çunkî berîya ku di hişê takekesan da bi cih bibe; di sazûmanan da bi rengê rêzik, zagon, pratîkên standartkirî hatîye tomarkirin yan jî di komek pratîkên çandî da hatîye damezrandin û bicihkirin.”⁵⁵ Li gorî wan ravekirinan mirov dikare bibêje ku taybetîya bîrê ya kolektîf li pêş e û ew di warê qada çandeka hevpar da xurt e. Metnên nenivîskî, hilberînên dîtbârî, kevneşopî û rêûresm û bawerî alîkarîya veguhastina bîrê dikin. Bi rêya tevgeran norm û darizandinên nîrxên civakî ji nîfşekî vediguhêzin nîfşekî din û ew bîra civakekê ava dikin. Lir vir kirpandina me ya vê deqê jî li ser bîra civakî ye. Bîra civakî ku bi bîra çandî ra herbilandîye, li vir hêma û hîmên bingeîn ên civakê hildiberin û vediguhêzin, loma ji bo xebata me giring e.

2.3. STRANÊN GELÊRÎ

Ji ber ku yek çavkanîyên vê xebatê, metnên stranên gelêrî yên wekî dîlok, narînk û serê zavayî ye, em xwest pênasaya ya strana gelêrî berfireh bikin û bi hûrgilî behsa hêma û cureyên wê bikin, senifandina wê ya li gorî mijarê, dema icrakirinê û cihê îcrakirinê bikin. Loma naveroka vê beşê berfireh e. Ji bo vê beşê me hewl da ji çavkanîyên heyî yên li ser stranên gelêrî û yên li ser stranên gelêrî yên kurdî sîd werbigirin.

Muzîk, ji koma dengên ku ji alîyê mirovan ve hatine birêxistin ra tê gotin.”⁵⁶ Li gel vê, pênaseyeka bi vî rengî jî heye: “Fikir, çalakî û tiştên di qada çandî da tên kirin û dibin berhevoka giştî, muzîkê pêk tînin.”⁵⁷ Em dikarin bibêjin ku muzîk dîyardeyeka fizîkî ye û bingeha wê jî deng e. Lê ji bo ku dengê, muzîk bê hesibandin, divê ew girêdayî lihevkirina civakê be. Bi gotineka din, muzîk

⁵⁴ Maurice Halbwachs, “Kolektif Bellek”, (wer. Zuhale Karagöz), weş. Pinhan, Stenbol, 2018, r. 103.

⁵⁵ Tuba Doğu û Varkal Deligöz M., “Hafıza Kutusu: Bir Kentsel Kolektif Bellek Deneyi (mi)”, r. 546.

⁵⁶ John Blacking, “How Musical Is Man?” , weş. University of Washington Press, Seattle, 1973, r. 6.

⁵⁷ Alan P. Merriam, “The Anthropology of Music”, weş. Northwestern University Press, Illinois, 1964, r. 9.

dîyardeyeka civakî ye jî. Niha em berê xwe bidin muzîka gelêrî ku ew jî di bergeha muzîkê da ye. Herweha ew beşeka sereke ya folklorê ye û ji alîyê gelî ve tê afirandin. Bi pênaseyeka din: “Muzîka gelêrî, berhema hêza afirîner a hevpar a gelî ye û dikare hest û ramanên mirovan; dilşadî û êşên wan; mêrxasî û koçberî û evîn û bûyerên din ên civakî yên jîyana rojane, bêyî xemeka hunerî, bi melodîyên sade û yên jidil vebêje.”⁵⁸ Helbet ji xeynî muzîka gelêrî cureyên muzîkê yên din jî bi heman rol û mîsyonê tên hilberandin, lê ji ber ku stranên gelêrî di bergeha muzîka gelêrî da ne, loma em jî bi taybet li ser muzîka gelêrî radiwestin. Loma em ê bi hin pênaseyên din jî behsa wê bikin: “Li gor Riemannî, newa û gotinên wê ne dîyar in ku ji alîyê kê ve hatine çêkirin, ew ji alîyê girseya fireh a gelî ve tê hezkirin û newa û harmonîya wê bi hêsanî tê famkirin. Li gorî Mozerî, ew stran û newaya milkê hevpar a gelî ye. Li gorî Brenetî, ew stran in ku bi devkî belav dibin û gel ji wan hez dike. Li gorî Pratî, muzîka gelêrî di nava gundî û gelan da derketîye û bûye milkê hevpar ê civakê. Li gorî Breinersî jî ew stran in ku sade ne, hêsan û çêkerên wan ne dîyar in. Muzîka gelêrî anonîm û folklorîk e.”⁵⁹

Me xwest berîya ku em behsa stranên gelêrî bikin, em behsa hin alozîyên qada muzîka kurdî bikin. Ji ber ku ji bo stranên gelêrî xebatên termînolojîyê jî nehatine kirin û bi berfireh stranên gelêrî ji alîyê, cure, teşe, fonksîyon, newayê ve nehatine pêsane kirin, binavkirin û senifandin (helbet xebatên şexsî hene) û ji ber ku termînolojîyeka giştî ya têgeh, bêje û peyvên stranên gelerî jî nehatîye amadekirin, di wê qadê da tevlihevî û alozî hene. Mînaka herî sereke li ser bêjeya “stran” û “kîlam”ê ye; li ser bêjeya “stran” û “kîlam”ê lihev kirineka giştî tune ye, bi ser da gengeşe û alozî jî pir in. Uygur li ser vê tevlihevîyê weha dibêje: “Kîlam” ji vegotina newadar a dengbêjîyê ra tê gotin. Carna bêjeya “stran”ê tê bikaranîn, lê stran bi awayekî stranbêjîyê ye û bêhtir newadar e û bi hesanî tê gotin. Pîrî caran ew her du bêje li şûna hev tên bikaranîn.”⁶⁰

⁵⁸ Mehmet Kınık, Bir İletişim Aracı Olarak Türk Halk Müziği ve Türküler, Erciyes İletişim Dergisi “akademia”, 2011, c. 2., h. 2., r. 136-150.

⁵⁹ <https://bodabas.tripod.com/muzikkulturudersnotu.htm>, Nişeyên dersan ên Dr. Ömer Can Satirî, Zanîngeha Hitiî, d.b.a.: 21.10.2021.

⁶⁰ Yusuf Uygur, “Kültürel Bellek Ve Dengbejlilik: Doğu Anadolu’daki ‘‘Dengbejlilik’’ Geleneğinde Bellek Üretimi”, (Teza Lîsansa Bilind a Neçapbûyî, Zanîngeha Mîmar Sînanê ya Hunerên Bedew, EZC), Stenbol, 2009, r. 11.

Li gorî hin xebatan, “stran” û “kilam” heman tişt in. Ercik di gotareka xwe da, ji bo “kilam”ê weha dibêje: “Di kevneşopîya dengbêjîyê da, bêjeyên ku di hin rewşên hestîyarî da yan jî bi newayî tînin gotin kilam in. Bêjeyên “kilam” û “stran”ê di warê vegotina şertên mirovî da dişibin şewaza vegotina zimanên semîtîkan. Bêjeya “kelam”ê her cureya vegotinê ye, kilam jî vegotina stranan a newadar e. Bêjeya “stranê” jî cureyeka edebî ye ku bûyerên mirovî bi taybetî yê pêşerojê bi awayekî fonetîk dibêje.”⁶¹ Li gorî wî, mirov dikare bibêje ku kilam berhema stranbêjîyê ye, lê dîsa jî wî her du bêje baş ji hev cihê nekirine û bi ser da ew di hin cihên gotara xwe da “stran”, “kilam”, “destan”ê wekî ku heman tişt bin, bi kar tîne. Li gorî hin çavkanîyên din, bêjeyên “stran” û “kilam”ê tînin pênasekirin û ji hev tînin cihêkirin, lê ew jî pir ne zelal in. Li ser meseleyê, Wîkîpedîa: “Kilam, (bi erebî, kelam: gotin, axaftin) helbesta dengbêjî ya kurmançî û kirmanckî ye. Kilam, têgeheka kevneşopîya dengbêjîyê ye. Di zimanê kurdî da têgeha kilamê ji bo pênaseya helbesta dengbêjî tê bikaranîn. Kilam, hîmên bingeşên yê folklorê kurdî ne. Şeweya kilamê, ji şeweya muzîka klasîk a kurdî pir cuda ye û tê da dîsgotin nayên bikaranîn, di rewşa vokatîfîyê da navên kesan ku ew mijarên serekê yê kilamê ne, pir tînin dubarekirin (Le, Mîro, Dilo, hwd.).”⁶²

Dema em bala xwe didin pênaseya Uzunî: “Îcrakirina kilaman ji ya stranan cuda ye û dengbêj wan bê amûr îcra dikin.”⁶³ Uzun bêjeya “kilam”ê bi dîyardeyekê ji bêjeya “stran”ê cuda kirîye. Wekî Uzunî, Öz jî bêjeya “kilam”ê di qada dengbêjîyê da pênase dike: “Kilam berhemên kevneşopîya dengbêjîyê ne.”⁶⁴ Lê herçiqas kesên ku wan ji hev cihê dikin û bi awayekî cuda bi nav dikin hebin jî kesên ku wan heman tişt dihesibînin jî hene. Li gorî herêman ji bo “stran” û “kilam”ê navlêkirinên cihêreng hene. Ew jî dibin sedemên gengeşîyê û di nava metnên nivîskî da jî li ser wan lihevkirineka giştî çênabe.

⁶¹ Hamdullah Ercik, “Nağmelerin Kökeni Üzerine: ‘Stran’, ‘EsâTir’ ve ‘Historia’”, Uluslararası Dengbêjlik Kültürü ve Dengbêjler, (ed. İbrahim Baz û e.d.), weş. Zanîngeha Şîrxex, Mêrdîn, 2019, r. 144-151.

⁶² https://tr.wikipedia.org/wiki/Kilam#cite_note-2, d.b.a.:25.04.2021.

⁶³ Mehmet Uzun, Kürt Edebiyatına Giriş, weş. İttihaki, Stenbol, 2006, r. 45.

⁶⁴ Süleyman Öz, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sözlü Kültüründe Hikâye Anlatıcılığı”, (“Teza Lîsansa Bilind a Neçapbûyî”, Zanîngeha Mîmar Sînanê ya Hunerên Bedew, EZC), 2003, r. 55.

Kardaş, di gotareka xwe da behsa binavkirinên curbicur ên “stran” û “kilam”ê kirine: “Kilam, ji hêlekê ve li hin herêman ji bo binavkirina kevneşopîya denbêjîyê û hemû berhemên gelêrî yê devkî tê bikaranîn, ji hêla din ve li hin herêman jî ji bo pênasîya stranên biçîrok tê bikaranîn. Li herêmên ku ew wekî binavkirina giştî tê bikaranîn, ji bo binavkirina cureyên din jî têgeha “kilam”ê tê bikaranîn, binavkirinên wekî “kilamên dilan”, “kilamên evînîyê” hatine kirin. Li herêmên ku kilam wekî stranên biçîrok tê binavkirin, kilam bi awayekî teatral tên gotin.”⁶⁵ Di heman gotarê da ji bo stranan jî pênasîyên bi vî rengî hene: “Stran hema hema li hemû herêman, ji bo berhemeka newadar û rîtmî ya dengbêjîyê tê binavkirin. Li gorî vê, dema senifandina cureyên “kilam”an, ji têgeha “stran”ê jî sûd tê wergirtin, wekî stranên mîrxasîyê û stranên dilan.”⁶⁶ Li hin herêman ji stranan ra “kilam” tê gotin û “stran” jî wekî lêker tê bikaranîn. Li ser meseleyê li herêma Erxênîyê,⁶⁷ “ew kilaman distre” tê gotin, li vê herêmê “kilam” berhema lêkera strînê ye. Li herêma Farqînê jî “ew dizane kilaman bibêje” tê gotin, li vê herêmê bêjeya “kilam”ê rasterast li şûna bêjeya “stran”ê tê bi kar anîn. Di hin xebatên lêkolînê da ji kilaman ra stran hatîye gotin. Li ser dengbêjîyê û di berhemên wan da, ji berhema dengbêjîyê ra rasterast kilam hatine gotin.

Li gorî vê nelihevkirineka giştî ya termînolojîyê, belkî mirov nikarin bi dilrehetî “kilam” û “stran”ê ji hev cihê bikin, lê kilam bi etîmolojîyê ji “kelam”ê tê, loma têkiliya wê û “vegotinê” û “pexşanê” xurt e, loma dibe ku ew bi “vegotinên çîrokî” ra bêhtir eleqedar be. Ji ber vê yekê, kilam, berhema denbêjîyê ye, dengbêj kilaman dibêjin. Kilam, bi şêweyê sernewayî (Isûla kilaman a nekîteyî ye, bi maqamên dirêj tê gotin.) tên gotin. Metnên kilaman ne helbestî ne û li gorî weznê kîteyî nayên gotin. Kilam bi gelemperî bi çîrok in û dirêj in. Li berovajîya wê, “stran” helbestkî ne, bi rîtm û newa tên gotin. Piranîya stranan bi weznên kîteyê tên gotin, carna ew pîrkîteyî ne. Stranên gelêrî ji alîyê teşe, wezin û mijarê ve dewlemend in. Ji ber van sedeman, em dixwazin bibêjin em, bêjeya “kilam”ê li qada denbêjîyê dihêlin û tercîha xwe li ser bêjeya “stran”ê dîkin.

⁶⁵ Canser Kardaş, “Dengbêjlikte Tür ve Şekil Tasnifleri Üzerine”, Uluslararası Dengbêjlik Kültürü ve Dengbêjler, weş. (ed. İbrahim Baz û e.d.), weş. Zanîngeha Şimexê, Mêrdîn, 2019, r. 45.

⁶⁶ h.g., r. 46

⁶⁷ Erxênî: Navçeyeka Dîyarbekirê ye.

2.3.1. Hêmayên Stranên Gelêrî

Stranên gelêrî, ji sê hêmanên sereke pêk tên. Evana newa (melody), rîtm û gotin in. Kaya: “Lê ji van her sê hêmayan a herî li pêş, gotinên stranên gelêrî ne. Ew dikevin bergeha edebîyata devkî û ev di stranan da carna ji newayê bêhtir li pêş in. Newa ji bo piştgirîya gotinan tê bikaranîn.”⁶⁸ Lê berovajîya vê, ji bo Boratavî jî tiştê giring ê stranên gelêrî newa ye. Ew ji bo newayê weha dibêje: “Hevoka muzîkê, dikare di metna stranan da bibe sedema guhertinên curbicur, ji ber vê, tiştê herî giring ê ku stranê dîyar dike newa ye.”⁶⁹ Campell jî wekî Boratavî balê dikişîne ser rîtm û newayê: “Mirov dikare bi rîtm û newayê bi rehetî gotinên stranan ji ber bikin.”⁷⁰ Ji ber ku rîtm derfeta jiberkirin û bibîranîna gotinan dide mirovî, Ong jî balê dikişîne ser giringîya rîtmê: “Rîtm û dubarekirina tevgeran alîkarîya bibîranîna gotinan dike.”⁷¹ Gotinên Connertonî yên li ser rîtm û newayê jî weha ne: “Di stranan da gotin û îmaj bi newa, rîtm û reqsê, di hiş û laşî da tên kodkirin.”⁷² Herçiqas gotin bi rîtm û newayê bên kodkirin, li gorî wî tesîra reqs û bikaranîna laşî jî giring e. Bi me jî ev yek giring e, lê ne wekî hêmayek sereke ya stranê, wekî dîyardeyeka xurt a stranê. Başgöz dibêje newa û rîtm ji bo stranê giring in: “Stran, bi rêya newa û rîtmê bala guhdaran dikişînin û dikin ku ew tehmê ji stranan bigirin û beşdarî stranan bibin.”⁷³ Ji bo mînaka dawî em bala xwe bidin îdîaya Aksoy û Çaprazî, ew rîtm û newayê wekî dîyardeyên sereke şirove dikin bi wan stranên gelêrî ji berhemên devkî cihê dikin: “Berhemên devkî yên wekî lorî, qewlêrk, zêmar, û hwd, bi saya newa û rîtmê dibin stranên gelêrî.”⁷⁴ Li gorî me jî, ji bo stranên gelêrî ne tenê gotin ne jî tenê newa û rîtm giring e. Tiştê ku em dikarin bibêjin, ev her sê hêma bi qasî hev giring in. Gotinên stranan dikarin di xwe da agahî û zanînen li ser çandî bihewînin; rîtm û newa jî dikarin van gotinan rehetir bi aheng bikin. Loma ev her sê hêma hev temam dikin û bi hev ra ji bo stranê giring in.

⁶⁸ Gülcan Kaya, *Halk Türkülerinde Kadının Konumu*, r. 26.

⁶⁹ Pertev N. Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, r. 164.

⁷⁰ Joseph Campell, *Tanrının Maskeleri: Batı Mitolojisi*, (wer. Kudret Emiroğlu), çapa 3an, r. 314.

⁷¹ Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, r. 7.

⁷² Paul Connerton, *Toplular Nasıl Anımsar*, r. 113.

⁷³ İlhan Başgöz, *Türkü, Türkü, weş*. Pan, Stenbol, 2008, r. 129.

⁷⁴ Erol Aksoy û Erhan Çapraz, *Kayseri Türküleri ve Oyun Havalari*, çapa 1., weş. Şaredariya Mezin a Kayseriyê, 2019, r. 17.

2.3.2. Cure û Senifandina Stranên Gelêrî

Heta niha cureyên stranên gelêrî li gorî mijar (naverok), şêwe (wezn, kêşe) û newayê (di hin çavkanîyan da li şûna bêjeya “newa”yê “islûb” jî hatîye bikaranîn) hatine senifandin, ji xeynî van her sê dîyardeyên sereke li gorî cih û dema îcrakirinê jî hatine senifandin. Helbet fikrên cuda yên li ser dîyarkirina cureyan hene. Hin ji wan yên Boratavî ne: “Mijar, şertên hilberîna wan, islûba wan, peywirên wan ên ku li cihê ku hatine hilberandin û belavbûyîn, cureyê stranên gelêrî dîyar dikin. Divê stran ji alîyê mijarê ve bîna senifandin. Lê ji ber ku rola stranan a bikaranînê jî heye, loma tenê senifandina li gorî mijaran ne bes e.”⁷⁵ Bi gotineka din, li gorî wî stran dibin du beş, yek ji alîyê mijarê ve û yek jî ji alîyê, rol, cihê îcrakirinê, şertên din ve. Em ê di beşa rol û peywirên stranên gelêrî da bi hûrgilî behsa van rol û peywiran bikin. Loma niha divê em bala xwe bidin dîyarkirina cureyên stranên gelêrî.

Ji xeynî mijarê, yek ji tiştên herî giring ku cureya stranê dîyar dike wezna stranê ye. Bi taybet Aça balê dikşîne ser “wezn”ê û weha dibêje, “Awayê serwa, nezm, wezn û hecmê (hejmara rist, beyt û çarînan)” şêwe (cure) yan jî teşeyê stranên gelêrî dîyar dikin.”⁷⁶ Newaya stranên gelêrî jî di nava xwe da, hem li gorî weznê (kêşe) hem jî li gorî isûla gotinê dabeş dibe. Isûla gotina stranan bi vî awayî ji hev cuda dibe: “Stranên “biisûl” ku ew bi gelemperî yên newadar in (stranên govend û lîstikê) û stranên “bêisûl” jî yên sernewayî ne.”⁷⁷ Mirov dikare ji bo stranên bêisûl bi gotineka din, yên sernewayî “kilamên dengbêjî” û “kilamên gelêrî”yê wekî mînak nîşan bide. Lê stranên gelêrî biisûl û newadar in: “Newayên stranên gelêrî girêdayî isûla vegotina stranan in, hinek ji wan “bêisûl” in ku ew ji alîyê wezn û rîtmê ve serbest in, bend û serbendên wan di nava xwe da ne girêdayî ne. Yên din jî “biisûl” in, rîtm û kêşeya wan dîyar e û bend û serbendên wan di nava xwe da girêdayî ne.”⁷⁸ Wezna kêşeyên stranên gelêrî bi gelemperî, 5, 7, 11, 13, 16 in, ji xeynî wan, ew li gorî hin kêşeyên din jî hatine lêkirin. Stranên gelêrî, hema hema bi hemû awayên kêşeya kîteyê hatine hilberandin. Agahîyên ku me ji wan sûd wergirt nîşan didin ku

⁷⁵ Pertev N. Boratav, 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, r. 168.

⁷⁶ Mehmet Aça, “Başlangıcından Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi” (ed. Mehmet Aça e.d.) weş. Kesit, Stenbol, 2012, r. 483.

⁷⁷ <https://bodabas.tripod.com/muzikkulturudersnotu.htm>

⁷⁸ Doğan Kaya, Anonim Halk Şiiri, r. 264.

cureyên stranên gelêrî li gorî mijara wê, dema îcrakirina wê, cihê îcrakirina wê û wezn û newaya wê tên dîyarkirin. Lê mirov dikare bibêje ku heta niha piranî stran li gorî mijarê hatine senifandin:

- Stranên zarokan (lorî)
- Stranên rêûresm û lîstikan
- Stranên şînê (zêmar)
- Stranên evînîyê
- Stranên mêrxasî
- Stranên leşkerî
- Stranên xemgînîyê

Herçiqas ew li gorî mijarê hatine senifandin, herweha mirov dikare bibêje ew senifandin li gorî dema îcrakirinê û cihê îcrakirinê ye jî. Li ser meseleyê, stranên rêûresman (cejn, dawet, şîn, ol û bawerîyan), stranên lîstik û dansê (stranên zarokan û mezinan) û stranên îş û karan (mehsere û karên kolektîf) ku ew di heman demê da dikarin li gorî mijarê jî bên senifandin.

2.3.3. Cure û Senifandina Stranên Gelêrî yên Kurdî

Hêmayên stranên gelêrî yên kurdî jî gotin, newa (melody) û rîtm e. Rîtm, newa û gotin her sê hêmayên bingehîn ên stranên gelêrî ne, ev ji bo stranên gelêrî yên kurdî jî derbasdar e: “Wekî tê zanîn di rêz (rist) û malikên (bend) stranan da kêş (wezn) û qafîye (serwa) hene. Herweha di stranên kurdî da jî wisa ye.”⁷⁹ Piştî ravekirina Kaplanî, niha jî em ê behsa cure û senifandina stranên gelêrî yên kurdî bikin. Di senifandina stranên gelêrî yên kurdî da lihevkirineka hevbeş tune ye. Çiftçi li ser vê yekê fikrên xwe weha dîyar kirine: “Di warê dabeşkirina cureyên stranên kurdî de, biryareka hevbeş tune ye û nîqaş didomin.”⁸⁰ Lê dîsa jî wî stranên kurdî di du beşan da senifandine, ya ewil li gorî mijaran, lawij (stranên şînê), heyranok (stranên evînîyê), dîlok (stranên dîlanê), pîrepayîzok (stranên xemgînîyê), destan, şeşbendî, stranên karan, lorîk, stranên bûyerên xwezayî. Ya duyem jî li gorî dema

⁷⁹ Yaşar Kaplan, Kanîya Stranan: Narînk, Serê Zava, Şeşbendî, Dîlok, weş. Nûbihar, Stenbol, 2015, r. 9.

⁸⁰ Tekin Çiftçi, Kilam û Jin, r. 60-72.

îcrakirinê ye; stranên rêûresman ên wekî stranên şînê, stranên dawetan, stranên olî.”⁸¹ Senifandina wî ya stranên kurdî hem li gorî mijarê ye hem jî li gorî rîtuêlan e. Lê mirov dikare senifandina wî berfireh jî bike. Mutlu jî li gorî berbelavbûnê ew senifandine: “Stranên gundan, stranên evînîyê û stranên olî û rîtuêlî. Di nava wan da piranî yên gundan in: Stranên dilan (stranên dansê ne ku di şahîyên da tên gotin), dîlok (di govendê da tên gotin), stranên zarokan (lorî), stranên evînîyê û bi vî awayî dibe ku cureyên wan pirtir bibin.”⁸² Mirov dikare bibêje ku senifandina Mutluyî bê pergal e; loma qels e.

Niha em ê senifandina Nezanî binêrin: “Lawij (stranên rêûresmên şînê), stranên dilan (yên sade û serbest in), dîlok (yên rêûresmên reqs, dawet û şahîyan in), berdolavî (stranên ku dema jin hirîyê dijenin û tevnê dirêsin dibêjin).”⁸³ Lê dema ku em berfirehbûna stranên gelêrî yên kurdî difikirin, em dikarin bibêjin ku senifandina Nezanî jî kêr e. Kizildemir jî di gotareka xwe da wan weha disenifîne: “Stranên evînîyê, stranên dawetê, stranên şînê (zêmar), stranên karan û stranên sersala nû (wekî newroz).”⁸⁴ Em dikarin bibêjin ku senifandana wî jî teng e. Ji bo senifandinên berfireh û têkûz em berê xwe bidin çavkanîyên din. Li ser meseleyê yek ji van çavkanîyan ya Nûra Cewarîyê ye. Wê stranên kurdî weha senifandine: “Stranên gundan, yên olî, yên evînê û yên bajarî. Di nava wan da yên berbelav û pir, stranên gundan in. Stranên qehremanîyê, yên li ser aborî, îş û karan, yên dawetan, yên zarokan, yên malbatan, yên dîrokî, yên reqs û dîlanê, yên cejn û merasîman di beşa stranên gundan da cih digirin.”⁸⁵ Bi gotineka din, li gorî wê bingeha stranên kurdî stranên gundan in û ew piranî wekî stranên gundan tên nasîn.

Em dikarin ji bo stranên gelêrî yên kurdî behsa xebata Kaplanî jî bikin ku xebateka lihev û tekûz û berfireh amade kirîye. Wî jî behsa nerêkûpêkbûna stranên gelêrî yên kurdî kirîye: “Strana kurdî heta niha bi awayekî rêkûpêk nehatîye

⁸¹ h.b., r. 60-72.

⁸² Erol Mutlu, *Kürt Müziği Üzerine*, weş. Avesta, Stenbol, 1996, r. 58.

⁸³ Kendal Nezan, *Kürt Müziği*, weş. Avesta, Stenbol, 1996, r. 15-16.

⁸⁴ Zülküf Kızıldemir, “Kürt Halk Şarkılarının Sosyal İletişim İşlevi”, (wer. Huri Tuşik Özkurt), *Kürt Müziği, Dansları ve Şarkıları*, (amd. Mehmet Bayrak) weş. Özge, c. 1. Enqere, r. 385-409.

⁸⁵ Nura Cewarî, “Kürt Şarkılarının Tarihsel Ve Teorik Sorunları”, *Kürt Müziği, Dansları ve Şarkıları*, (amd. Mehmet Bayrak) weş. Özge, c. 1. Enqere, 2002, r. 315-319.

vekolîn.”⁸⁶ Lê wî di xebata da hewl daye formên strana gelêrî ji hev cihê bike û bi awayekî rêkûpêk wan bisenifîne. Loma senifandina wî ji bo xebata me giring e. Ew stranan li gorî ruxsar (newa), şewe û mijarê (naverok) disenifîne: “Li gorî şeweyê: Strana dîlan û govendan û strana dîwankî (gazî). Li gorî naverokê: dîlok (dûrik), lawje (kilam), lawik (delal), payîzok, heyranok, şeşbendî (berîte), narînk, serê zava, peste, zêmar, lorîk (laylayê), serêlîk (stranên nêçîrvanîyê), medîhe. Werheha stranên karî û stranên leyîz û zarokan. Li gorî newayê jî weha ne: Stranên bikêşe û stranên serbest.”⁸⁷

Helbet wî her cureya stranê hem pênasê kirîye hem jî bi mînakan ravekirinên wan xurt kirine. Heta niha me hewl da ku em bi hûrgilî stranên gelêrî pênasê bikin û hêma û cureyên wê tesbît bikin. Herweha li gorî mijar û newa û cihê (dema) îcrakirinê senifandina stranên gelêrî bikin. Li gel vê me hewl da behsa stranên kurdî bikin û li gorî çavkanîyan, senifandina wan a curbecur li ber çavan raxin. Li gorî demê yan jî cihê îcrakirinê, ew jî piranî yên rêûresm, merasîm û yên îş û karan in:

- Stranên dawetan
- Dîlok (dîlan, govend û reqs)
- Narînk (yên li ser bûkê)
- Stranên serê zavayî
- Stranên şînê (zêmar)
- Yên îş û karan
- Yên li ber meşkê
- Yên paleyîyê
- Yên berdolavî, bertevnî, berdestarî
- Yên li ser çînîna mazîyan
- Yên li ser cohnî û savarkutanê
- Yên li ser mehsereyê
- Yên nêçîrvanîyê
- Yên şahî û rojên milî (wekî Newroz û Serê Gulanê)

⁸⁶ Yaşar Kaplan, Kanîya Stranan, r. 9.

⁸⁷ h.b., r.10-17.

Herweha li gorî mijarê jî mirov dikare weha bisenifîne:

- Stranên bûyerên xwezayî
- Stranên qehremanîyê
- Stranên evînîyê
- Stranên dînî
- Lawij
- Heyranok
- Şeşbendî
- Pîrepayîzok
- Lorîk
- Destan

Lê ji ber ku xebata me rê nade em her cureya stranê rave bikin û mînakên bi rêz bikin, loma me cih nedane ravekirin û mînakên. Lê ji ber ku stranên vê xebatê; dîlok, narînk û stranên serê zavayî loma em ê bi kurtasî behsa wan bikin. Dîlok ji bo govend û dîlanê ne. Narînk jî stranên bûkan in û mirov dikare wan weha bi rêz bike, yên dema hineya bûkê, çûna bûkê, anîna bûkê, peyakirina bûkê. Yên li ser zavayî weha ne, stranên desthineya zavayî, serşoya wî û hwd. Ev stran bi du kesan tê gotin lê carna jî zêdetirî du kesan tê gotin. Du kes dibêjin û yê din li wan difetilînin. Li ser wezn û kêşeya wan: “Ew bi wezn û kafîye ne. Di hejmara kêşeya wan da standardek tune ye, lê piranîya wan bi kêşeya 7an tên gotin. Hejmara ristên bendan jî ne standard e.”⁸⁸ Li gel vê, di van stranan da kêşe û serwa heye. Piranî wan jî sê bendan pêk tê, lê carna ji sê bendan zêdetir in. Em ê di beşa sêyem da metnên van stranan bi hûrgilî vebêjin û behs bikin.

Cure û mijarên stranên gelêrî her çî bin jî, rêûresm û rojên taybet, bandoreka giring li ser çêbûna kevneşopîyê ya stranên gelêrî dîkin. Çawa ku rêûresmên mirinê bûn sebaba îcrakirina zêmaran, di heman demê da “îcrakirina zêmaran” jî bû kevneşopîya “şîngerandin”ê û rêûresmên desthine û dawetan jî bûn sebaba derketina stranên dîlok, narînk û hwd. Em dikarin bibêjin ku ev di hin çanda milletên din da û li

⁸⁸ Canser Kardeş, Dengbêjlikte Tür ve Şekil tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme, r. 46.

hin herêmên din jî weha ye. Kaya ji bo vê diyardeyê vê mînakê dide: “Pîrozkirina cejn û hin rojên taybet ên wekî “Xidirelez”ê û hwd jî di kevneşopîya îcrakirina stranên gelêrî da bi bandor in.”⁸⁹ Dema em bala xwe didin sehaya xebatê, em dibînin ku ev yek li sehayê jî wisa ye, di pîrozkirina cejn û rojên taybet da, di rêûresman da, di cejnên wekî “Serê Gulanê”⁹⁰ û “Newroz”ê da, di dema karên kolektîf ên wekî “çinîna mazîyan (Niha li gundî ji xeynî çend malbat û zarokan kes naçe çinîna mazîyan.)” û “mehsere”yê da kevneşopîya gotina stranên gelêrî heye: “*De em berê, herî ku bûk vûn, em digihîştin hev û me govendê digirt li Serê Gulanê. Wê çaxê jî me kilama digot.*”,⁹¹ “*Qereçerşemî*”⁹² hevûn, diçûn Serê Gulanê, m’ezîya, kilama davêtin ser hev bi kurdî.”⁹³ Di van roj û karan da îcrakirina stranên gelêrî pêş ketîye û bûye kevneşopî. Bi gotineka din, şahî û cejn û karê kolektîf dikin ku kevneşopîyên stranên gelêrî çêbibin.

2.4. STRANBÊJ

Ev sernaveka giring a vê beşê ye. Dê di vê beşê da me behsa stranbêjî, stranbêjin jin û têgeha “stranên ji devê jinan” kirîye. Kesên ku stranan dibêjin, stranbêj in. Stranbêj, stranan diafirînin, di hişê xwe da qeyd dikin û neqlî nifşên din dikin. Stranbêj ji alîyê civaka xwe ve tîn nasîn: “Stranbêjên baş ji alîyê her kesî ve tîn nasîn û îtibara wan bilind e.”⁹⁴ Herçiqas li herêmên gundewar rola wan behtir

⁸⁹ Gülcan Kaya, Halk Türkülerinde Kadının Konumu, r. 25-26.

⁹⁰ Serê Gulanê: Li navend û gundên Farqînê wekî cejna biharê tê pîrozkirin. Dema vê cejnê li gorî salnameya Mîladîyê 14 Gulanê, li gorî ya Rûmî 1ê Gulanê ye. Cara ewil cejn kînga hatîye pîrozkirin ne dîyar e, lê li gorî agahîyan ew digihîje 1200 sal berê dema Merwanîyan. Gel pir qîmetê dide vê rojê û bi coş û kelecana wê pîroz dike. Di Serê Gulanê da, tu kes li mala xwe namîne, her kes diçe mîrg û zevî, devê çem û kanîyan, xwe berî nava xwezayê dide. Wekî din jî gel diçe ser zîyaret û tîrbeyan. Di vê cejnê da jî kevneşopî û rîtuêlên kevîr û dîrokî tîn lîdarxistin. Li Farqînê hin cihên navdar ên Serê Gulanê ev in: Bezwanê, Malabadê, Şikeftên Hesûnê, Zevêterk, Kanîya Navîn û hwd.

⁹¹ Kesa 4.

⁹² Li gundî “Qereçerşem”, wekî rîtuêleka bawerî û xwezayê tê pîrozkirin. Jê ra “Qereçarşemîya Serê Zîpa” jî tê gotin (“Zîp e zîpedar e bibar nebar xedar e.”). Ew jî sê çarşeman pêk tê. Çarşema ewil, çarşema dawîya meha sibatê ye; çarşema duyem çarşema ewil a meha adarê ye, çarşema sêyem çarşema duyem a meha adarê ye. (Ev dema hanê li gorî salnameya Rûmî ye.) Li gorî bawerîya wan divê mirov sê çarşem li ser hev biçe ser zîyaret û tîrbeyan û “Qereçarşemê” pîroz bike. Eger reşwa hewayê xweşî be û ne şilî be, pîranîya wan diçin ser zîyaretan. Bi taybetî kesên nexweşîyên wan ên ba û tayê hebin, ew diçin û kevîr yan jî dar ji mekan û meqberên zîyaretan hildigirin li bedena xwe digerin. Ew li ser zîyaretan, agir pê dixin, xwarinê çêdikin, seyrane li dar dixin û di dawîyê da duayan dikin û vedigerin. Cihên ku ji bo Qereçarşemê ev in: “Ziyareta Gurkovî” û “Ziyareta Şêx Meheme”.

⁹³ Kesê 7.

⁹⁴ Dieter Christense, “Kürtler’in Müziği”, (wer. Huri Tuşik Özkurt), Kürt Müziği, Dansları ve Şarkıları, (amd. Mehmet Bayrak) weş. Özge, c. 1. Enqere, r. 119.

xuya bike û qîmeta wan bê zanîn jî ew ji stranbêjîyê pere qezenc nakin. Ew li dibistanekê yan jî li cihê wekî kurs û hwd perwerde nabin, ew dema diçin dawetan li wir hîn dibin yan jî li ber mezinên xwe stranan dielimin.

Stranbêj, çavkanîyên stranên gelêrî ne, rola wan a “çavkanîyê” heye û ew rol jî xurt e. Stranbêj, li civakên ku çanda devkî lê pêş e, aktorên giring ên şahidiya dîrokê ne, hema hema newayên her mijarê berhev dikin, vediguhêzin yan jî ji nû ve hildiberînin û bandor li civakbûnê dikin.

Di çanda kurdan da, kesên ku veguhastina bîrê dikin ev in: “Dengbêj, çîrokbêj û stranbêj.”⁹⁵ “Hozan, dengbêj, stranbêj, medah û hwd bê metnekî nivîskî, bi dengê xwe hunera xwe îcra dikin û ew wekî cureyeka “metna devkî” diafirînin. Bi vê yekê, ew bi tona dengî, bi rîtma gotinê û bi newayî dibêjin”⁹⁶ Di berhemên ku hildiberînin da kod û motîf hene. “Hilberînen muzîkê di xwe da, kodên civak û çandî dihewînin. Tevger, fikr û ramanên mirovî ji alîyê civakê ve teşe digirin. Ji ber ku hilberandinên mirovî yên çandî, ji vê yekê ne bêpar in, di wan da şop û kodên civakê dixuyin.”⁹⁷ Herweha ew berhem, bi kevneşopîyeka xurt û nûnerên wê heta roja me ya îro hatine. Bi kurtasî, yek ji wan nûneran stranbêj in.

Stranên ku me di vê xebatê da bi kar anîne, me ji stranbêjên jin girtine, dema îcrakirinê, rojên cejn û şahîyan, ew çalak in û stranan di hişê xwe da qeyd dikin. Loma em ê bi taybetî behsa stranbêjên jin bikin. Helbet stranên gelêrî tenê ji alîyê jinan ve nayên hilberandin û gotin di heman demê da stranbêjên mêr jî gelek in. Lê em ê tenê cihê bidin stranbêjin jin. Nasnameyên jinê yên cihêreng ên civakî hene, her yek ji wan momentên civakê ne.

Di civakê da jin wekî dayik, evîndar û evandî, bûk û xwesî û pîrejî li pêşberî me ne. Dema ji bo vê xebatê em diçûn sehayê, ji ber berpîrsîyarên wan ên qadên jîyanê, me dîdit ku jin di folklorê da pêşengîyê dikin; bi taybet, di beşa zanîna gelêrî

⁹⁵ Selda Öztürk, Kadın dengbêjler: “Van Kadın Sanatçılar Dayanışma ve Yardımlaşma Örneği”, Gender, 2013, h. 6., r. 45-53.

⁹⁶ Okan Alay, “Sözlü Gelenek Odağında Söz Ustası Dengbêjler ve Yakın-Uzak Akrabaları”, r. 54.

⁹⁷ Ahmet Aktaş, “Toplumsal Hafızanın Aktarıcısı Olarak Dengbêjler”, Uluslararası Dengbêjlik Kültürü ve Dengbêjler, (ed. İbrahim Baz û e.d.) weş. Zanîngeha Şîrnexê, Mêrdîn, 2019, r. 73

da, pêşeng in, hişê wan çalak e, niha jî hildiberînin û wan di hişê xwe da qeyd dîkin û neqlî nîfşên din dîkin. Jin li navenda folklorê ne, ji ber vê taybetîya xwe cihê wan giring e. Ew hem ji ber nasnameya xwe ya jinbûnê hem jî ji ber nasnameya xwe ya stranbêjîyê bûne mijara xebatên folklorê, di xebatên kurdî da jî li ser van mijaran: “rola jinê di folklorê da”⁹⁸ yan jî “kilam û jin”⁹⁹, xebat hatine kirin. Ji ber ku ev xebat rê nade em bi berfirehî vê beşê vebêjin, me tenê behsa “stranbêj”îya jinê kirîye.

Di stranên gelêrî da, bi taybetî jî li herêmên gundewar piranî hest, derd, kul û pisgirêk, felsefe û ramanên jinê peyda dibin. Jin bi hûrgilî çavdêrîya jîyanê dîkin, li ser pisgirêkên jîyanê radiwestin, wan didarizînin û bi encama wan teşe didin jîyana xwe. Di wê demê da jî sebr û keda ku didin bi nîrx e û divê neyê jibîrkin. Loma wan jî di stranan da cih daye hest û ramanên xwe. Herweha stran awayê vegotina jîyanê ya gelî bi xwe ye.

Li vir divê em behsa sadebûn, estetîkbûn û herêmkîbûna devoka (dîyalektîk) stranbêjen jin jî bikin, taybetmendîyeka jinê heye ku dema ew distrên, bê ku ew hay jê hebin, zimanekî diafirînin. Kayayê tespîteka bi vî rengî kirîye û weha dibêje: “Bi vê kevneşopîyê jin, hemû hostetîya xwe ya vegotina hest û ramanan radixe ber çavan. Stranên ku ji alîyê jinan ve hatine afirandin û îcrakirin, di lîteratûrê da jê ra “stranên ji devê jinan” tê gotin. Jin, van stranan di cihên ku xwe lê azad û rehet hîs dîkin da dibêjin. Mirov dikare di van gotinên stranan da hemû hestên jinê bibîne.”¹⁰⁰ Jin bi çavdêrîya hawîrdora objektîf, bûyerên civakî û hestên xwe bi hostetî tevlihev dîkin û wan bi zimanekî sade, zelal û rasteqîn vedibêjin. Bi gotineka din mirov dikare bibêje ku jinê bi bikaranîna devoka herêmê, di veguhastin û belavkirina zimanî da roleka herî giring girtîye ser xwe.

2.5. ZEWAC

Di vê beşê da, me behsa “zewac”ê, “temenê zewicînê” û “şêweyên wê” kirîye. Di jîyana mirovan da, serdemên giring hene ku bandorê li hemû jîyana mirovî

⁹⁸ Rohat Alakom, Di Folklorê Kurdî De Serdestîyêke Jinan, weş. Avesta, çapa 2an, Stenbol, 2009.

⁹⁹ Tekin Çiftçi, Kilam û Jin: Di Kilamên Evînî yê Dengbêjîyê de Temaya Jinê, weş. Nûbihar, Stenbol, 2014.

¹⁰⁰ h.b., r. 35.

dikin û ew ji hin serdemên sereke û hin serdemên navîn pêk tên: “Hin serdemên mirovî hene ku dema mirov tê ra derbas dibin, cihên mirovî yê takekesî û civakî diguherin, ji van serdeman ra serdemên navîn û sereke tên gotin. Li gorî Dumanê serdemên sereke ev in: “Serdemên sereke, “welidîn”, “zewac” û “mirin” in. Yê navîn jî ev in: “sinet”, “eskerî”, “perwendîş” û “çûyîna hecê.” Di van serdeman da, hin şahî û merasîm tên lidarxistin ku armanc û esasên wan yek in. Ev merasîm di xwe da her cure bawerî û insûrên çandî dihewînin.”¹⁰¹ Li gorî Örnekî jî serdemên jîyanê bi awayî ne: “Sê serdemên giring ên jîyanê hene ku her yek ji wan di nava xwe da dabeş û binbeş dibin û di van serdeman da rîtuêlên bawerî, dînî, çandî, kevneşopî, reûresm û efsûnîyê pêk tên. Armanca van hemûyan jî ew e ku mirov di dema veguherîna serdeman da, rewşa nû nas bikin û pîroz bikin, herweha ev tişt mirovan ji metirsî û zêrêrên wan serdeman diparêzin. Çûnkî tê bawerkirin ku mirov di van serdeman da li hemberî bandorên neyînî bêhêz û lawaz e.”¹⁰² Zewac, yek ji serdemên sereke yê jîyanê ye. Ji bo vê serdemê merasîm tên li darxistin. Kevneşopî û rîtuêlên curbicur ên merasîma zewacê hene. Li gel vê, zewac ne têkilîyeka yekalî ye, bi vê têkilîyê malbat çêdibin ku ew parçeyên biçûk ên civakê ne. Ece zewacê weha şîrove dike: “Bi saya zewacê malbat çêdibin ku malbat jî parçeyê herî biçûk ê civakê ye. Mirov dikare bibêje, ji bo vê lihevkerinê li hemû civakan, hin reûresm û şahî tên lidarxistin û dab û nêrît û kevneşopîyên van reûresm û şahîyan hene. Jin û mêr di nava xwe da peymanê çêdikin, li hin civakan ev peyman li ber kesên xwedî ilm bi gotineka din “mela”, li hin civakan jî bi rêya qanûnê, bi rayedarên fermî, li hin civakan jî bi rêya her duyan jî tê çêkirin. Piştî zewacê rola jin û mêrî ya di civakê da û nêrîn û nêzîkbûna civakê ya li hemberî wan diguhere.”¹⁰³

Piştî zewacê, rol û mîsyona jinê û mêrî ya civakê diguhere. Kirasê zewacê dike ku ew li gorî rol û mîsyona nû tev bigerin. Eceyî ev dînamîkên ji bo civaka kurdan şîrove kirîne. Kurd ji berê da, di van serdeman da li gorî bawerî û çandê xwedî, dab û nêrît, kevneşopî, reûresm û rîtuêlên curbicur in. Di civaka kurdan da jî

¹⁰¹ Esma Duman, “Çorum İli Gökdere Köyü Folklor Monografisi”, (“Teza Lîsansa Bilind a Neçapbûyî”, Zanîngeha 19 Mayısê, Enstîtuya Perwerdeyê ya Lîsansa Bilind), Samsun, 2020, r. 12.

¹⁰² Veysi S. Örnek, Türk Halkbilimi, weş. Kültür Bakanlığı Yayınları, Enqere, 2000, r. 131.

¹⁰³ Emre Ece, “Monografîya Çanda Gel A Dêrika Çîyayê Mazî” (“Teza Lîsansa Bilind a Neçapbûyî”, Zanîngeha Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yê li Tirkîyeyê), Mêrdîn, 2017, r. 48.

ev serdem pir giring in, ji bo van serdeman şahî, pîrozbahî, rêûresm û rojên taybet tîd lidarxistin. Ev rîtuêl û merasîm li gundan bêhtir zindî û çalak in. Me li gundê Çîçikayê ev yek bi rêya çavênîya xwezayî pesend kir.

2.5.1. Temenê Zewacê

Mijareka din jî “temenê zewicînê” ye. Li gorî Marshallî: “Zewac jî yek ji van serdemên sereke ye. Zewac, tîkilîyek e di navbera jin û mêrekî “*kamil*” da ye ku hin maf û peywiran li ser bingeha derbasbûna qanûnî li her du alîyan ferz dike.”¹⁰⁴ Marshall temenekî standart ê zewacê dîyar nake û kirpandina wî li ser “*kamilbûn*”ê ye. Em jî nikarin ji pênaseya “*kamilbûn*”ê behsa temenekî standart bikin. Lê dema hevpeyvînê jî me pirs kir, çend argumanên cuda hebûn. Li gorî wan argumanan, demên berê, berîya sala 1995î, li gundan temenê xortan heta nebûya 25-30 salî nedizewicîn. Ew jî li gorî aborîya malbata lawikî diguherî. “*Ana zû dizewicin, berê încan tine vû, feqîrî vû.*”¹⁰⁵ Bi pîranî ji ber aborîyê, xortên xwe dereng dizewicandin. Bereksê wê temenê keçikan jî biçûk bû: “*Temenê keçika jî ji 13 salî dest pê dikir heta 20an diçû. Keçik li gorî lawika pir zû dizewicîn.*”¹⁰⁶ Dema berhevkarîya li gundî, me gelek serpehatîyên bûkên temenbiçûk guhdarî kirin. Yek ji van dema zewicîye 13 salî bûye û weha dibêje: “*Ez hê 13-14 salî vûm, deweta min kirin.*”¹⁰⁷ Yeka din jî weha dîyar dike ku dema dewata wê ew pir neşît bûye, fama zewacê nekirîye: “*Law wele ez jî hê neşît vûm, belkî 13 salî hevû me. Gava deweta min kirin, ez hê maloka dileystîm.*”¹⁰⁸ Yeka din jî weha tê bîra wê: “*Nayê bîra min ez çend salî vûm, lê biçûk vûm.*”¹⁰⁹ Em dikarin ji van mînakên fam bikin ku bi pîranî bûkên temenbiçûk bûne û ew ji bo zewacê ne “*kamil*” bûne, mirov dikare bibêje hîn zarok bûne.

Li gorî van hevpeyvînan temenê bûkan bi ser bîstî naketîye. Li ser meseleyê em berê xwe bidin strana, “*Berbûrî hatin*”ê da behsa neşîtbûna bûkê tê kirin,

¹⁰⁴ Gordon Marshall, Sosyoloji Sözlüğü, (wer. Osman Akınhay û Derya Kömürcü), weş. Bilim ve Sanat, Enqere, 2005, r. 223.

¹⁰⁵ Kesê 7.

¹⁰⁶ h.k.

¹⁰⁷ Kesê 10.

¹⁰⁸ Kesê 5.

¹⁰⁹ Kesê 4.

“neşyê” bi gotineka din bûk temenbiçûk e. Ev bûye mijara vê stranê. Em herçiqas stranek tênê wekî palpişt nîşan bidin jî, li gundî bi piranî bûk temenbiçûk in.

*“Me yo yo yo yo me yo yo bûkê
Me yo yo yo yo neşyê zarûkê
Me’l vî yalî avê lo kelek dimeste
Me’l vî yalî avê lo kelek dimeste
Berbûrî hatin lo xêlî’l ser deste
Berbûrî hatin lo xêlî’l ser deste...”¹¹⁰*

Lê wekî ku me li jorê jî behs kiribû, kirasê zewacê bi wextî ra ew hînê rol û mîsyona zewacê kirine. “Zû dizewicin zû, ê şehra di hindira da ne, kes wan navîne. Ê gunda li derva ye, her kes van divîne, zû dizewicin.”¹¹¹ Mirov dikare vêya wekî mînanekê nîşan bide lê dîsa jî li gundî, keçik di 17-18 salîya xwe da, xort jî di 20-25 salîya xwe da dizewicin.

2.5.2. Şêweyên Zewacê

Heta niha me behsa zewac û temenê zewicînê kir, niha em ê li ser şêwe û formên zewacê rawestin û behsa şewê û formên zewacê yên li gundî bikin. Em dikarin bibêjin şêweyên sereke yên zewacê hene, ev patrîlokal û matrîlokal in. Di şeweya patrîlokalê da, jin daxilî jîyan, çand û civaka mêrî dibe. Di şeweya matrîlokalê da jî, mêr daxilî jîyan, çand û civaka jinê dibe. Lê em dikarin bibêjin ku li civakên Rojhilata Navîn û civaka kurdan, şeweya zewacê ya sereke patrîlokal e. Bi gotineka din, jin daxilî jîyan û malbata mêrî dibin û bi wî/wan ra dijîn. Dema em bala xwe didin sehaya xebatê, li wir jî şeweya zewacê patrîlokal e.

Li gel vê, şêweyên zewacê yên wekî endogamî, egzogamî, monogamî, polîgamî, polîjinî, polîandrî hene. Gurdilî wan şeweyan weha pênase dike: “Monogamî, zewaca bi yek mirovekî/ê ra ye, yekjinî/ê yan jî yekmêrî/ê. Polîgamî jî bi du awayî ye; polîjinî (pirejinî) ku zewaca mêrekî bi zêdetirê jinekê ra ye. Mêr, bi gellek jinan re dizewice. Polîandrî (piremêrî) jî di heman demê da zewaca jinekê, bi

¹¹⁰ Stranbêja 6.

¹¹¹ Kesê 6.

zêdetir mêrekî re ye. Jin, bi zêdetirê mêrekî re dizewice. Endogamî (jevzewac, zewaca navxweyî) mêr yan jî jin, ji heman malbat û hawîrdorê dizewicin. Egzogamî (derezewacî), zewicîna ji derve, di vê cure zewacê da mirov, hevjiyana/ê xwe ji derveyê warê ku lê dijî hildibijêre.”¹¹² Li gorî pênaseyên li jor, li gundî yek ji şêweyên zewacê monogamî ye ku zewaca bi jinekê û mêrekî ra ye, lê du sê zewacên polîjinî (pirejinî) jî hene; zewaca polîandrî tune ye.

Li gundî, şêweyeka din a zewacê endogamî ye. Di zewaca endogamîyê da, kesên ku ji malbata hev in û merivên hev in, bi hev ra dizewicin. Bi gotineka din, ev şêwe zewaca navxweyî ye. Me di beşa danasîna gundî da jî behs kiribû, şênîyên gundî hemû merivên hev in, loma vê yekê bandor li şêweyên zewacê jî kirîye. Li ser meseleyê, zewaca ku bi pismam û dotmam, kurxal û keçxal, kurmet û keçmet, qîzxaltî û bilxatîyan ra çêdibin hene. Demên berê çûnûhatina vî gundî ya ber bi bajaran ve tune bû, civaka gundî civakeka girtî bû. Loma keç û xortên vî gundî dil berdidan hev yan jî bav û dêyên wan, ew bi hev ra dizewicandin. Em ê bi metnên stranan û hevpeyvînan, şêweyên zewaca endogamî yên gundî şênber bikin.

Dema em bala xwe didin strana “*Leyloka min*”ê, em dibînin ku qala zavayê mala apan tê kirin. Li vir zelal e ku zava û bûk pismam û dotmamên hev in û ev mînakek e ji bo zewaca ku bi merivantîyê çêbûye. Herweha mînaka şêweya endogamîyê ye.

“...Deng li wan nekin zava ne Leylo Leylo Leyloka min

Deng li wan nekin zava ne dayê korê Fatîma min

Zavê mala apa ne Leylo Leylo Leyloka min

Zavê mala apa ne dayê korê Fatîma min...”¹¹³

Di strana “*Dême ber dême*”yê rasterast behsa zewaca pismamî û dotmamê nehatîye kirin, lê dilê pismamî û dotmamê li ser hev e û em ji gazinên dotmamê fam dikin ku ev stran jî mînaka zewaca merivantîyê ye.

¹¹² Alî Gurdilî, “Ferhenga Civaknasîyê”, <https://candname.com/ferhenga-civaknasîyê-zewac/> d.b.a: 27.09.2021.

¹¹³ Stranbêja 6.

*“...Xulî’l pismam ve lo derê xelqê ve
 Xulî’l pismam ve lo derê xelqê ve
 Pismam û domam lê çûn şirî’etê
 Pismam û domam lê çûn şirî’etê
 Şirî’eta pismam lê’l a domam ketê
 Şirî’eta pismam lê’l a domam ketê
 Pismam sîyar e lê domam peya tê
 Pismam sîyar e lê domam peya tê...”¹¹⁴*

Ji xeynî metnên van stranên ku me li jor dan, li gorî hevpeyvînên ku me bi şênîyan ra jî kir, em dibînin ku di gundî da zewacên endogamîyê yên bi têkilîya pismamî û dotmamê çêbûne heta wextekî xurt bûye.

Me ji devê şênîyên gundî ev qeyd kirin û em dikarin ji bo mînakên şêweyên zewacên endogamîyê bi rêz bikin: *“Ana wek berê nadin hev keçik û lawikê, berê pir didan hev. Ana bere bere didin xerîva. Berê hevû mesele Mensûra pismamê xwu stend; Sebrîya pismamê xwu stend; Nazlî, Fatê, Zeynê jî pismamê xwu stendin; Hecî Evdirehman û Xezalê, Tevhîde û Hilmî pismamê hev vûn, Sirya û Sitya jî pismamê xwu stendin.”*¹¹⁵ Em dibînin 9 kesên ku pismam û dotmamên hev in û bi hev ra zewicîne. Helbet hejmara zewacên pismam û dotmaman bi van 10 kesan ra ne sînordar e û zêdetir e. Niha jî li gundî pismam û dotmam bi hev ra dizewicin.

Wekî zewaca pismam û dotmaman em dikarin mînakên zewacên keçxal û kurxalan jî bidin: *“Şayîde kurê xalê xwu stend; Amojna Şaxê û Apê Kêflî xal û xwurzê hev vûn, kurê meta wê vû.”*¹¹⁶ *“Qîza min kurê xalê xwu stend, kurê xalê wê dihat mala me û wê didît û dilê xwu kirê û wê jî stend, dilê wê jî hevû.”*¹¹⁷ Şênîya ku bi kurxalê xwe ra zewicîye, diya xwe piştrast dike û weha dibêje: *“Erê dilê min jî hevû, min kurê xalê xwu stend. Ez qîza vî gundî vûm û bûm bûka vî gundî.”*¹¹⁸ Li gorî

¹¹⁴ Stranbêja 7.

¹¹⁵ Kesê 7.

¹¹⁶ h.k.

¹¹⁷ Kesê 5.

¹¹⁸ Kesê 9.

qeydên şênîyan, mînakên zewacên endogamî yê bi merivantîya kurxal û keçxalan jî hene.

Li gel van hevpeyvînan, em dikarin di strana “*Ha wa ye*”yê da jî bibînin ku zava, zavayê mala xalan e û zewac bi têkilîya kurexal û keçxalê çêbûye.

*“...Deng lê nekin axa ye hevala min delala min
Deng lê nekin axa ye esmera min dîlbera min
Zavê mala xala ye hevala min delala min
Zavê mala xala ye esmera min dîlbera min
Li dîwanê pal daye hevala min delala min
Li dîwanê pal daye esmera min dîlbera min...”¹¹⁹*

Em dikarin hem bi hevpeyvînan hem jî metnên stranan piştrast dikin ku bi piranî şeweya zewacê ya gundî endogamî ye. Me li jor mînakên zewaca endogamîyê bi rêz kirin. Herweha li gundî, demên berê şeweyên zewacên ekzogamîyê jî hebûne. Niha li gorî demên berê ev yek pir çêdibe, helbet bi wextî ra gelek şewe guherîn, hem awayên jîyanê guherîn û çûnûhatina gundî ya ber bajaran ve çalak bû û civaka gundî hinekî berfireh bûye, loma niha forma zewacên ekzogamîyê bêhtir çêdibin, bûkan ji cihên dûr tînin yan jî keçikên wan bi kesên bîyanî ra dizewicînin.

Hin caran ev cih pir dûrî gundî ye. “*Ana wek berê nadin hev keçik û lawikê, berê pir didan hev. Ana bere berê didin xerîva.*”¹²⁰ Em ji vê hevpeyvînê jî fam dikin ku şeweya zewacên berê bi piranî endogamî bûye, lê niha şeweya egzogamîyê dikeve şûna wan. Ji bo zewaca egzogamîyê divê bûk ne ji malbatê be. Em di strana “*Lê bîrê*” da dibînin ku bûk ji cihekî dûr hatîye. Mirov dikare vê stranê ji bo mînaka zewaca egzogamîyê bide.

*“...Kevrê binî ferfûr e erê wele
Kevrê binî ferfûr e berê wele
Me bûk anî ji dûr e erê wele*

¹¹⁹ Stranbêja 8.

¹²⁰ Kesê 7.

*Me bûk anî ji dûr e berê wele
Lê bîrê bîrê bîrê erê wele...*¹²¹

Ji xeynî şêweyên zewacê ku me li jor behs kir, em dixwazin behsa zewacên ku bi berdêlî çêbûne jî bikin. Di çanda kurdan da ji berê da, zewacên ku bi berdêlîyê çêbûnê, hene. Li gundî jî mînakên zewacên berdêlîyê hene û bi piranî ew jî merivên hev in.

Di strana “*Hesîko*”yê da, behsa berdêlîyê hatîye kirin. Li gorî stranê Hesîk û Besîk xwişk û bira ne. Dema qîzxwestinê ya ji bo Hesîkî, Besîk dîkin berdêlî. Loma em dikarin bi strana “*Hesîko*”yê angaştê zewaca berdêlîyê piştrast bikin.

*“... Her wêlî wêlî lo Hesîko wêlî
Her wêlî wêlî lo delalo wêlî
Hesîk zava ye lo Besîk bedêlî
Hesîk zava ye lo Besîk bedêlî...”*¹²²

Li gorî hevpeyvînê jî li gundî sê çar zewacên bi berdêlîyê çêbûne: “*Sitya jintîya min e, domama tîyê min vû û bû berdêlîya gorma min.*”¹²³ “*Ez û Herdem vûn, Sitê û Sirê vûn, Fatê û Şikê berdêlî vûn.*”¹²⁴ Helbet ev mînakên demên berê ne, niha zewacên ku bi berdêlî çêdibin tune ne.

¹²¹ Stranbêja 8.

¹²² Stranbêja 7.

¹²³ Kesê 6.

¹²⁴ Kesê 10.

BEŞA SÊYEM

PÊVAJO Û KEVNEŞOPÎYÊN DAWETÊN GUNDÊ ÇÎÇIKAYÊ

Ev beş, beşa eslî ya vê xebatê ye. Ev beş li gorî çavênêrîya xwezayî, hevpeyvînên ku li sehayê xebatê hatine kirin û metnên stranan hatîye amadekirin. Me di rêbaza xebatê da jî behs kiribû, ji bo vê beşê ku li ser kevneşopîyên dawetê yên gundî ne, me bi piranî metnên stranên ku li gundî hatine qeydkirin bikaranîn. Helbet metnên stranan ji bo hemû kevneşopîyan qîm nekir. Li ser meseleyê hin kevneşopî hene ku nebûne mijara stranan. Loma cihê ku me metnên stranan bi kar neanîne, me ji hevpeyvînan sûd wergirtîye. Bi rêya van hevpeyvînan em gihîştine kevneşopî û agahîyan. Ji bo hin beşan me hem ji metnên stranan sûd wergirtîye hem jî ji hevpeyvînan.

Dawet xwedîyê dab, nêrît û kevneşopîyan in. Ji ber bingeha vê xebatê li ser kevneşopîya dawetên gundê Çîçikayê ye, me bi hûrgilî behsa rêûresmên dawetê û kevneşopîyên wê kirine. Bawerî û kiryarên serdemên jîyanê, di avabûna nasnameyê da roleka wan a giring heye. Bandora hewa, erdnîgarî, aborî, çandî û sîyasî li ser wan hene. Pêşketina teknolojiyê û bikaranîna amûrên wê, destkeftina aborî, gerdûnîbûn, koçkirina bajaran bandor li ser guherîn û hindabûna wan kirîye ku li gundî peyderpey ev kiryar guherîne yan jî hatine jibîrkin. Loma divê ev kevneşopî û kiryar bîn qeydkirin û di bîra nivîskî da cihê wan bê çêkirin.

Berîya dawetê û kevneşopîyên wê divê em behsa zewacê bikin. Loma me li jêr bi hûrgilî behsa zewacê kirîye. Zewac, wekî dîyardeyeka civakî di hemû civakan da serdemeka sereke ya jîyanê ye. Di beşa zewacê da, ew wekî dîyarde li ber çavan hatîye raxistin. Li gel vê, bi gelemper me behsa şêwe û formên zewacê kirine û li gundî ev şêwe û form çî ne, me behsa wan kirîye.

3.1. PÊVAJOYA BERÎYA DAWETÊ

Berîya ku em behsa pêvajoya dawetê bikin, divê em li ser xalên bingehîn rawestin. Dema em bi hûrgilî agahîyên pêvajo û kevneşopîyên gundê Çîçikayê bidin, di heman demê da ev pêvajo û kevneşopîyên dawetên kurdan in jî. Helbet dê ferq û cudahî hebin, lê angaştê vê xebatê ev e ku li civaka kurdan pêvajoya dawetê bi vî awayî ne. Dawetên kurdan sê roj in, berîya dawetê jî hin pêvajo û rîtuêl û kevneşopî hene.

Em li vir behsa berîya dawetê dikin. Li gundî kur li keçan digerin, daxwaza zewacê ji bo keçan şerm e, loma jî malbata lawikê li keçikan digere, ji ber wê sernavên vê binbeşê bi gelemperî li gorî “keçikê” şêkil girtiye. Li ser meseleyê, “lêgerîna keçikê”, “xwestina keçikê” û “qelen û mesrefên keçikê”. Herweha di vê binbeşê da me behsa nîşanê, pêvajo û kevneşopîyên wê kirine. Lê niha em berê xwe bidin merheleyên ewilîn ku bi “lêgerîna keçikê” dest pê dike.

3.1.1. Lêgerîna li Kêçikekê

Li vî gundî ji xort, keç û qîzên nezewicandî ra dibêjin, “ezep”, ji qîzikan ra dibêjin “keçik”, ji xortan ra jî dibêjin “lawik”. Piştî ku keçik dizewicin ji wan ra dibêjin, “jin”. Lawik jî piştî dizewicin dibin “mêr”. Li gundî bi piranî malbatên xwedî xortên berzewac çavên xwe li keçikan digerin. Di vê beşê da jî em ê bala xwe bidin cihên ku malbat li keçikan digerin û cihên ku keç û xort hev dibînin. Li gundî di rojên rêûresmên wekî nîşan, hine, dawet, şîn û şahîyan da; di pîrozbahîyên cejnên wekî Serê Gulanê da; li ser zîyaret û tîrbeyên wekî Şêx Meheme, Şêx Zeydîn, Şêx Emînê Bêzwanî da, malbata keçikên berzewac keçikên xwe bi xwe ra dibin û malbatên xortên berzewac jî xisûsî li wan deran çavê xwe li keçikan digerin. Helbet di lêgerîna keçikan da jî li gundî li gorî berê hin cih û mekan guherîne. Li ser meseleyê, demên berê kar û barên kolektîf ên gundî wekî bêrî, çînîna mazîyan, mehsere, birîna şehîreyan hwd hebûn û di van kar û baran da hem xort û keçikan hev didît hem jî malbatên wan ew didîtin.

Yek ji cihên ku keçik didîtin mala şînê ye: “Mesele li hewarîya, qîz li wê vûna, bigotina vê qîza kê ye, begem bikira, diçû dixwestin. Lawik û keçik hev nedidîn

ha.”¹²⁵ Di demên berê da, li herêma gundî û em dikarin bibêjin ku li civaka kurdan, cihê herî berbelav ê keçikdîtîne cihê bêrîyê bû, lê niha ev kevneşopî nemaye êdî: *“Me keçikê li bêrîyê didît, lê ana bêrî nemaye.”*¹²⁶ Zîyaret û tirbe cihên herî balkêş ên keçikdîtîne ne: *“Li ser zîyaretê, ya here nava gund ya here mala wan divîne, îro jî wisa ne.”*¹²⁷ *“M‘ezî çêdibûn, îş tine vû, xelk diçû çolê m‘ezîya digerîya, diçînîn, top dikirin. Her kes diçû, zarûk, jin û mêr. Îca lawik û keçik jî diçûn, hev didîtin, aqilê kê kê bibirîya û qeweta kê hevîya, bi hev ra dizewicîn.”*¹²⁸ Ji xeynî malbata lawikî keçikê bibîne, keç û xort bi xwe jî li çînîna mazîyan û dema karên kolektîf ên gundî hev didît.

Cihên din ên herî berbelav û hêsan ku hem malbat hem jî keç û xort hev bibînin bêguman rojên şahî û dawetan bû: *“Berê li dewetê kar û îş pir vûn, çêkirina xwarinê, şûştina fîraq, sîtil û beroşa, keç û jinên gund alîyê hev dikirin, li vir dîtina keçika jêhatî rehet vû. Ya jî keçika xemlandî li govendê ku xwu dihejandin, huba wan diket dilê lawikan.”*¹²⁹ Li vir hem ji ber îş û karên dawetê hem jî li govendê hem malbat hem jî keç û xortan hev didît.

Şênîyeka ku me pê ra hevpeyvîn kir, behsa dîtina jintîyên xwe dike, her du jintîyên wê jî li dawetê hatine dîtî: *“Suphîya jî Elî çû dewetê, wê li dewetê dîvû. Jintîya min a din jî nasek me ji me ra got, keçikek heye, gir e, jêhatî ye. Em çûn dîtina wê. Jintîya min a biçûk jî min wê li nîşanê dît. Min pirsî gotin, ezepe e. Min jî ilamê da tîyê xwu û aîlê.”*¹³⁰ Li gorî hevpeyvînan, me behsa cihên dîtî û nasîna keçik û xortan kir. Dema em bala xwe bidin strana *“Bûka mala bavê min”*ê em dibînin ku cihê dîtî û hevnasîne dawet e. Stranbêj behsa dîtîna bûka mala bavê xwe dike ku ew li dawetê nasîne:

*“...Mi te’l dewetê nas kir bûka mala bavê min
Mi te’l dewetê nas kir xwestîka kurê apê min*

¹²⁵ Kesê 10.

¹²⁶ Kesê 5.

¹²⁷ Kesê 5.

¹²⁸ Kesê 7.

¹²⁹ Kesê 10.

¹³⁰ Kesê 6.

Taqî'l bejnê qîyas kir bûka mala bavê min
Taqî'l bejnê qîyas kir xwestîka kurê apê min
 ...
...Mi te'l dewetê dîvû bûka mala bavê min
Mi te'l dewetê dîvû xwestîka kurê apê min
Taqî'l bejnê birîvû bûka mala bavê min
Taqî'l bejnê birîvû xwestîka kurê apê min”¹³¹

Em dikarin hem bi rêya stran û hevpeyvînan bibêjin ku hem demên berê hem jî niha li herêma gundî û li nava civaka kurdan dem û cihên hevpar ên hevnasîn û dîtina keçik û xortan ev in: dema karên kolektîf, rojên şahî û dawetan, cihên wekî zîyaret û tirbeyan ku merasîmên dînê tên kirin. Lê bivênevê em li rastî hin guhertinan jî tên: “Îro tev telefûn û interneta hev divînin.”¹³² Dema mirov li zewacên van demên dawî dinêre, di cih û mekanên dîtina keçikê da jî guherîne. Nexasim jî ev guherîn di nava nîfşên ku telefon û internetê bi kar tînin da çêbûye. Çend zewacên nû yên gundî li ser nasîna medyaya civakî ye. Wisa xuya dike, hêdî hêdî ew ê zêde bibe.

3.1.2. Xwestina Keçikê

Dema ku malbata xortî keçikekê dibîne, diçe ji kurê xwe ra dibêje yan jî xort keçikê dibîne, diçe ji malbata xwe ra dibêje; eger bi dilê malbatê yan jî bi xortî be, ewilî dayik û çend jinên navsere yên malbatê yan diçin mala keçikê yan jî bi awayekî din xeberê didin malbata keçikê. Piştî vê ew vedigerin malê û malbata keçikê jî bi hev dişewirin. Carna pêvajoya şewirandinê dirêj diajo, çunkî malbata keçikê ji merivên xwe yên pêş jî dipirsin. Eger malbata xortî ne ji gundî be, malbata keçikê malbata xortî ji nas û dostên xwe jî dipirsin. Loma carna dûdirêj dibe. Ji bo vê beşê wekî palpişt metnên stranan tune ye, me jî tenê ji hevpeyvînên şênîyan sîd wergirt. Şênîyek weha dibêje: “Heftêkî li me sebir bikin, em we nas bikin, esl û fêslê we kî ne. Em jî dipirsin, esl û fêslê wan qîzik çawa ye, dîya wê çawa ye, xeravîkî di aîlê da heye, tine ye, em jî dipirsin.”¹³³ Wekî ku me li jor jî dîyar kiribû, bi zewacê ra ne tenê têkilîya jin û mêran di heman demê da têkilîya malbatan jî çêdibe, loma

¹³¹ Stranbêja 7.

¹³² Kesê 9.

¹³³ Kesê 6.

çawabûna malbata keçik û xortan jî giring e. Ji ber vê yekê, lêpîrsîna malbatan carna bi rojan diajo.

3.1.3. Çûna Xwestinê/Danîna Gustîlkê

Pîştî lêpîrsîna li ser malbata xortî û şewra malbata keçikê, eger bi dilê wan be, xeberê ji malbata xortî ra dişînin. Ew jî amadekarîya xwestina keçikê dikin. Ji bo xwestinê ji mala zavayî, dê û bavê zavayî, xwişk û birayên wî, ap û amojin, xal û xalojin, met û merivên din yê pêş ên zavayî diçin mala keçikê. Merivên nêz ên keçikê jî tîna mala keçikê. Hejmara van kesan diguhere, lê ne pir zêde ye: *“Me gazî merivê xwu yê pêş kir, sê çar erebe em çûn. Aîle halî, xwuşk, bira, jintî, pismam em çûn, me gustîrka xwu danî em hatin. Me şêranîyê xwu bir, tatlîyê xwu xwar.”*¹³⁴ Carna li şûna mîrîvên pêş ên mala zavayî, ew gazî hin nas û dostên xwe jî dikin.

Di xwestinê da malbata xortî bi xwe ra şêranî û ji bo vexwarinê kolayê dibin. Helbet di demên berê da, li şûna kolayê şerbeta dims û li şûna şêranîyê mewîj dibirin û li mêvanan belav dikirin. Malbat bi xwe ra gustîlkê jî dibe. Eger keçikê û xortî berê hev nedîtibin, ew diçin odeyeka din û hev dibînin. Isûla hevdîtina wan, ew her du ne û bi wan ra jî eger hebe yan xwişka keçikê yan jî ya xortî diçin odeyekê bi qasî nîv saetî pîrsan ji hev dikin û hewl didin hev nas bikin. Eger kêfa wan ji hev ra bê ji malbata xwe ra dibêjin: “Li ba min temam e”.

Heta salên 1990î hevdîtina keçikê û xortî yanî çûna wan a odeyê li gundî ne adet bû, bê hevdîtina wan, malbatê erê dikir. Li gundî piştî salên 1990î hevdîtina keçikê û xortî ya di odeyekê da dest pê kir. Li gorî şênîyên gundî vê adetê piştî bikaranîna televîzyonê dest pê kirîye: *“Ew jî ji 90î vir ve wisa ye. Ewîlî terevîzûn derketin, ewîlî min seh kir, min dî[t] mîletê ji terevîzûnê bîlgî stend û gotin bira keçik û lawik hev bibînin, bi hev ra xeber didin.”*¹³⁵ Şênîyeka din: *“Min keçikê li dewetê dît, gazî tîyê xwu kir, tîyê min ji dûrê wa lê nihêrt got, temam e. Min çû ji pîra keçikê ra go, pîra wê jî go bira werin keçik û lawik hev bibînin. Em çûn keçik û lawik hev dû*

¹³⁴ h.k.

¹³⁵ Kesê 7.

dîn, mijûl bûn. Aqlê wan hev birî.”¹³⁶ Niha li gundî adeta hevdişîna (mirov dikare jê ra bibêje kurtenasîn jî) keçikê û xortî ya li odeyekê heye.

3.1.4. Qelen û Mesrefa Keçikê

Di dema xwestinê da li ser xwestekên keçikê û malbata wê diaxivin. Xwestekên ji bo keçikê dê bi keçikê ra biçin mala wê ya nû, lê xwestekên malbatê ji malbata keçikê ra dimîne û ji vêya ra jî dibêjin “qelen”: “...Paşê li ser pereyên ku dê bavê zavayî bide xeber didin, ev jî qelen e.”¹³⁷ Qelen bi piranî yan ji bo birayê keçikê yan jî ji bo bavê, carna jî ap û kurapê keçikê ye: “*Piranî qelen li mala bavê bûkê dima.*”¹³⁸ Ji ber ku barê qelenê giran e, di stranan da mijara qelenê baş xuya dibe. Dayîna qelenê gelek caran zehmet û giran bûye loma di nava civakê da mijareka giring e. Helbet hêdî hêdî cureyên qelenê guherîne û li gorî pêwendîyên demê wan jî teşe girtiye, “hirî”, “barê gûzan”, “zêrên osmanî û reşadî”, “demançe û tîfing” û hwd.

Di nava van da yê herî berbelav demançe, tîfing û zêr bûne. Lê niha dema em bala xwe didin gundî, adeta qelen bi temamî rabûye. Ji bo vê beşê, me hem ji stranan hem jî hevpeyvînan sîd wergirt. Ewîlî me cih da qeydên hevpeyvînan: “*Qelenê min tine vû lê qelenê Amûjna Ezê hevû, me sê hev bazin dayê. Xalê min Hecî Evdirehmen di xwustina Gulê da Gebîrê (G1)*”¹³⁹ *stend.*”¹⁴⁰ Li gorî vê, hem ji bo qelen hem bazin hem jî tîfing hatine dayîn. Şênîyeka din weha dibêje: “*Qelenê Xenîma hevû, ê Gulseher hevû, G1ê xwestin. Ana kes qelen nastîne, 50 sal heye qelen rakirine. Ji emrê Xenîma û Gulseher da ye tine ye, min seh nekirîye di gunda qelen xwustine.*”¹⁴¹ Ew diyar dike ku berê qelen tîfing bû lê niha êdî li gundî qelen nayê stendin. Ji xeynî tîfing û demançeyê mînakên bi vî awayî jî hebûn: “*Berê qelenê bûka, demançe, keleş, dehşê hêstira, pere vûn.*”¹⁴² Hin caran modelên tîfingan jî wan jî diyar dikir: “*Hemeşa qelenê Zayîde tîfingî Eleman stend, ê Dîlberê tîfingka*

¹³⁶ h.k.

¹³⁷ Zülfü Kızıldemir, “Kürt Halk Şarkılarının Sosyal İletişim İşlevi”, r. 390.

¹³⁸ Kesê 7.

¹³⁹ FN FAL(G1) Fusil Automatiq Legere (Tifinga Otomatîk a Sivik) navê xwe ji herfên ewil ên van peyvan girtiye. Tifingeka êrişê ya piyadeyan e. Di sala 1950î da dest bi çekirina wê kirine. Heta sala 1958an hindik hatîye çekirin. Cara ewil di xizmeta artêşa Belçikî da hatîye şixulandin. https://tr.wikipedia.org/wiki/FN_FAL, d.b.a: 05.05.2021.

¹⁴⁰ Kesê 5.

¹⁴¹ Kesê 4.

¹⁴² Kesê 10.

Şazîborî. ”¹⁴³ Mirov dikare weha şirove bike, li gorî demê û modelê daxwaza cureyên tîfingê jî diguherî.

Niha em berê xwe bidin metnên stranan ku mesela qelenî bi çi awayî hatîye vegotin. Li ser meseleyê, di strana “*Ez keçîka kurdî me*”yê da behsa qelenî tê kirin. Xwezgînîyên keçîkê li eywana mala bavê keçîkê rûniştine û li ser qelenê wê diaxivin. Em dikarin bi rehetî bibêjin ku ev qelen jî ji bo birayê keçîkê ye. Ji ber ku qelenê bûkê sed zerên osmanî ne û ew jî qelenekî giran e. Di stranê da ew jî wekî gazin tê vegotin: “Abê tu qelen nestînî...”

“...Xwuzgînî rûniştî ne oy eman oy eman
Xwuzgînî rûniştî ne oy hewara Xudê
Mesrafa te danîne oy eman oy eman
Mesrafa te danîne oy eman oy eman
Qelenê te birîne oy eman oy eman
Qelenê te birîne oy hewara Xudê
Abê ti qelen nestîne oy emen oy eman
Abê ti qelen nestîne oy hewara Xudê
Sed zêrê osmanî ne oy emen oy eman
Sed zêrê osmanî ne oy hewara Xudê”¹⁴⁴

Straneka din a bi navê “*Leylo leylo leylayê*” da dîsa behsa qelenê bûkan tê kirin. Lê li vir rasterast ji bo qelenê qîzan çi tê xwestin em nizanin, lê em dikarin vê yekê bibêjin ku ji bo ku karibin qelenê qîzê, gûzan difiroşin û qelenî didin hev. Bi gotineka din li vir gûz ji bo qelenî wekî dîyardeyaka qezençkirina pereyan e.

“...[E]z naçim welatê zîza Leylayê
[E]z naçim welatê zîza dinyayê
[E]z bar nakim barê gûza Leylayê
[E]z bar nakim barê gûza dinyayê

¹⁴³ Kesê 7.

¹⁴⁴ Stranbêja 6.

[E]z nadim qelenê qîza Leylayê

[E]z nadim qelenê qîza dinyayê... ”¹⁴⁵

Dî sa di strana “Çûme Mûşê” da jî behsa qelenê bûkan tê kirin. Li vir qelenê bûkan curbecur e, herçiqas bêjeya “qelen”ê li vir derbas bibe jî, a rast li vir qesta cihêzê bûkê tê kirin. Li ser meseleyê, di sêbenda dawî da behsa “hezhez”ê tê kirin ku ew jî cureyekî qumaşê fistan û etekan e ku demê berê ji bo bûkan distendin.

“Çûme Mûşê Mûşa’l hewşê serya Hezro me’b dar e

Barik hato di bar hato barê sisya esrar e

Tev qelenê Bêrîvan¹⁴⁶ xanim hêna lêva wê xwar e

...

Çûme Mûşê Mûşa’l hewşê serya Hezro me’b [bî] ye...”

Di bar hato sê bar hato barê çara hirî ye

Tev qelenê Uzlem¹⁴⁷ xanim hêna çevê’b girî ye

...

Çûme Mûşê Mûşa’l hewşê serya Hezro me’b rez e

Di bar hato çar bar hato barê pêncê hezhez e¹⁴⁸

Tev qelenê Bêrîvan xanim hêna lêva wê’b gez e ”¹⁴⁹

Niha li gundî adeta qelenî tune ye, lê dîsa jî bo keçikên xwe mesrefê dixwazin, jê ra dibêjin mesrefa cihêzan û ev jî piranî pere ye. Dêya keçikê bi vî pereyî ji keçikê ra eşya, alav û tiştên hwd distîne. Li ser vê şênîyekê weha dibêje: “Berê qelen distendin, ana mesrefa qîzikê distînin. Jê ra divên cihêz, ji qîzêkê ra tiştik miştik dîstinin. Berê di sê mîlyar vû, ana zem bû çû 10 mîlyara.”¹⁵⁰ Şênîyeka ku pereyê cihêzî daye weha dibêje: “Me çar mîlyar pere jî danî ser eşyayê wê. Dîya wê jî jê ra kir lihêf, doşek, mînder û balîv û tiştê wisa û bi qîza xwu ra verê kir.”¹⁵¹

¹⁴⁵ Stranbêja 6.

¹⁴⁶ Bêrîvan: Xwarzîya stranbêjê ye.

¹⁴⁷ Uzlem: Qîza stranbêjê ye.

¹⁴⁸ Hezhez: Cureyekî qumaşê fistan û etekan e. Ev qumaş nerm e û dihezheze.

¹⁴⁹ Stranbêja 7.

¹⁵⁰ Kesê 7.

¹⁵¹ Kesê 6.

Me diyar kiribû ku qelen rabûye. Lê niha em dibînin ku li şûna wî, malbata keçikê pereyê cihêzî dixwaze. Em herçiqas bibêjin pereyê cihêzî şûna qelenî girtibe jî, lê divê em balê bikişînin ser ferqa navbera wan ku pereyê cihêzî ji keçikê ra dikin eşya û dişînin mala wê ya nû, bereksê wê qelen li mala bavê bûkê dima.

Ji xeynî pereyê cihêzan ji bo keçika xwe zêran jî dixwazin û dibêjin, “Hûn û şerefa xwe”. Malbata zavê jî bi dilxweşî ji wan ra dibêje, “Çi ji me biqede em ê texsîr nekin.” Ev yek li herêma gundî tiştê herî giring a çanda keçikxwestinê ye. Dema malbata keçikê wisa bibêje, malbata zavayî pê serbilind û dilxweş dibe û li her derê, pê serê xwe bilind dikin û pesna malbata bûka xwe didin. Şênîyeka bi tecrîbe weha neqil dike: *“Wextê xwustinê da em divêjin, her kes isûl û qeydê bûka zane. Hinek heye divê, hûn û şerefa xwe, çi bi qeweta min ez dikim û divim mala xwu.”*¹⁵² Hin caran taybet ji bo zêran dibêjin: *“Ji zêra ra divêjin wûn û şerefa xwu.”*¹⁵³ Li gundî piranî ji bo keçikan 6-7 fer bazinê sêtêl, metreyek yan jî metre û nêvekî zincîr tevî zêrê navê (jê ra “zincîr û bîrlîx” tê gotin), sê çar heb gustîlk, guhar û saeta zêr a destan dixwazin. Niha adeta zêrxwestinê ev e û ji hemû zêrên bûkê ra “*imanet*” jî tê gotin.

Îcar em bala xwe stranên ku li ser zêr û imanetê bûkê hatine gotin. Li ser meseleyê, di strana “*Ay lê gulê gula min*”ê da behsa zêrên bûkê tê kirin. Em ji stranên weha fam dikin, qîmetê didin bavê bûkê û ew berpîrsê dîyarkirina zêr û imanetên qîza xwe ye. Bavê zavê jî bê minet daxwaza wan her çi be qebûl dike.

*“...Bavê bûkê efendî ye ay lê gulê gula min
Bavê bûkê efendî ye bûkê ti gulçîçeka min
Quncê odê rûniştîye ay lê gulê gula min
Quncê odê rûniştîye bûkê ti gulçîçeka min
Zêr û ‘imanet xwestîye ay lê gulê gula min
Zêr û ‘imanet xwestîye bûkê ti gulçîçeka min
Ednan divê bêmnetî ye ay lê gulê gula min
Ednan divê bêmnetî ye bûkê ti gulçîçeka min*

¹⁵² h.k.

¹⁵³ Kesê 10.

...

*Li quncê odê pal vedaye bûkê ti gulçîçeka min
Ji me xwestî qorê zêra ye ay lê gulê gula min
Ji me xwestî qorê zêra ye bûkê ti gulçîçeka min
Ednan divê bûk hêja ye ay lê gulê gula min
Ednan divê bûk hêja ye bûkê ti gulçîçeka min ”¹⁵⁴*

Ednan, hevserê stranbêjê ye. Li gorî isûla stranê navê bavê zavayî tê gotin, ji ber vê yekê navê bavê zavayî ye jî. Eger bavê zavayî tune be, navê birayê zavayî tê gotin.

Dîsa strana “*Hoy gulê*”yê da jî behsa zêrên bûkê tê kirin. Ji ber ku zêrên wê pir in, ew nikare stûyê xwe bileqîne. Em vê stranê wekî mînak ku li ser zêrên bûkê hatîye gotin, bidin.

*“...Gul danîn ber çirayê hoy gulê
Gul danîn ber çirayê can gulê
Şuhle da wek lembayê hoy gulê
Şuhle da wek lembayê can gulê
Serî’j zêra hilnayê hoy gulê
Serî’j zêra hilnayê can gulê...”¹⁵⁵*

Eger li hev bikin, Fatîheyê dixwînin, gustîlkê datînin û şêranîyê xwe dixwin. Piştî evana êdî reşwa cidî ya zewacê dest pê dike. Berîya wê jî divê em merheleya nîşanê vebêjin.

3.1.5. Nîşan

Li gundî çêkirina nîşanê yek ji pêvajoya herî girîng a zewacê ye. Li nava civaka kurdan da jî merasîma nîşanê heye: “Nîşan merasîmeka qebûlkirinê ye ku xwarin û vexwarin jî tîn pêşkêşkirin. Di nava kurdan da gotina “vexwarina şerbetê”

¹⁵⁴ Stranbêja 7.

¹⁵⁵ Stranbêja 8.

îşareta merasîma nîşanê dike.”¹⁵⁶ Ev pêvajoyê piştî “danîna gustîlkê” û berîya dawetê ye. Ji vê pêvajoyê ra “şêranî” jî dibêjin û keçik êdî navê bûkîtiyê, xort jî navê zavatiyê digire. Bi armanca ku êdî hemû kes pê bihesin ku ji kurê xwe ra keçik xwestine yan jî keçika xwe dane kurekî. Di nîşanê da ji xeynî malmezin û merivên xwe gazî hemû nas û dostên xwe û gazî gundîyan dikin. Di nîşanê da adetên xwarinê û şêranîyê û cihêzî hene. Li gorî demê berê hin guherîn di van adetan da çêbûne. Em ê giştî behsa vê pêvajoyê û guherînan, behsa cilûbergên nîşanê jî bikin.

Dema mirov ji roja îro ve li kevneşopîyên dawetê dinêre gelek tişt guherîne. Helbet li ser vê yekê bandora aborîyê û bikaranîna amûrên teknolojiyê heye: “*Indî nîşan û dawetê dikî yek, heger qeweta te tine ve.*”¹⁵⁷ Niha li gundî nîşan bere bere kêr tînin çêkirin. Malbatên ku qeweta wan tune be, li şûna nîşanê tenê gustîlka xwe datînin yan jî mesrefa nîşanê di dawetê da dikin.

3.1.5.1. Xwarina Nîşanê

Li gundî, tiştê herî pir lê miqate ne, xwarina nîşan û dawetê ye, ji bo xwarina nîşan û dawetê “nan û av” dibêjin. Ji bo agajhiyên xwarina nîşanê jî dîsa me hem ji stranan hem jî ji hevpeyvînan sîd wergirtiye. Di nîşanê da xwarin ji bo zeyî û mêvanan hem li mala zavayî hem li mala bûkê tê çêkirin. Mesrefa xwarinê ji kîsê malbata zavayî ye. Esil hemû mesrefên nîşanê li ser malbata zavayî ne, wekî birina şêranî û birina cihêzên bûkê. Dema nîşanê bi piranî navroj e û xwarin dibe firavîn. Kesên ku dizanin xwarinê çêbikin berîya dawetvanîyan diçin li mala bûkê xwarinê çêdikin û ji vêya ra dibêjin, “çûna ser zexîreyê”.

Ew kes ji mala zavayî bi xwe ra tiştên wekî goşt, birinc, rûn, salçe û hwd dibin: “*Çêlekî ji mala bavê bûkê ra, torbê şekir, torbê birinc divim, teneka rûn divim, selçê divim, pêçeta divim hema çi îcav bike wê divim.*”¹⁵⁸ Ev yek li gorî aborîya malbata zavayî diguhere, malbat hene dikarin çêlekekê bibin û hin malbat hene jî dikarin bizînekê bibin: “*Me bizinkî, torbê şekir, ê savar, ê birinc, teneka yaxê, a*

¹⁵⁶ Lucy M. J. Garnett, “Kürt Kadınları”, (wer. Aylin Kürkçü), Dans, Müzik, Kültür, Boğaziçi Üniversitesi, Folklor Kulübü, Çeviri Araştırma Dergisi, r. 140.

¹⁵⁷ Kesê 10.

¹⁵⁸ Kesê 6.

salçê, qutîya mîntaqê, nanê firnê bi xwu ra bir nîşanê.”¹⁵⁹ Bi piranî kesên ku berpirsîyarê çêkirina xwarina mala bûkê be, ew diçin û li wir xwarinê çêdikin. Hin caran jî malbata bûkê bi xwe xwarina xwe çêdikin: “*Em ji wan ra dişînin ku ew karibin ew ji xwu ra xorina xwu çêdikin lê kesî wan tine ve, em diçin çêdikin. Mesele ê Siphîya, em çûn me çêkir. [Wan] go em nikarin çêkin, wûn ê werin çêkin. Em çûn, me çêkir.*”¹⁶⁰ Lê êdî xwarina hazir ketîye şûna çêkirina xwarina din. Piştî xwarinê şêranî tê belavkirin. Şêranîya nîşanê beqlewa û kola ye. Helbet di nîşanê da jî berê li şûna beqlewa û kolayê, şerbet û mewîj dihat xwarin û vexwarin.

Di strana “Me kê derê av û kanî”yê da behsa nanê dawet yan jî nîşanê tê kirin. Çîçika gundê zavayî ye û Herşenê jî gundê bûkê ye. Şahîn, birayê zavayî ye, ji ber ku bavê zavayî tune ye, ew berpirsîyarê zewaca birayê xwe ye, loma ew hem li mala xwe hem jî li mala bûkê nanê dawetê datîne. Helbet rîtm û gotinên vê stranê naguherin, lê navên ku tê da ne diguherin. Li ser meseleyê, dawet li mala kê be, navê wan tê gotin, bûk ji ku derê be, navê cihê bûkê tê gotin.

*“Me kê derê bi av û kanî me kê derê bi av û kanî
Me Çîçika bi ava û kanî me Çîçika bi ava û kanî
Birakê Şahîn nanik danî kekê Şahîn nanik danî
Li Çîçika kir erzanî li Çîçika kir erzanî*

*Me kê derê bi kuçê tengo me kê derê bi kuçê tengo
Me Herşenê¹⁶¹ bi kuçê tengo me Herşenê bi kuçê tengo
Birakê Şahîn bi nav û dengo birakê Şahîn bi nav û dengo
Zêra dirêje çengo bi çengo zêra dirêje çengo bi çengo”¹⁶²*

Em ji vê stranê jî fam dikin ku li gundî qîmeteka mezin didin xwarin û vexwarina, “nan û avê” dawetê. Di stranê da, pesnê birayê zavayî tê dayîn, ji ber ku

¹⁵⁹ Kesê 10.

¹⁶⁰ Kesê 6.

¹⁶¹ Herşen: Gundekî navçeya Farqînê ye.

¹⁶² Stranbêja 4.

ew li xwarin û vexwarina nîşanê miqate bûye. Ew yekî binavûdeng, çavfireh û camêr û tê pênasekirin.

Di strana “*Genimo*”yê da jî rasterast behsa xwarina nîşanê nayê kirin lê em dikarin bibêjin, li vir bi qesta “arvanê nîşanîyê”, nanê nîşanîyê tê kirin.

“...*Genimê dora bîyê genim genim genim*
Genimê dora bîyê sorgulo weka rim
Mi çinî bi tilingîyê¹⁶³ genim genim genim
Mi çinî bi tilingîyê sorgulo weka rim
Arvanê nîşanîyê genim genim genim
Arvanê nîşanîyê sorgulo weka rim...”¹⁶⁴

Li gundî demê berê malbata zavayî bi teştan nanê tenûrê çêdikirin. Ji ber ku dawet sê roj in, wan jî nan hazir nedistendin loma bi teştan nan li tenûrê dixistin. Ji bo ku hevîr bikin, arvan lazim e, loma li vir kirpandî li ser arvanê nîşan û dawetê ye.

3.1.5.2. Raxistina Cihêzî

Ji ber ku raxistina cihêzên bûkê nebûye mijara stranan, me jî tenê ji heypeyvînan sûd wergirtîye. Li gundî çêkirina cihêzên bûkê li ser milê malbata zavayî ye, lêbelê malbata bûkê bixwaze dikare ji keçika xwe ra cihêzî çêbike. Dema xwarina şêranîyê, dê, xwişk yan jî meta zavayî kî ji wan serwest be ew cihêzên bûkê li ber her kesî radixe, eşyayên bûkê nîşanî meriv û nas û dostên xwe û yên bûkê dide: “*Em xerz û xelata xwu divin li vir nîşanê xelqê didin.*”¹⁶⁵ Yek ji şênîyan weha behsa raxistina cihêzî dike: “*Çendê hanê, Fatê çû nîşana kurê xwu Badika, cihêzê bûkê nîşanê xelqê da vû, cihêzê ku Fatê ji bûka xwu ra birivû, bûvû sîng û sepet, xelk hê jî qala cihêzê wan dike.*”¹⁶⁶ Li vir cihêzên kîjan bûkê pir be, pesnê malbata zavayî tê

¹⁶³ Tilingî: Amûrek e ji bo çinîna genimî ye, destîyê wê darîn e. Serê wê hesin e û tûj e, dişibe dasê.

¹⁶⁴ Stranbêja 2.

¹⁶⁵ Kesê 6.

¹⁶⁶ Kesê 2.

dayîn û bi rojan li serê tê axaftin, loma malbata zavayî hewl dide ku cihêzên herî pir ji bûka xwe ra bibe.

3.1.5.3. Rûvekirina Bûkê

“Rûvekirina bûkê” di dema nîşanê da dihat kirin, li gorî roja îro bûye tişteki din lê dîsa jî me xwest em behsa rûvekirin bûkê bikin. Di nîşanê da hin kes wekî xal û ap û met û xaltî yan jî xwişk û birayên zavayî xelatê bi bûkê ve dikin. Ev xelat, parçeyên qumaşan (ji bo cilan) zêr û pere ne, jê ra jî “rûvekirina bûkê” tê gotin. Lê niha ev guherîye êdî di nîşanê da kes tişteki bi bûkê ve nake.

Me dîsa ji bo vê beşê ji hevpeyvînan sûd wergirtiye: “*Rûvekirin, merivê mala zavê perçekî tînîn, evê dîya te rihmetîyê Wezîr, go bipirse çi lazim e, min xalojna xwu Zekîya pirsî, em çi bînin rûvekirina bûkê, go law çakêtê bûkê tine ye, çaket bînin. Min Wezîr ra go, çû ji Farqînê çakêtê bûkê anî, çakêtkî kesk vû, tê da gul hevûn, gul sor vûn. Min ji rûvekirina dîya te ra çakêtkî bir mala xalê xwu.*”¹⁶⁷ Em dibînin ku ji bo rûvekirinê ji bûkan ra bi piranî qumaş û parçe û cilan dibirin: “*Perçe dibirin, ji meleqofa ra, ji fîstana ra, ji delinga ra; wê çaxê cîzlewita dibirin xelatê.*”¹⁶⁸ Bi gotineka din, berîya pêvekirina niha, rûvekirin hebûye, dema rûvekirina bûkê dihat kirin îcar di dawetê da taqî bi bûkê ve nedikirin: “*Rûvekirin hevû, pêvekirin tine vû. Dankî ya nan ya şêranî hevûya şêranî tine vûya jî dankî nan datanîn û rûvekirin dibû. Mesele kî çi banîya, cila banîya, pere banîya, zêra banîya. Xelat û rûvekirin yek e. Dewetê da kes tişkî pê ve nedikir.*”¹⁶⁹ Rûvekirina bûkê di dema nîşanê da hebû, niha li şûna wê di dawetê da pêvekirin (taqî) heye.

3.1.5.4. Cilûbergên Nîşanê

Demên berê, cilûbergên nîşanê yê bûkê bi vî awayî bûn; fistan û delingên heftreng û di binê fistanan da jî meleqof li xwe dikirin, bûk li malê dihatin hazirkirin. Piştî demekê, guherîn di cilûbergên nîşanê da jî çêbûne. Di navbera salên 1965-1990î da bûkê di şûna delingê û fistanî da bi piranî etek û çakêt bi gotineka din bedl li xwe dikirin. Ji salên 1990î vir ve ye êdî di nîşanê da bûk (lê ne hemû bûk) diçin kuaforê û kirasê bi navê “*şerbetlix*”ê li xwe dikin. Şerbetlix navê xwe ji şerbetê

¹⁶⁷ Kesê 6.

¹⁶⁸ Kesê 10.

¹⁶⁹ Kesê 9.

girtîye. Wekî me li jor jî behs kiribû, demên berê di nîşanan da şûna kolayê şerbet dihat vexwarin. Eger dema nîşanê havîn bûya şerbeta şekirî dihat çêkirin, zivistan bûya şerbeta dimsî dihat çêkirin.

3.1.6. ‘Îdana Bûkê

Piştî danîna gustîlkê yan jî nîşanê, eger cejna Remezan yan jî Qurbanê çêbibe, malbata zavayî diçin serdana bûkê û ji wê ra dîyarî dibin, ji vê çûnê ra dibêjin, “îdana bûkê” bi gotineka din ev kevneşopî navê xwe ji îdanê (cejnê) girtîye. Em dikarin bibêjin ku ev kevneşopî bi dînê îslamîyetê di nava kurdan da çêbûye.

Dîyarîyên ‘îdana bûkê li gorî malbat û aborîya wan diguhere, yên ku zêr dibin hene, yên ku eşyayên cihêzî wekî lihêf, eşyayên cilûbergan dibin jî hene. Herçiqas cureyên dîyarîyên bûkê biguherin jî çûyîn adeteka xurt û çalak e: “Çiqa dive îd, em diçin îdana bûka xwu û jê ra herge heve zêr (bazin) ya jî lihêf û cihêz dibin.”¹⁷⁰ Ji bo serdena bûkê û malbata wê dîsa kesên nêz ên mala zavayî diçin wekî dayik, xwişk, met û xaltîya zavayî. Her kesê ku diçe bi xwe ra dîyarî dibe: “Kî’j me biçe, her yek me bi xwu ra hedîyeyê xwu dive, ev li ba me ‘edet e.” Dema em bala xwe didinê, em dibînin ku ev kevneşopî jî xurt e û çalak e.

3.1.7. Dîyarkirina Dema Dawetê

Li gundî li ser dema dawetê standardeka giştî tune ye, ew girêdayî aborîya malbatan e û bi piranî wextê kar û barên xwe diqedînin payîzê dawetan çêdikin. Lê roja îro ev êdî guherîye. Dema aborîya malbatê baş be û bikarin dawetê bikin, li benda tiştêkî nasekinin û daweta xwe dikin: “Li ser qeweta meriv e, qeweta min heve, zivistan payîz ferq nake. Şilî ve jî em deweta xwu dikin. Te yî mesela pêşîya ye, divê çiqa av di golê da bimîne ewqa genî dive.”¹⁷¹ Eger aborîya malbatê baş be, ew piştî danîna gustîlkê yan jî nîşanê di nava du şexş mehan da dawetê dikin. Lê ev ji bo malbatên din ne wisa ye: “Xelat û gustîrk tev bi hev ra vû. Ara xelata min û deweta min di meh hevû.”¹⁷² Malbatên ku aborîya wan nebaş be, nikarin heta du salan jî dawetê bikin.

¹⁷⁰ Kesê 4.

¹⁷¹ h.k.

¹⁷² Kesê 4.

Ev dema navbera danîna gustîlkê û dawetê diguhere. Malbata zava ji bo dawetê destûr ji malbata bûkê dixwaze, heger astengeka wekî hewarî, nexweşî û bela tune be, malbata bûkê destûrê dide malbata zavayî: *“Nîşana xwu dîkin, paşê mala zavê diçin mala bavê bûkê îznê deweta xwu dixwazin.”*¹⁷³ Herçiqas dema dawetê li gorî aborîya malbatan biguhere jî li gundî piranî dawet payîzê hatine kirin: *“Kîngê keysa meriv çêve, meriv wê çaxê deweta xwu dike. Pîrî jî payîzê dike.”*¹⁷⁴ Şênîyeka din kirpandina wê li ser aborîyê ye: *“Li gorî gucê bavê zavê vû, eger gucê bavê zavê hevû ji serê payîzê dest bi dawetê dikirin heya payîza paşîn.”*¹⁷⁵ Em dikarin bibêjin yek ji dîyardeyên bingehîn ên dema dawetê meseleya aborîyê ye.

Li gundî, dîyardeyeka din a bingehîn heye ku divê em behsa wê bikin. Li gorî bawerîya gundî ji xeynî meha gulanê dawet her wext dikare bê kirin. Li gundî heta niha di meha gulanê da dawet nehatine kirin. Li gorî wan daweta meha gulanê nebaş e û bêşans e. Ev bi xwe nebûye mijara stranan, lê dema hevpeyvînê me gelek agahî qeyd kirin. Niha em bala xwe bidin hevpeyvînan ku li gorî me gelek balkêş bûn: *“Kes meha gulanê da deweta nake, divê Xwudênegiravî meha gulanê ne baş e, meriv bûka bîne.”*¹⁷⁶ Ew meha gulanê wekî bûkê dibînin loma divê bûk nayê ser bûkê: *“Gulan bi xwu bûk e, meriv bûkê nayîne ser bûkê, ne baş e. Loma em gulanê deweta nakin.”*¹⁷⁷ Hin ji wan jî bawer dîkin ku gulan qîz bûye, bûye bûk û xêr ji xwe nedîye, loma bûkên ku di meha gulanê bizewicin dê ew jî xêrê ji xwe nebînin: *“Gulan bûk vîye, xêr nedîye. Gulan jî qîz vîye, qey emrê wê kin vîye. Mirad nekirîye.”*¹⁷⁸ Ew bawer dîkin ku dema biçin Serê Gulanê divê cilên nû li xwe bikin bira kêfa gulanê were: *Tê bîra min Serê Gulanê xesîya min dîgo lawo cilê xwu yê nû li xwu kin. Dîgo çîqa cilê nû hevû meriv li xwu ke, xêra wî heye, kêfa Gulanê tê.”*¹⁷⁹ Li gorî bawerîyan em dibînin ku tenê ne ji bo bûkê di heman demê da ji bo zavayî jî ne baş e: *“Di gulanê da nakin, çimkî emrê zavê û bûkê divê kin dive.”*¹⁸⁰ Ji bo vê yekê, ji xeynî hevpeyvînan em dikarin çavkanîyeka bi vî rengî bidin: “Kurd, dawetên xwe meha

¹⁷³ Kesê 10.

¹⁷⁴ h.k.

¹⁷⁵ Kesê 7.

¹⁷⁶ Kesê 6.

¹⁷⁷ Kesê 10.

¹⁷⁸ h.k.

¹⁷⁹ Kesê 4.

¹⁸⁰ Kesê 9.

gulanê çênakin. Dibêjin, gulan bi gul û kulîkên xwe jixwe bûk e. Bûk nayê ser bûkê.”¹⁸¹ Li gorî qeydên hevpeyvînê û çavkanîyên din, em dikarin bibêjin ku ji bo dawetê ji xeynî meha gulanê her wext guncan e. Li herêma gundî û li nava kurdan dawet di meha gulanê da nayê kirin.

3.1.8. Rehela Bûkê

Piştî dîyarkirina dema dawetê, hefteyek berîya dawetê pêvajoyên wekî çûna bûkê ya sûkê ku jê ra “rehela bûkê” dibêjin, pêvajoya rehelê dest pê dike: “*Gustîrê datînin, dimîne çendkî, mala xezûrê wê [bûkê] diçe rehela xwu dike.*”¹⁸² Rehel, carna li gorî lazimatîyên bûkê du sê roj diajo. Malbata zavayî di rehelê da bûkê dibe sûkê, bi bûkê ra dê, xwişk û jinbira, jinxal û jinapa wê yan jî meta wê diçe: “*Gorma bûkê, xwuşka bûkê, jinbira, jinap yan jî jinxala bûkê pê ra diçe.*”¹⁸³ Hin caran bav û dêya bûkê jî pê ra diçin: “*Mesele bûka me vû, amojna wê, dîya wê, bavê wê, xwuşka wê vû, pê ra hatin.*”¹⁸⁴ Ji mala zavayî jî, heman kesên zavayî diçin, li wir kar û barên stendina eşyayên bûkê dikin.

Hemû mesrefa rehelê ji kîsê malbata zavayî ye. Di rehelê da ji bûkê ra çî lazim be distînin. Cil û cihêzên bûkê tev tîstî stendin. Carna dîyarîyek ji bo kesên ku bi bûkê ra hatine jî tîstî stendin. Di wê demê da bûk, diçe dikana zêrfiroşî û saeta xwe û gustîlk û guharên xwe û wekî din mobîlyayên odeya razanê jî diçibîne: *Bûk diçe ser rehela xwu, rehela xwu dike, darik û berikê*¹⁸⁵ *xwu dikire û indî dewetê dikan.*”¹⁸⁶ Li vir bi “darik û berik”ê qesta mobîlyayên razanê tî kirin. Ji bo rehelê bi piranî diçin Farqîn, Batman û Dîyarbekirê: “*Em tev çûn çarşîya Dîyarbekir, em çûn marketê mezin. Lazmatîyê wan çî vû, hemû, cilê havînê, cilê zivistanê ser û bin û taxim û her tiştî kirî. Me erebê tije kir û anî danî mala wê.*”¹⁸⁷ Eşyayên ku di rehelê da hatine stendin, bûk bi xwe ra dibe mala xwe heta roja barkirina cihêzan bi wê ra dimîne.

¹⁸¹ https://www.instagram.com/p/CHUOcyjBS/?utm_medium=copy_link, ev agahî di rûpela Weşanxaneyê Wardozê da hatîye belavkirin û çavkanî jî berhevkar Celîlê Celîl hatîye nîşandan, d.b.a: 29.09.2021.

¹⁸² Kesê 5.

¹⁸³ Kesê 2an.

¹⁸⁴ Kesê 6.

¹⁸⁵ Darik û berik: Mobîlyayên odeya razanê ne.

¹⁸⁶ Kesê 5.

¹⁸⁷ Kesê 6.

Herçiqas me bi hevpeyvînan agahîyên li ser rehelê dabe, herweha rehel bûye mijara stranan jî. Di strana “*Wî gulê lê*”yê da jî behsa rehelê tê kirin. Di stranê da navê zavayî Êsif e, lê yê ku mesrefa rehela bûkê dike, bavê zavayî ye.

“...Wî gulê lê wî gulê lê wî gula’l sûka

Wî gulê lê wî gulê lê wî gula’l sûka

Hine dibarî lê’[l] ser neynoka

Hine dibarî lê’l ser neynoka

*Sax ve lê canê lê bavê Êsif*¹⁸⁸

Her ro dikre lê rehelê bûka

Wî gulê lê wî gulê lê wî gula’l reza

*Wî gulê lê wî gulê lê wî gula’l reza...”*¹⁸⁹

Li gundî yek ji tiştê ku qîmet didinê stendina rehelê ye. Eger mala xwezûrê bûkê di rehelê da timatîyê nekiribin û hemû eşyayên ku bûkê xwestibe stendibin, ev jî tim tê qalkirin û dibêjin, “hemû kul û eşyayê bûka xwestine”, bi gotineka din qîmeta mala xwezûrê bûkê tê bilindkirin.

3.1.9. Qomçeyên Dawetê

Ji bo agahîyên li ser qomçeya dawetê me ji hevpeyvînan û çavkanîyên çapkirî sûd wergirt. Dema em bala xwe didinê, qomçe nebûye mijara stranan. Li gundî ji kaxezê ji bo ezimandina dawetê ra dibêjin, “qomçe”. Dema dawetê nêz dibe, xwedîyê dawetê, gundî, meriv, nas û dostên xwe diezimînin dawetê. Adetên ezimandinê jî hene, nexasim demên berê cureyên ezimandinê yên taybet hebûne. Isûla ezimandinê ya gundîyan, li gorî aborîya malbata xwedîyê dawetê diguherî, yên feqîr bûne, li nav malan şekirên çayê belav dikirin û ew diezimandin dawetê. Yên aborîya wan baş bû, bi şekirên nav kaxeza ku ew bi qîmet bû, bi goreyan û mendîlan ew diezimandin dawetê: “Ê ku feqîr vûn, şekirê çay dişandin, hinik hevûn şekirê nav kaxeza dişandin, wê çaxê digotin law filankesê şekirê nav kaxeza şandîye. Mezinê

¹⁸⁸ Êsif: Nevîyê xwişka stranbêjê ye.

¹⁸⁹ Stranbêja 1.

gund vûne, pakêtê şekira dişandin.”¹⁹⁰ Wekî wan jî gotîye, ew girêdayî aborîya malbatê bûye.

Li gundî piştî şekirê navkaxezan, îcar şênîyan mendîl û gore dişandin: *“Mendîla dişandin, gora dişandin.”* Helbet piştî demekê kaxezên ezimandinê li gundî şûna mendîl û goreyan girt. Em dikarin bibêjin ew kevneşopî di nava kurdan da jî wisa ye. Kızıldemirî jî vê testîq dike: “Mala dawetê bi qumaş, destmal, xawlî, şekir, pereyên hûr û hwd. gazî gundîyan dikir.”¹⁹¹ Lê niha kaxez ketîye şûna wê: *“Îca ana teprîk ketine şûnê. Teprîka dişînin divên deweta me heye.”*¹⁹² Li vir qesta bi “teprîk”ê qomçeyên kaxezî ne. Tam ne dîyar e ku gundîyan kînga dest bi belavkirina qomçeyên kaxezî kirine, lê êdî li matbaayê qomçeyan didin çapkirin û 7-10 roj berîya dawetê belav dikin. Em dikarin cureyên qomçeyan li gorî demê weha bi rêz bikin: şekir û şekirên navkaxezan, mendîl û gore û niha jî qomçeyên kaxezî ne.

3.1.10. Mehremisra Bûkê

Mehremisra bûkê, nebûye mijara stranan lê li gundî ew jî wekî merheleyên din ên zewacê giring e. Me jî ji bo vê dîsa ji hevpeyvînan sûd wergirt. Me di beşa zewacê da behs kiribû ku jin û mêr di nava xwe da peymanê çêdikin. Şêweya vê peymanê li gorî civakan diguhere. Li herêma gundî ev peyman hem li ber kesên ku xwedî ilm bi gotineka din “mela” hem jî bi rêya qanûnê tê çêkirin. Peymana ku li ber melayan tê çêkêrin bi ola îslamîyetê ketîye nava kurdan.

Dema mehrbirînê li gorî malbatan diguhere, lê piranî berîya desthineyê tê birîn. Mehr li mala bûkê tê birîn, zava û bavê xwe û melayek diçin mala bûkê, li wir bavê bûkê ku ew ne hazir be, birayê bûkê wekîltîyê ji bûkê distîne û mehra wan tê birîn: *“Mele divên mala bavê bûkê û ji bavê wê îzîn dixwuzin û mehra wê dibirin.”*¹⁹³ Helbet çend xalên giring ên ku tesîrê li vê yekê kirîye hene. Yek jê li gorî bawerîya şênîyan berîya dawetê divê mehremisra bûk û zavayî bê birîn: *“Gava ku ez gustîrka wê [bûkê] datînim, çend ro dikeve arê, ez dixwuzim ku bavê wê îzîn bide, ez dixwuzim wê çaxê mehra wê bibirim. Ez naxwuzim kurê min bi bûka min ra bêmehr*

¹⁹⁰ Kesê 10.

¹⁹¹ Zulkuf kizildemir, r.390

¹⁹² h.k.

¹⁹³ Kesê 10.

*xeber bide. Heram e.*¹⁹⁴ Li gorî vê şîroveyê, zewaca bêmehremisir heram e. Hinek şênî jî hene ku dema piştî danîna gustîlkê mehremisra bûkê û zavayî dibirin. Loma mehra zewacê ya ku li ber melayî tê birîn pêvajoyeka berîya dawetê ye.

Xeleka din a giring ev e; li ber melayî temînata jinê tê dayîn: “Ji bo paşeroja jinê, ji alîyê malbata mêrî ve temînata wekî zêr, mal û milk tê dayîn, ji vêya ra mehremisir tê gotin.”¹⁹⁵ Mehr piranî li ser eşya, zêr û pere yan jî mal û milkê tê birîn: “*Mehremisra min li mala bavê min birîn, li ser zêrê min birîn, li ser sê hev reşadî*¹⁹⁶ *dî*¹⁹⁷ *hev xazî*¹⁹⁸ *birîn.*”¹⁹⁹ Em dibînin ku bi piranî eşyayên mehremisrê zêr û cureyên wê ne.

3.2. PÊVAJOYA DEMA DAWETÊ

Dawet, merasîma bingeîn a zewacê ye, li gundî dawet pêvajoyeka piralî û dûdirêj e û binbeşê vê pêvajoyê hene. Kevneşopîyên dawetê yek ji nîrxên me yên navborî ne, bi taybet li herêmên gundewarî, mêrasîmên herî berbiçav in. Esil mirov dikare bibêje, pêvajoyên dawetê li nav kurdan eynî ne, lê hin cudahî jî hene. Ev pêvajo û kevneşopîyên wê li gorî gund, bajar, herêm û civakan diguherin. Kevneşopîyên herêmekê herçiqas bişibin hev jî cudahîyên cihêreng hene. Kiryarên vê pêvajoyê ji hev cuda ne û herêmkî ne.

Em ê hewl bidin ji pêvajoya çend roj berîya dawetê dest pê bikin heta roja peyakirina bûkê behsa merasîma dawetê bikin. Di vê beşê da em ê behsa giringîya roja îniyê, roja desthineyê (roja şemîyê) û, roja peyakirina bûkê (roja yekşemê) bikin. Piştî merasîma dawetê jî wekî “roma zavayî”, “sêrokê” û hin adet û kevneşopîyên din hene.

¹⁹⁴ Kesê 6.

¹⁹⁵ Ferhenga Kurdî-Tirkî, “Mehremisir” weş. Enstituya Kurdî ya Stenbolê, Stenbol, Nisan, 2005.

¹⁹⁶ Reşadî: Cureyekî zêran e ku li ser navê padîşahê osmanî yê bi navê Siltan Mehmet Reşadê 5an hatîye çapkirin. Cara ewil di sala 1909an da hatîye çapkirin. Cureyên reşadî pir in. Ji bo agahîyên berfireh, bnr: <https://ankaraaltinborsasi.com/blog/cumhuriyet-alt%C4%B1n-ve-re%C5%9Fat-alt%C4%B1n-aras%C4%B1ndaki-farklar-nelerdi>, d.b.a. 11.04.2021.

¹⁹⁷ Di: Du.

¹⁹⁸ Xazî: Cureyekî ji zêrên bûkan e. Wekî çaryekan biçûk e û tenik e.

¹⁹⁹ Kesê 5.

Heta niha me behsa pêvajo û kevneşopîyên berîya dawetê kirin. Li gundî berîya dawetê çî tê kirin hemû bi merhele û hûrgilî hat qalkirin. Di vê beşê da jî em ê behsa dawetê bikin. Helbet dîsa me hem ji stranên hem jî ji hevpeyvînan sîd wergirt. Dawet pêvajoya herî giring a zewacê ye. Merasîma dawetê bi kêf û xweşî tê çêkirin. Di vê merasîmê da agahîya berfireh ya zewacê tê dayîn. Ji bo merasîma dawetê amadekarîyên berfireh tên kirin. Li gundî merasîma dawetê ji sê roj û du şevan pêk tê. Di vê merasîmê da roja îniyê, roj û şeva desthineyê û roja peyakirina bûkê hene, her rojên merasîma dawetê xwedî adet û kevneşopîyên xweser in.

3.2.1. Roja Îniyê

Em ê behsa her roja dawetê bikin. Loma divê em ji roja îniyê dest pê bikin. Li gundî dawet ji roja îniyê piştî nîvro dest pê dike heta roja şemiyê piştî nîvro yê dewam dike: *“Dawet sê roj e, roya îniyê piştî nîvro berêvarê saz tê, saz dikutin erdê heya lehdê, roya lehdê bûka xwu tînin, heya piştî esrê, piştî esrê bela divin.”*²⁰⁰ Yek ji sê rojên dawetê roja îniyê ye. Rojek du roj berîya vê rojê, zeyîyên malbata zavayî hêdî hêdî tên mala zavayî, mêvan û merivên pêş yê malbata zavayî jî roja îniyê tên gundî. Piştî esrê sazband amûrên muzîkê tînin gundî û xwe û amûrên muzîkê ji bo dawetê amade dikin. Nanûava vê rojê tenê êvarê saet 6.00 yan jî 7.00an da rast dikin: *“Roja îniyê tenê danekî nan didin miletê.”*²⁰¹ Vê rojê tenê carekê xwarina dawetê çêdikin. Nanê dawetê piranî savar, goşt û selete ye.

Şênîyên gundî, mêvanên mala zavayî ji bo mayîna şevder dibin malên xwe. Li gundî ev kevneşopî ji berê da heye û hîn jî dewam dike. Ji ber ku mêvanên mala zavayî pir in û bi piranî cih namîne, loma hem ji bo şeva îniyê hem jî ji bo şeva desthineyê mêvanan bi xwe ra dibin malên xwe û ji bo wan xizmetê dikin: *“Berê da li ma wisa ye, mêvanê kî were, em divin mala xwe, çimkî li mala zava cî namîne.”*²⁰² Sazband heta 10.00-11.00ê şevê dawetê li dar dixin û dawetvanî jî govendê digirin. Van 5 salên dawî çanda salon û eywanên li navçe û bajaran, bandor li gundî jî kirîye. Dema hin kes dawetê li salonê bikin, merasîma roja îniyê nakin. Çunkî rojên salonan

²⁰⁰ Kesê 6.

²⁰¹ h.k.

²⁰² Kesê 4.

carna dikeve nava hefteyê û merasîm rastî roja îniyê nayê. Ji xeynê girtina salonê, niha hêdî hêdî rojên dawetê dibin du rojan.

3.2.2. Roja Desthineyê/Roja Şemîyê

Merasîma roja desthineyê jî xwedî adet û kevneşopîyên xweser e. Ew roj hem desthineya bûkê hem jî ya zavayî tê kirin. Hemû mêvan, meriv, nas û dostên malbata zavayî wê rojê tên gundî, ji bo vê rojê divê amadekarîyên berfireh bên kirin. Xwarina vê rojê, merasîmên mala bûkê bi xwe beşeka serbixwe ye. Di beşa bûkê da hin adet û kevneşopî hene ku ji berê da dewam dikin.

Sibêhê zû li mala zavayî ji bo zeyî û merivên pêş ên malbata zavayî taştê tê amadekirin. Paşê kesên ku ji xwarinê berpirsîyar in dest bi çêkirina xwarinê dikin. Ji ber ku wekî roja peyaxirina bûkê, ev roj jî pir qerebalix dibe, divê xwarin pir bê çêkirin. Ew roj hem ji bo firavîyê hem ji bo şîvê du caran xwarinê çêdikin: *“Roja şemîyê, rojeka giran e, xelk û meriv û naskirî me, zeyîyê me yê dûr tên, pir qerebalix dive. Em nan û avê xwu pir çêdikin. Aşçî tê çêdike.”*²⁰³ Ji bo xwarina mala bûkê jî dîsa wekî adeta nîşanê erzaqên xwarinê dişînin mala bûkê, vê carê kes naçe çênake: *“Em eşyayê nan û avê mala bûkê jî dişînin lê em îca naçin çênakin.”*²⁰⁴ Heger malbata bûkê bixwaze ji zeyî û mêvanên xwe ra xwarinê çêdike.

Xwarina roja desthineyê ya mala zavayî, li gorî danên rojê diguhere, lê bi piranî goşt, pirinc tîrşîk; yan jî dîsa goşt, selete, savar e. Eger dema dawetê havîn be, fêkîyên demsalê jî datînin ber xwarinê: *“Em roja desthinê tîrşîka firîngîya çêdikin, roja peyaxirina bûkê jî tîrşîka fasûlîya çêdikin.”*²⁰⁵ Vexwarin jî dew û av e. Cihê dawetê bi piranî li ber mala xwedîyê dawetê ye. Zevîyeka mezin a hevpar ji bo dawetê heye jî lê malbat bi piranî dawetê li ber derîyê xwe dikin. Sazbend berîya nîvro yê saet nêzî 10.00-11.00an amede ne û dawetê li dar dixin, dawetvanî jî govendê digirin.

²⁰³ Kesê 6.

²⁰⁴ h.k.

²⁰⁵ Kesê 10.

Di beşa xwarina nîşanê da strana ku me wekî mînak dabû, “Genimo” em dikarin li vir jî behsa vê stranê bikin. Metna stranê berê me dide arvanê dawetê. Qesta stranê ew e ku ji bo nanê dawetê ji arvanî nanê tê çêkirin.

*“...Genimê dor mizgeftê genim genim genim
Genimê dor mizgeftê sorgulo weka rim
Mi çinî bi qametê genim genim genim
Mi çinî bi qametê sorgulo weka rim
Arvanê vê dewetê genim genim genim
Arvanê vê dewetê sorgulo weka rim...”*

3.2.2.1. Desthineya Bûkê

Di beşa desthineya bûkê da behsa berbûrî û pesnê bûkê û adetên desthineya bûkê hatîye kirin. Li gundî berîya desthineya zavayî, desthineya bûkê tê kirin: *“Ewilî em destê bûka xwu hine dikan.”* Berîya desthineyê ji mala zavayî du sê kes diçin mala bûkê ku wê bixemilînin: *“Em roja şemîyê şeveqê du sê kesan dişînin mala bûkê, li wir ya bûkê hazir dikan ya jî pê ra diçin kaoforê.”*²⁰⁶ Xemilandina bûkê ya li malê berîya 10-15 sal berê bû. Niha bûk li kuaforê tê xemilandin. Merasîma desthineya bûkê li mala bûkê tê lidarxistin û bi coş û kelecane: *“Ji berê da em diçin mala bûkê û destê wê li wir hine dikan. Bûkê naynin ba zava.”* Di demên berê da, eger mala bûkê misaîd bûya hin berbûrî û dawetvanî li wir şevdar diman: *“Li gorî xwesteka malbata bûkê û aborîya wan berbûk û dawetvanî şeva desthineya bûkê, li wir dimînin. Merivên mala bûkê û gundî jî daxilî desthineya bûkê dibin.”*²⁰⁷ Em dikarin li gorî vê çavkanîyê, ev kevneşopî li dawetên gundewarî yên kurdan jî wisa ne.

Piştî ku destê bûkê hine dikan, hineya hevîrkirî li wir li dawetvanîyan belav dikan. Li mala bûkê, piştî ku destên bûkê hine dikan, hineya hevîrkirî û hineya toz li mêvanan û li dawetvanîyan belav dikan. Mirov dikare li ser belavkirina hineyê behsa strana *“Tebarek”* ê bike.

“...Çûm Helebê yek carek Ahmed axako tebarek

²⁰⁶ Kesê 6.

²⁰⁷ Zülküf Kızıldemir, “Kürt Halk Şarkılarının Sosyal İletişim İşlevi”, r. 391.

Çûm Helebê yek carek kekê'm zava ye bimbarek
Hine anî yek barek Ahmed axako tebarek
Hine anî yek barek kekê'm zava ye bimbarek
Heçî malê qîz tê da Ahmed axako tebarek
Serê malê leganek kekê'm zava ye bimbarek
Heçî malê pîr tê da Ahmed axako tebarek
Serê malê misqalek kekê'm zava ye bimbarek
Heçî ku nevê bimbarek Ahmed axako tebarek
Pê ve de koremerek kekê'm zava ye bimbarek"²⁰⁸

Kesên ku bixwazin destên bûkê û zavayî bi hev ra hine bikin hene, divê ew destûrê ji malbata bûkê bixwazin. Eger malbata zavayî destûr bide, merasîma desthineya bûkê û zavayî bi hev ra tê kirin. Divê em behsa xelata desthineya bûkê, berbûrîyên bûkê û stranên pesnê bûkê jî bikin.

Dema berbûrî digihîjin mala bûkê, dest bi stranan dîkin û keçîk jî hineyê hevîr dîkin: *"Keçîkek ezep hinê hevîr dike û destê bûkê hine dîkin."*²⁰⁹ Dema hinekirinê bûk destê xwe venake û xelatekê dixwaze: *"Ji berê da ev adet heye, berê pere vû, ana nîvzêrk dîkin destê bûkê."*²¹⁰ *"Di desthina bûkê, çarîkê dîkin destê wê."*²¹¹ Ji bo ku bûk destê xwe veke çaryek yan jî pere dîkin destê bûkê. Li gundî ev kevneşopî ji berê da heye.

Hem di stranên ku di desthineya bûkê tên gotin da hem jî li gorî hevpeyvînan, di dawetê da kevneşopîya berbûrîyan cihekî taybet digire. Ji kesên ku diçin desthineya bûkê ra dibêjin, "berbûrî". Berbûrî hem ji bo desthineyê hem jî ji bo "çûyîna pey bûkê" bi roleka giring dilîze: *"Berbûrî xwu hazir dîkin, diçin wî serî, ewilî diçin naçin binkî govendê digirin."*²¹² Bi gelemperî piranîya berbûrîyan stranbêj in jî. Berbûrî stranan dibêjin û bi xwe bûne mijara stranan. Lê hemû berbûrî ne stranbêj in: *"Berbûrîyê min pir bûn. Min kirin qamyonê, min kirin şofêl mehlê,*

²⁰⁸ Stranbêja 7.

²⁰⁹ Kesê 10.

²¹⁰ h.k.

²¹¹ Kesê 6.

²¹² Kesê 10.

meta Zelê dan rû min. Berbûrî jî li dawîyê sîyar vûn.”²¹³ Kızıldemir jî li ser berbûrîyan weha dibêje: “Berbû yan jî berbûk, jinên ku ji alîyê mala zavayî ji bo ku bi bûkê ra eleqedar bin tîn peywirdarkirin. Berbûk û hin dawetvanî tîn pey bûkê jî.”²¹⁴ Berbûrî piranî jin in, lê mîr û kesên din wekî zarok jî diçin desthineya bûkê.

Dema berbûrî diçin desthineyê yan jî pey bûkê, ew temezîyan (desmal) bi xwe ra dibin. Li gundî ji temezîya ku ji bo ser çavê bûkê ra ye dibêjin, “xêlî”. Dema diçin mala bûkê di rê da stranan dibêjin. Li gundî ji mala bûkê ra dibêjin “wî serî”: *“Em ji mala bûkê ra divên ‘wî serî’, kî biçe mala bûkê em divên çûye wî serî, li ba me, berbûrî diçin wî serî.*”²¹⁵ Dema diçin desthineyê yan jî pey bûkê dibêjin “em diçin wî serî”.

*“Me wî yalî avê kelek danîvû we wî yalî avê kelek danîvû
Berbûrî hatin xelî anîvûn berbûrî hatin xelî anîvûn
Me wîyalî avê kelek dixwusto we wîyalî avê kelek dixwusto
Berbûrî hatin xelî’l ser desto berbûrî hatin xelî’l ser desto...”*²¹⁶

Strana “*Berbûrî hatin*”ê li ser berbûrîyan tê gotin. Berbûrî bi xwe ra xêlîyan dibin li mala bûkê, li wir stranan dibêjin. Em dikarin bibêjin ku berbûrî hem mijara stranan in hem jî bi xwe stranan dibêjin.

*“...Sûava kûp û mûpa dînê delalê
Xerava kûp û mûpa narê hey narê
Xemiland çû pey bûka narê hey narê
Xemiland çû pey bûka dînê delalê
Sûavê avê avê avê narê hey narê
Sûavê avê avê avê dînê delalê
Sûava dîz û mîza narê hey narê
Xerava dîz û mîza dînê delalê*

²¹³ Kesê 4.

²¹⁴ Zülküf Kızıldemir, “Kürt Halk Şarkılarının Sosyal İletişim İşlevi”, r. 390.

²¹⁵ Kesê 10.

²¹⁶ Stranbêja 7.

Xemiland çû pey qîza narê hey narê
*Xemiland çû pey qîza dinê delalê*²¹⁷

Di strana “*Sûavê*” da rasterast behsa “berbûrîyan” nayê kirin, lê em ji xemilandin û çûyîna wan a pey bûkan fam dikin ku behsa berbûrîyan dikin. Em ji stranê fam dikin ku berbûrî xwe dixemilînin, amade dikin û diçin mala bûkê. Em dikarin bibêjin ku berbûrî ji bo desthineya bûkê û peyakirina bûkê giring in.

Em ê niha jî bala xwe bidin stranên ku berbûrî li ser bûkê dibêjin. Cureyên van stranan jî narînk in: “Navê xwe ji narînîya bûkan wergirtîye û di van stranan da bi şeklê “narê” an jî “narînê” xîtabê bûkê dikin. Ev birrê stranê, ji stranên li ser bûkan têne gotin pêk têt. Dema henaya bûkê, çûna bûkê, nik bûkê, rakirin, derxistin û birina bûkê û dema pêşwazîkirina bûkê ji aliyê zava ve têne gotin.”²¹⁸ Di narînkên da bi gelemperî pesnê bûkê tê dayîn û ew ji bo xweşkirina dilê bûkê tîn gotin, ji stranên din pirtir in. Dema hevpeyvînê me sebaba vê yekê pirsî. Bi giştî du arguman derketin pêş, yek ji wan li gorî hin kesan ji ber ku merasîmeka biçûk e, bi heyecan dibin: “*Bûk e, teze ye, şêrîn e. Meriv kurê xwu dizewicîne kêfa meriv tê, kêfa meriv pir tê, kêfxwûş dive meriv li ser bûkê kilama divêje.*”²¹⁹ “*Bûk şêrîn e, nû ye, heyecana wê heye, loma ser bûkê van kilama divêjin.*”²²⁰ Dîtin û anîna bûkê bandoreka baş li hestên wan dike, ji ber vê pesnê bûkê tê dayîn.

Argumana din jî ji ber xemgînîya dê û xwişkên bûkê ye: “*Dîya bûkê xemgîn e, bû dilê wê xwûş bikin, moralê wê baş bikin tê gotin.*”²²¹ Herweha Kayayê jî weha şirove dike: “Di stranên desthine û dawetê da li her tiştên ku bûk bi kar tîne miqate ne. Xwarina bûkê, mihîna bûkê û cilên bûkê divê tev taybet bin. Ji ber vê sedemê di stranên desthineyê da her tiştên bûkê bi awazekî taybet tê gotin. Di hin stranan da ji bo dilê bûka ku digirî xweş bikin, stran li ser cil û zêrên wê tê gotin.”²²² Em dikarin bibêjin ku ji bo malbata zavayî, bûk û malbata xwe pir bi qîmet in, ya din jî divê dilê bûkê û dê û xwişkên wê jî bên xweşkirin.

²¹⁷ Stranbêja 4.

²¹⁸ Yaşar Kaplan, Kanîya Stranan, r14

²¹⁹ h.k.

²²⁰ Kesê 10.

²²¹ Kesê 9.

²²² Gülcan Kaya, Halk Türkülerinde Kadının Konumu, r. 144.

Di strana “*Bûkê Delalê*”yê da, rasterast pesnê bûkê tê dayîn; bûk şîrîn e, ezîz e; şemamoka li nava reza n. Li vir bi qesta şemamokê ev e, bêhna bûkê xweş e. Ev jî awayekî pesindayîne ye. Di stranê bi xwe da, tê gotin ku ez çiqas pesnê te bidim dîsa jî hindik. Ev pêla pesindayîna bûkê bilind dike.

“Bûkê delalê rave xwu’b kar ke

Şêrîne ezîzê rave xwu’b kar ke

...

Bûkê delalê bûka kurda yî

Şêrîne ezîzê bûka kurda yî

Şemamoka’l nava reza yî

Şemamoka’l nava reza yî

Çiqa bivêjim ewqa ti hêja yî

Çiqa bivêjim ewqa ti hêja yî”²²³

Di strana “*Gulê lê*”yê da, bûkê dişibînin gul û avê. Lê dilê wan li vê pesindayîne rehet nabe û bûkê dişibînin gelpikê jî. Bi “gelpik”ê ku ew bûtik e, qesta nûciwanî, teze û terbûna bûkê dîkin.

“Gulê lê gulê lê gula’l gelpik î way

Gulê lê gulê lê gula’l gelpik î way

Ava’l şerbik î lê gula’l gelpik î way

Ava’l şerbik î lê gula’l gelpik î way...”²²⁴

Di strana “*Wî gulê lê lê*”yê da bûk wekî strana “bûkê delalê” da, gula li nava rezî ye. Jixwe bi gulê qesta xweşikî û sûretsorîya bûkê dîkin.

“...Wî gulê lê wî gulê lê wî gula’l sûka

Wî gulê lê wî gulê lê wî gula’l sûka

Wî gulê lê wî gulê lê wî gula’l reza

²²³ Stranbêja 2.

²²⁴ Stranbêja 5.

Wî gulê lê wî gulê lê wî gula 'l reza...''²²⁵

Di strana “*Wele keko*”yê ji alîyê rengî ve li ser xweşikîya bûkê dibêjin. Bûk pirî xweşik e sorûzer dike.

*“...Gava ku ji odekê derket wele keko 'm mi nas kir
Gava ku ji odekê derket wele birako 'm nas kir
Şewqa xwu 'l alîkî xisto 'l sorgulî qîyas kir
Şewqa xwu 'l alîkî xisto 'l sorgulî qîyas kir
Bûka sorûzer vû keko me 'j te ra xelas kir
Bûka sorûzer vû bira me 'j te ra xelas kir”²²⁶*

Di vê strana “*Bûkê rindê*”yê da jî bûk dişibe hem kevokê û taya rihanê hem jî bûk xwendevan, serbilind û giran e.

*“Bûkê rindê cîhanê kevoka Kurdistanê
Bûkê rindê cîhanê kevoka Kurdistanê
Rabin bûka me 'b rê kin xemla bûka me lê kin
Rabin bûka me 'b rê kin xemla bûka me lê kin
Ava gula pir lê kin bikin taya rihanê
Ava gula pir lê kin [bikin] taya rihanê
Bûka me xwendevan e serbilind e giran e
Bûka me xwendevan e serbilind e giran e”²²⁷*

Di strana “*Delal e ha 'b delal e*”yê bûk kewxezal e, cindî ye û kewa xwendî ye.

*“...Delal e ha 'b delal e 'b lê wele Çîçek²²⁸ delal e
Delal e ha 'b delal e 'b lê wele Çîçek delal e*

²²⁵ Stranbêja 1.

²²⁶ Stranbêja 1.

²²⁷ Stranbêja 6.

²²⁸ Çîçek: Navê bûkê ye.

Di oda bavê kî [û] kî da lo weka kewkaxezal e
Di oda bavê kî [û] kî da lo weka kewkaxezal e
Di oda bavê Recev²²⁹ da lo weka kewkaxezal e
Di oda bavê Recev da lo weka kewkaxezal e
Di oda bavê Recev da lo weka kewkaxwundî ye
Di oda bavê Recev da lo weka kewkaxwundî ye”²³⁰

Di strana “*Gerdenal e*”yê da pesnê gerdana bûkê tê dayîn.

“Gerdenal e ha gerdenal e
axako qurban gerdenal e
 ...
Gerdenşîn e ha gerdenşîn e
axako qurban gerdenşîn e...²³¹

Di strana “*Ji aşa heta aşa*”yê da, pesnê bûkê tê dayîn, dîsa bûk şibandine rihanê lê nexasim ji bo qîmeta bûkê bilind bikin, bi pesnê wê û malbatê, wê dîkin qîza mîr, miftî û paşayî.

“...Bûka me qîza paşa te digo we naynim
Bûka me qîza paşa te digo we naynim
 ...
Bûka me qîza mîra te digo we naynim
Bûka me qîza mîra te digo we naynim...”²³²

Di vê strana “*Zerî domamê*”yê da jî bûk dişibe helhelê ku ew cureyeka gîyayî ye û ew li nav geniman şîn tê. Ji alîyekî din jî bûk fincanî ye.

“...Ti helhelê lê’l nav genima

²²⁹ Recev: Kurê stranbêjê ye.

²³⁰ Stranbêja 6.

²³¹ Stranbêja 7.

²³² h.s.

Ti helhelê lê'l nav genima
Ti fîncanka lê dest hakima
Ti fîncanka lê dest hakima
Zerî domamê lê wez xulamê
Zerî domamê lê wez hevalê
Zerî domama min lê wisa wisa
Lê hevalê lê wisa wisa
Ti fîncanka lê dest Firêsa
*Ti fîncana lê dest Firêsa...*²³³

Di van stranan da pesnê bûkan bi piranî ji aliyê xweşikî û jêhatîbûnê ve hatîye dayîn. Bûk geh fêkî ne wekî sêv, hinar, xurme, şemamok; geh gîya ne wekî gul, rihan û nexasim jî takrihan, helhel, çîçek; geh jî heywanên nazik in wekî kew û xezalê. Bi vê yekê şibandinên pastoral pir li pêş in. Xweşikîya rû û gerdana bûkan bi rengan tê tarîfkirin, wekî “sûretsor” û “gerdenal”. Di hin stranan da jî jêhatîbûna bûkê li pêş e; zana, xwendevan, egîd, delal, cindî. Di hinên din da jî pesnê mala bavê bûkê tê dayîn yan jî bo bilindikirina qîmeta bûkê, bûk yan qîza miftîyî ye yan jî qîza mîr û paşayî ye.

3.2.2.2. Desthineya Zavayî

Berbûrî piştî desthineya bûkê, vedigerin mala zavayî û amadekarîyên desthineya zavayî tê kirin. Desthineya zavayî piştî şîvê ye. Dawetvanî ewil şîva xwe dixwin paşê diçin cihê dawetê û govendê digirin wê demê keç û xort jî hevîrê hineya zavayî dikin, dema hevîrê kirina hineyê jî stranên gelêrî tînin gotin.

“...Hine hine hine wer hine
Hine hine hine wer xêro
Hine di teştê kin wer hine
Gumguma avê lê kin wer xêro
Destê bûk û zavê çêkin wer hine
*Destê bûk û zavê çêkin wer xêro...*²³⁴

²³³ Stranbêja 8.

Yek ji wan stranan, strana “wer hine”yê ye, di stranê behsa hevîrkirina hineyê tê kirin. Keçik û xort berîya merasîma desthineya zavayî, ji bo ku hine tîrş bibe, zûtir hevîr dîkin, dema hevîrkirina hineyê ev kilam tê gotin. Hineyê dîkin teşê û bi gumguma navê li hinê dîkin.

Zava dema şeva desthineya xwe tiraş nabe, xwe naxemilîne tiştên rojane yê ku li serê beşdarî merasîma desthineya xwe dibe. Esil tiraş, berberî û xemla zavayî roja peyakerina bûkê ye. Şeva desthineya zavayî dawet pir qerebalix dibe, xizmeta tiştên vexwarinên wekî çay, av û lezo jî tê kirin: “*Roja desthinê û roja bûkê pir qerebalix e.*”²³⁵ Şeva desthineyê dema sazband li sazê dixê û dawetvanî dawetê digêrin, di saet êvarê nêzî 9.30-10.00an da, dest bi hineya zavayî tê kirin. Helbet ev saet ne standart e lê nêzî van saetan destên zavayî hine dîkin: “*Ewîlî şîva xwu dixwun, têr govenda xwu digirin. Seet dive 9:00-10:00, paşê destê zava hine dîkin.*”

²³⁶ Zavayî tînin nava govendê. Li ser zavayî stranan dibêjin û destê wî hine dîkin. Bi vî awayî roja desthineyê jî diqede. Di vê beşê da hin stranên di dema desthineya zavayî da tên gotin hene. Kaplan jî bo stranên serê zavayî weha dibêje: “Serê zava, ev birre ji stranên bi zava tene gotin pêk tên. Dema zava dibin serşoyê û xena dîkin tene gotin. Ji sê rêzan an jî pirtir rêzan pêk tên. Bi kêşê û sernewa ne.”²³⁷ Stranên serê zavayî yê ku me ji herêmê berhev kirine ev in: “Tebarek”, “De bira bê”, “Ha wa ye” û “Axao”.

“Tebarek ha Ahmed axako tebarek

Tebarek ha tebarek kekê'm zava ye bimbarek

Çûm Helebê yek carek Ahmed axako tebarek

Çûm Helebê yek carek kekê'm zava ye bimbarek

...

Heçî ku nevê bimbarek Ahmed axako tebarek

²³⁴ Kesê 10.

²³⁵ Kesê 6.

²³⁶ h.k.

²³⁷ Yaşar Kaplan, Kanîya Stranan, r.14.

Pê ve de koremerek kekê'm zava ye bimbarek”²³⁸

Strana “Tebarek”ê, li nava kurdan straneka gelêrî ya herî berbelav e. Stran bi gelemperî li her pêvajoyên merasîman ên wekî dawet, nîşan, gustîlkê da tê gotin. Lê taybet li dema desthineya zavayî li ser zavayî tê gotin. Em ji stranê jî fam dikin ku ew xîtabî zavayî dike: “kekê'm zava ye.”

Strana “*De bira bê*” jî dema desthineya zavayî tê gotin. Di stranê da navê zavayî “*Dewran*” e lê her carê navê zavayî diguhere. Di heman demê da, dema em bala xwe didin stranê behsa xweşikîya cilûbergên zavayî tê kirin.

*“De bira bê ha de bira bê
Ew kî kinik e de bira bê
De bira bê ha de b ra bê
Dewran²³⁹ kinik e de bira bê
De bira bê ha de bira bê
Şûrî'b şirik e de bira bê
De bira bê ha de bira bê
Xustî'b dilik e de bira bê ...”*²⁴⁰

Îcar em bala xwe bidin strana “*Ha wa ye*”yê ku ev jî li ser zavayî tê gotin. Me di beşa zewacê da jî behs kiribû, ev zava, zavayê mala xalan e. Herweha vê stranê li ser hemû zavayan dibêjin. Em dibînin ku qîmetê didin zavayî jî loma her carê wî dikin axa, paşa û wezîr û hwd. Li vir zava dibe paşa; “hişyar nekin paşa ye.”

*“... Dîyarbekir ava ye hevala min delala min
Dîyarbekir ava ye esmera min dîlbera min
...
Zava'd nav da razaye hevala min delala min
Zava'd nav da razaye esmera min dîlbera min*

²³⁸ Stranbêja 7.

²³⁹ Dewran: Kurê stranbêjê ye.

²⁴⁰ Kesê 10.

...

Zavê mala xala ye hevala min delala min

Zavê mala xala ye esmera min dîlbera min

...

Hişyar nekin paşa ye hevala min delala min

*Hişyar nekin paşa ye esmera min dîlbera min...*²⁴¹

Yek ji stranên herî berbelav ê li ser zavayî jî strana “Axao”yê ye. Ev stran jî dema desthineya zavayî tê gotin. Dîsa ji bo pesn û qîmeta zavayî bê dayîn, wî dikin axa û wezîr.

“Ax lo lo lo lo lo ax lo lo lo Axao

Wezîro çolpaşao ax lo lo lo Axao

Wezîro çolpaşao ax lo lo lo Axao

...

Ji xewka şêrîn bazdao xewka bazdao

Xencer li şûnê mao xencer li şûnê mao

Ne ti vî ne xencer ve ne ti vî ne xencer ve

*Kalan ji zêrêzer ve kalan ji zêrêzer ve*²⁴²

Me behsa belavkirina hineya bûkê kiribû. Heman tişt ji bo belavkirina hineya zavayî ye jî. Em dikarin dîsa ji behsa strana “Tebarek”yê bikin:

“...Çûm Helebê yek carek Ahmed axako tebarek

Çûm Helebê yek carek kekê'm zava ye bimbarek

Hine anî yek barek Ahmed axako tebarek

Hine anî yek barek kekê'm zava ye bimbarek

Heçî malê qîz tê da Ahmed axako tebarek

Serê malê leganek kekê'm zava ye bimbarek

Heçî malê pîr tê da Ahmed axako tebarek

²⁴¹ Stranbêja 8.

²⁴² h.s.

Serê malê misqalek kekê'm zava ye bimbarek

Heçî ku nevê bimbarek Ahmed axako tebarek

Pê ve de koremerek kekê'm zava ye bimbarek"²⁴³

Hine tiştêkî pir biqîmet e. Şênî qîmeteka mezin didin hineyê. Loma belavkirina hineyê di nava merasîma dawetê da yek tiştên herî giring e: *"Em hina xwu bela dikin li nav gundîya, ê ku negirtibe ya jî hine qîm nekiribe û me nedave wan, dilê xwu ji me digirin, dixeyîdin."*²⁴⁴ Em ji hevpeyvînê jî fam dikin ku kesên ku hine nagihîje wan, ew ji mala dawetê dixeyîdin, dilê xwe digirin. Ji ber vê piştî ku desthineya zavayî diqede, herî dawî hineyê belav dikin.

3.2.3. Peyakirina Bûkê/Roja Yekşemê

Di vê beşê da me behsa yek rojên herî giring a dawetê kirîye. Me ji bo vê beşê dîsa hem ji metnên stranan hem jî ji hevpeyvînan sûd wergirtîye. Roja yekşemê bi gotineka din roja peyakirina bûkê, di nava merasîma dawetê da rojeka pir giring e. Di vê rojê da diçin bûkê tînin loma bi taybetî jê ra "roja peyakirina bûkê" tê gotin. Kevneşopîyên vê rojê ji rojên din pirtir in. Di vê beşê da bi hûrgilî behsa "xwarina rojê", "çûyîna mala bûkê", "cilûbergên bûkê", "xwatirxwestina bûkê", "derxistina bûkê", "piştderî", "rêbirîna pêşîya bûkê", "derxistina zavayî ya ser xanîyî" û hwd, hemû kevneşopîyan hatîye kirin.

Mala zavayî bi ços û kêf û dilxweş e. Lê wekî di her merasîmê da yan jî di rojên karûbarên kolektîf da, di vê rojê da jî bi organîze ne. Ji ber ku rojeka pir giring e, her kes xwedî peywîrê ye. Carna ji bo ku alozî û gengeşe çênebin, sê çar kes ji bo karekî tînin peywîrdarkirin. Bi roj dîsa li mala zavayî saet nêzî 10.00an yan jî 11.00an sazband amade dibin. Yek ji rojên herî giring û herî qerebalix ya dawetê ye: *"Rojê desthinê û roja bûkê pir qerebalix e."*²⁴⁵ Bi vê rojê dawet bi dawî dibe.

3.2.3.1. Xwarina Roja Peyakirina Bûkê

Wê rojê sibehê zû kesên ku ji çêkirina xwarinê berpirsîyar in dest bi çêkirina xwarinê dikan. Wê rojê mala zavayî erzaqên xwarinê naşînin mala bûkê. Ji ber ku ew

²⁴³ Stranbêja 7.

²⁴⁴ Kesê 10.

²⁴⁵ Kesê 6.

roj yek ji rojên herî qerebalix e, loma li çêkirina xwarinê pir miqate ne. Li gorî rojên din vê rojê xwarinê pirtir çêdikin. Şênîyên gundî jî qîmetê didin xwarina dawetê.

Piştî dawetê pirî caran bi rojan li ser xwarina vê rojê tê axaftin. Eger xwarin kêr çêbibe yan jî qîm neke, li ser wê tiştên nexweş tên gotin: *“Li ma nanûavê dawetê onemlî ye, gere têra her kesî bike.”* Loma xwarin kevneşopîyeka pir giring e. Ew roj tenê ji bo firavîna nan tê çêkirin: *“Sê-çar sîtil goşt e, qawûrme, tirşika firingî ya jî tirşika fasûlîya qîma kê çi bixwuze wê çêdike. Cacik e, nan û avê bol datînin.”*

²⁴⁶ Di sê çar sîtilên mezin da qelî, birinc, tirşika fasûlîyan tê çêkirin. Eger hebe li ber xwarinê, vexwarin û fêkî jî tên dayîn. Li gundî carna ewilî diçin bûkê tînin bi dû ra xwarinê datînin, carna jî xwarinê datînin bi dû ra diçin bûkê tînin.

Di demên berê da ewilî xwarinê datanîn, lê niha êdî piranî bûkê tînin bi dû ra xwarinê datînin: *“Em ewilî diçin bûka xwu tînin û dest bi nanûavê xwu dikan.”*²⁴⁷ Ji ber ku hin kesên ji malbata bûkê, pê ra tê û ji bo wan jî xwarinê deynin loma ewilî bûkê tînin paşê xwarinê datînin. Şênî hewl didin mêvanên xwe bê xwarin bi rê nekin.

3.2.3.2. Çûyîna Mala Bûkê

Du sê kes sibehê zû ji mala zavayî diçin malê bûkê, wê digirin û dibin kuaforê, heta nîvroyê bûk tê xemilandin. Bûkê ji kuaforê cardin dibin mala wê: *“Şeveqê jî ji aîla zavê mêrkî û jînkî diçin bûka xwu divîn koferê, jixwu bûk heya nîvro ancax hazir dive. Bûkê tînin mala bavê wê, em jî diçin bûkê tînin.”*²⁴⁸ Ji malbata zavayî heger bavê zavayî hazir be ew ne hazir be, birayê zavayî yê mezin, dêya zavayî yan jî li şûna wê, xwişk, jinbira mezin yan jî meta zavayî û berbûrî diçin mala bûkê, di rê da bi ços û kêf stran tên gotin.

Dema em bala xwe didinê li gorî demên berê pêşketina teknolojiyê û bikaranîna amûrên wê tesîrê li vir jî kirîye. Li gundî 40-50 salên berê bi hesp û mihînan çûne pey bûkan: *“De van dera wisa vû, erebe, teksî, cîb tiştê wisa kî karivû bîne. Ez jî nizamim li hespa sîyar bim, rihmetîya xesya min got, nizane li hespa sîyar*

²⁴⁶ h.k.

²⁴⁷ h.k.

²⁴⁸ h.k.

ve, wê bi hespa neynin.”²⁴⁹ Kesa ku hem qîza gundî bûye hem jî bûka gundî dîsa bi hespê çûne pey wê û ew li çolê gerandine û ew peya kirine: *“Qîza vî gundî me û bûm bûka vî gundî, min li hespê sîyar kirin ji mala bavê min derxistin û birin çolê gerandin û anîn hatin ber derî.”*²⁵⁰ Bûkên ku behsa tecribeyên xwe yên hesp û mihînan dikin: *“Bûkê ya ji hespê ya ji erebê peya dikirin.”*²⁵¹ *“Law berê bi mîhan û hespan diçûn pey bûka. Hespê berbûrîya bi rêz dibûn. Baş tê bîra min, em çûn pey Nefîse, me di rê da heta em çûn hatin li ser hespa kilama digot. Hespa koşî dikirin.”*

²⁵² Em dikarin bibêjin hin dawetên gundî wekî festîvalan derbas bûne û dibe.

Heta vir me bala xwe da hevpeyvînan, niha jî em bala xwe bidin strana *“Dada’m rave”* yê ku li ser çûyîna mala bûkê ya bi hesp û mihînan tê gotin. Li gorî stranê, em dikarin bibêjin ku bi hesp û mihîne çûne pey bûkê û cihêzên bûkê li mihîne siwar kirine.

*“...Av û stêrka neke xalî av û stêrka neke xalî
Hemû qîz çûn bi vî halî hemû qîz çûn bi vî halî
Dada’m hevalê hevalê xûnga’m hevalê hevalê
Dada’m hevala havînê xûnga’m hevala havînê
Nexşê sorê’l ser mihîne nexşê sorê’l ser mihîne
Nexşê sorê’l ser mihîne nexşê sorê’l ser mihîne
Dada’m rave rave rave xûnga’m rave rave ser xwu
Sorsindogê bikşîn ber xwu sorsindogê bikşîn ber xwu...”*²⁵³

Helbet çûyîna pey bûkan a bi hesp û mihînan di demên berê da wisa bû. Bivênevê ev guherîye û niha ji bo çûyîna pey bûkan erebe û hwd tên bikaranîn. Dema em bala xwe bidin strana *“Kuç a teng e”* yê xuya dike ku erebe û cîb hatine bikaranîn. Di stranê da em dibînin ku hem li Farqînê hem jî Batmanê cîb û teksî li dibin yek, bi gotineka din, ew cih ber mala bûkê ne û berbûrî ber derî li hevîya bûkê ne.

²⁴⁹ Kesê 4.

²⁵⁰ Kesê 5.

²⁵¹ Kesê 2.

²⁵² Kesê 10.

²⁵³ Stranbêja 8.

“Me Farqînê kuça teng e
Xwuşwêranê kuça teng e
Cîb û teksî lê dibû yek e
Cîb û teksî lê dibû yek e
 ...
Me Batmanê fetlaneko
Xweşavakê fetlaneko
Go cîb û teksî lê dibû yek o
Cîb û teksî lê dibû yek o...”²⁵⁴

3.2.3.3. Cilûbergên Bûkê

Li gundî bûkan berîya 20 salan etek û çakêt, di ser da jî çarşeva reş li xwe dikir. Nêzî 20 sal in bûk êdî “bûkanî” li xwe dikin. Li vir adeta girêdana benikî jî heye. Li gundî ji vî benikî ra “qolan” tê gotin, îro herçiqas “qûrdele” ketibe şûna vê bêjeyê, herweha kesên extîyar hîn jî dibêjin “qolana bûkê”: *“Benêkê çarşevê çêdikirin, birayê bûkê sê cara vedikir û digirt, paşê bûk hazir vû.”*²⁵⁵ Di dema lixwekirina çarşevê da jî birayê bûkê qolan li nava bûkê girê didan. Berîya 20 salan bûk li malê dihatin amadekirin, porê wan û makyaja wan li malê dihat çêkirin. Wê çaxê mesela kuaforîyê li gundan pir ne guncan bû: *“Ka berber hevû, kofur hevû tune vû, a yeka weka te hevîya, kemnika wan dida serê wan, temezîkî davêtin ser çavê wan, çarşevîkî li wan dikirin.”*²⁵⁶ Çarşeva wan jî biriqandî û bi sîm bû: *“Çarşevka yildizlî li min kirin.”*²⁵⁷ Em dema bala xwe didin strana *“Lê lê bûkê”* yê, em dibînin ku li wir jî behsa çarşeva bûkê tê kirin, tenê rengê çarşevê guherîye wekî çarşeva sor û reş:

“...
Lê lê bûkê çarşevreşê
Lê lê dadê çarşevreşê

²⁵⁴ Stranbêja 1.

²⁵⁵ Kesê 10.

²⁵⁶ Kesê 2.

²⁵⁷ Kesê 5.

Sê siwara xwu da hewşê
Sê siwara xwu da hewşê
...
Lê lê bûkê çarşevsorê
Lê lê dadê çarşevsorê
Sê siwara xwu da dorê
*Sê siwara xwu da dorê...*²⁵⁸

Di strana “Ha ti lo yo”yê da jî behsa cilûbergên bûkê tê kirin. Cilûbergên bûkê yên bi vî awayê yên berîya bûkanîyê ne. Wê çaxê, bûk fistan, xeftanî û şimikan li xwe dikirin.

“...Ha ti lê yo ti lê yo ti’l fistanê bûkê yo
Anîne ji sûkê yo anîne ji sûkê yo
Danîne ber meyê yo mey qewraşek divê yo
Rêka’l binya malê yo ezepa çev li rê yo
Ha ti lê yo ti lê yo ti’l xeftanê bûkê yo
Danîne ber meyê yo mey qewraşek divê yo
Rêka’l binya malê yo ezepa çev li rê yo
Ha ti lê yo ti lê yo ti’l şimika bûkê yo
Anîne’j Dihokê yo danîne ber meyê yo
Mey qewraşek divê yo rêka’l binya malê yo
*Ezepa çav li rê yo ezepa çav rê li yo*²⁵⁹

Lê niha bûk êdî bûkanîyê li xwe dike: “*Gelînlix way 20-25 sal e heye, indî bûk gelînlix li xwu dikin.*”²⁶⁰. Li vir gelînlix bi qesta bûkanîyê hatîye gotin. Niha jî dema bûk bûkanîyê li xwe dike, dîsa birayê bûkê qolana sorî, hin caran kesk û zerî, her sê reng bi hev ra, li nava bûkê girê didin. Ev hîn jî çalak e.

²⁵⁸ Kesê 10.

²⁵⁹ Stranbêja 7.

²⁶⁰ h.k.

3.2.3.4. Xatirxwestina Bûkê

Hemû berbûrî li mala bûkê dicivin. Êdî wextê xwatirxwestina bûkê ye, bûk û malbata wê pir hestîyar in. Di dema xatirxwestina bûkê da em rastî stranên hestîyarî tên. Malbata bûkê xemgîn e. Bûk ji malbata xwe xatir dixwaze, bi dorê ji mezinên malbatê wekî kal û pîr; bav û dê; xwişk û birayên xwe. Kızıldemir weha piştrast dike: “Di demê da bûk digirî ji ber ku ji mala bavê xwe û ji hevalên xwe dûr dikeve. Berbûrî û hevalên ji bo moralê bûkê xweş bikin û dilê wê xweş bikin stranan dibêjin.”²⁶¹ Em bi metnên stranan vê yekê zelaltir bikin:

Di strana “*Bûkê delalê*”yê da em dibînin ku ji bûkê ra dibêjin, “Rabe xatirên xwe bixwaze, xwe bi dêya xwe helal bike.”

*“...Xatra bixwuze xwu’b dê helal ke
Xatra bixwuze xwu’b dê helal ke
Bûkê delalê bûka kurda yî
Şêrinê ezîzê bûka kurda yî...”*²⁶²

Di strana “*Dada’m rave*”yê da jî li ber dilê bûkê tê dayîn, dilê wê tê xweşkirin. Bi maneya ku “Av û hêsiyan neke xalî, hemû qîz çûn bi vî halî, her kes dizewice, tu ne tenê yî û tu jî megirî.”

*“Dada’m rave rave rave xunga’m rave rave rave
Dada’m rave rave rave xunga’m rave bi delalî
Av û stêrka neke xalî av û stêrka neke xalî
Hemû qîz çûn bi vî halî hemû qîz çûn bi vî halî...”*²⁶³

Piştî ku bûk xatir dixwaze û dema derxistina wê tê, em rast lê tên ku berpirsên bûkê derdikevin pêş. Berpirsên bûkê jî bi gelemperî birayên bûkê ne. Di dema xwestina wê da bavê bûkê, dema derxistina wê da jî birayê/ên bûkê berpirs in. Em di

²⁶¹ Zülküf Kızıldemir, “Kürt Halk Şarkılarının Sosyal İletişim İşlevi”, r. 392.

²⁶² Stranbêja 2.

²⁶³ Stranbêja 8.

stranan da jî rastî kesên berpirs tîn: “... berbûk û dawetvanî ji bo bûkê ji malê derxin tevdiğerin û ji kesên ji mala zavayî ne stranên ku bûkê dixwazin dibêjin...”²⁶⁴

Di stranên “*Berbûrî hatin*”ê da berbûrî ji bo derxistina bûkê ji malê ji birayê bûkê hêvî û rica dikin.

*“...De birayê bûkê me’j te hêvî ye,
De kekê bûkê me’j te hêvî ye
Bûka me derxin ro çû nêvî ye
Bûka me derxin ro çû nêvî ye
Bûka me derxin ro çû nêvî ye
Bûka me derxin ro çû nêvî ye
De birayê bûkê me’j te rica ye
De kekê bûkê me’j te rica ye
De birayê bûkê me’j te rica ye
De kekê bûkê me’j te rica ye...”*²⁶⁵

Di strana “*Banî xweşbanî*”yê da jî hem ji bavê hem jî birayê bûkê rica dikin ku bûka xwe ji mala bavê wê derxin.

*“...Me bavê bûkê lê me’j te dîlek e
Me kekê bûkê lê me’j te dîlek e
Bûka me derxi[n] lo şev çû gelek e
Bûka me derxi[n] lo şev çû gelek e”*²⁶⁶

3.2.3.5. Derxistina Bûkê

Birayê bûkê dema derxistina bûkê ya ji malê, xwe dide pişt derî û ji bo xwe xelatê dixwaze: “*Birayê bûkê piştderîyê distîne.*”²⁶⁷ Ji vê xelatê ra jî “piştderî” tê gotin. Farqînî jî piştderîyê weha pênase kirîye: “Xelata ku dema bûkê derdixin tê xwestin.” Piştderî di dema bûkderxistinê da çêdibe, ev kevneşopî ji berê ve heta niha

²⁶⁴ Zülküf Kızıldemir, “Kürt Halk Şarkılarının Sosyal İletişim İşlevi”, r. 392.

²⁶⁵ Stranbêja 7.

²⁶⁶ Stranbêja 1.

²⁶⁷ Kesê 2.

dewam dike. Eger birayê bûkê tune be, kurê apê bûkê dikeve pişt derî û piştderîyê dixwaze: *“Ji berê heya nîya piştderî heye. Qolana bûkê girê didin, gere birayê bûkê girê de, berbûrî diçin, diçin ku herin sîyarên, birayê bûkê yan jî kurê apê bûkê divê req û derî digire. Divê hetanî piştderîyê nedin min, ez derî venakim. Ew ê bidinê de indî kî û şerefa xwu. Kî çi bide lê heya nedin derî venake.”*²⁶⁸ Piştderî jî bi piranî pere ye. Dema çûna mala bûkê, bavê zavayî yan jî birayê zavayî yê mezin xwe dide pêş û ew piştderîyê didin. Carna li şûna wan ap yan jî xalê zavayî xwe dide pêş û ew piştderîyê didin. Piştderî bi awayên curbecur bûye mijara stranan.

Di strana *“Kuça teng e”* yê da erebeyên berbûrîyan tî ber mala bûkê, ji bavê zavayî piştderî dixwazin û ew jî piştderîyê dide. Di stranê da rasterast bêjeya *“piştderî”* yê tune ye. Lê em dikarin bibêjin bavê zavayî pereyan derdixe û piştderîyê dide, *“devê çentê pera veke.”*

*“Me Farqînê kuça teng e
Cîb û teksî lê dibû yek e
Bavê Êsîf ti deng neke
Derê çentê pera veke
Sed hezara pax pê neke
Van milyarê çike çike...”*²⁶⁹

Di strana *“Rîya Sîlvan”*ê da jî meseleya piştderîyê heye û ji ber ku bavê zavayî tune ye, li şûna wî ji birayê zavayî yê mezin xwe dide pêş û piştderîyê dide. Herçiqas navê birayê zavayî derbas dibe, dibe ku li şûna birayê zavayî apê zavayî jî xwe bida pêş û berpirsîyarê dayîna piştderîyê bibûya.

*“...Kekê Şahîn ti deng neke
Birakê Şahîn ti deng neke
Devê çentê pera veke
Devê çentê pera veke*

²⁶⁸ Kesê 5.

²⁶⁹ Stranbêja 1.

Sed mîlyona emel neke
Sed mîlyona emel neke
Derxe marqê tekbitek e
*Derxe marqê tebiteke*²⁷⁰

Piştî dayîna piştderîyê, bûkê derdixin û êdî berbûrî bi rê dikevin: *“Jê ra divêjin ‘digirin pêşîya bûkê’*²⁷¹ Dema vegera mala zavayî di rê da li rastî rêbiran tîn, ew rêbir ya kesên (zarok, ciwan, xort) ji gundên derdorê ne yan jî şivan û gavan in. Bi kevîran li ser rê bendekê çêdikin û rêya bûkê dibirin û ji bo xwe xelatê (dîyarî) dixwazin.

Ji ber ku li gundî ev kevneşopî heye û tê zanîn, malbata zavayî berîya dawetê zêrfên pereyan amade dikin û dema rêbirînê belav dikin: *“Ji berê da ev adet heye, deweta Farûk da em çûn pey bûkê, şivan û gavan û gundî yê din pêşîya me girtin, me jî pere kirivû zêfa û avêt pêşîya wan.*²⁷² Piştî ku zarok digihîjin xelatên xwe rê vedikin û bûk derbas dibe: *“Me diye nediye ew adet heye, bû kêfa zarûka bê wisa dikim.*²⁷³ Ev kevneşopî hîn jî heye.

3.2.3.6. Berberîya Zavayî

Berîya ku em behsa pêvajoya derxistina zavayî ya ser xanîyî bikin, divê em behsa berberîya zavayî û cilûbergên wî û amadekarîya wî bikin. Me jî bo vê beşê jî ji hevpeyvîn û metnên stranan sûd wergirtiye.

Li gundî ji hevalên nêz ên ku bi zavayî ra eleqeder dibin û kesên ku roma zavayî çêdikin ra *“ezepçerî”*²⁷⁴ tê gotin. Berberîya zavayî jî yek ji tiştên herî girîng e. Roja dawî ya dawetê, heval û ezepçerîyên zavayî li dora wî dicivin. Ji bo berberîya wî amadekarîyên wekî tiraş, cilûbergên wî dikin. Di merasîma tiraşa zavayî da stran tîn gotin û bi coş, kelecana rengîn derbas dibe. Hin caran pere ber dilê wî ve dikin. Zava gomlek, pantor û çakê li xwe dike. Piştî berberîya wî û cilûbergên wî zava amade dibe.

²⁷⁰ Stranbêja 3.

²⁷¹ Kesê 10.

²⁷² Kesê 7.

²⁷³ Kesê 6.

²⁷⁴ Li gundî, ev peyv bi du versiyonan e: *“ezepçerî”*, *“ezepçêrî”*.

Dema bûk û berbûrî, nêzî gundî dibin, heval û ezeperçîyên zavayî, wî derdixin ser banê malê. Li wir datûnin ser kursîyekî û li binê banî jî çend kes dimînin. Yê li jêr qedeh û fincanan ji jêr da diavêjin destê ezeperçîyên jor ew jî pê digirin û dikin binê qondereya zavayî. Zava heta bûk tê ber malê, şûşe, qedeh û fincanan dişikîne: *Şûşa, kevçîyê darîn davêtin ber pîyê zava, ew jî penîya qonderê xwu lê dixe û hel dike, mena wê ka zava jêhatî ye ya na.*”²⁷⁵ Ev bi qesta ku jêhatîbûna zavayî nîşan bidin tê kirin.

Di demên berê da berbûrîyan bi xwe ra ji mala bûkê hesk û kevçîyên darîn jî dianîn: *“Heska, kevçîyê darîn, şûşa hema çi biqefaltina ji mala bavê bûkê dianîn û davêtin ber pîyê zava, ezeperçîyê wî ez nizam çima ev adet heye lê ji berê da heye.”*²⁷⁶ Lê niha ew wekî berê nayê kirin. Em di stranan da jî dibînin kevneşopîya derxistina zavayî ya ser xanîyê heye. Li ser meseleyê, di strana “Banî xweşbanî”yê da em dikarin bibêjin ku ev stran li ser derxistina zavayî ya ser xanîyê hatîye gotin. Ezeperçî kursîyê dibin ser xanî û zavayî lê didin rûniştandin û stranan li serê dibêjin.

*“Banî xweşbanî lo banî xweşbanî
Banî xweşbanî lo banî xweşbanî
Emîn²⁷⁷ go qurban lo banî xweşbanî
Rake sendelyê lo here ser xanî
Çevreşa te di go lo me’j te ra dianî
Çevreşa te di go lo me’j te ra dianî...”*²⁷⁸

Ji xeynî wê stranê, çend stranên wekî li jêr dema derxistina zavayî ya ser xanî tînin gotin hene. Li ser meseleyê, di strana “Wele keko”yê da dilê zavayî xweş dikin û dibêjin bi ya dilê te bû. Behsa xweşikîya bûkê dikin û dilê zavayî geş dikin.

*“...Gava ku ji odekê derket wele keko’ m mi nas kir
Gava ku ji odekê derket wele birako’ m mi nas kir*

²⁷⁵ Kesê 4.

²⁷⁶ Kesê 10.

²⁷⁷ Emîn: Navê nevîyê stranbêjê ye.

²⁷⁸ Stranbêja 1.

Şewqa xwu 'l alîkî xisto 'l sorgulî qîyas kir
Şewqa xwu 'l alîkî xisto 'l sorgulî qîyas kir
Bûka sorûzer vû keko me 'j te ra xelas kir
*Bûka sorûzer vû bira me 'j te ra xelas kir*²⁷⁹
“Gerdenal e ha gerdenal e
Axako qurban gerdenal e
Ti 'j odekê were xwar e
Axako qurban gerdenal e
Dosta canê te xezal e
Axako qurban gerdenal e...”²⁸⁰

Em hem ji stranan hem jî ji hevpeyvînan fam dikin ku derxistina zavayî ya ser xanîyî, li gundî kevneşopîyeka kevn e. Herçiqas niha pir ev pêk neyê hê jî ev kevneşopî berdewam dike.

3.2.3.7. Peyakirina Bûkê

Me bi hûrgilî behsa hemû pêvajoyên û kevneşopîyan vê beşê kirine. Me ji bo agahîyên ve beşê tenê ji hevpeyvînan sîd wergirtiye. Piştî derxistina zavayî ya ser xanîyî, bavê zavayî yan jî birayê zavayî diçin ber erebeya bûkê ku wê peya bikin: “Bavê zavê ne hazir ve, birayê zava diçe pey bûkê.” Dema peyakirina bûkê, bûk peya nabe û xelatê dixwaze: “Wextê bûkê peya dikin, erge bavê zavê ve, apê zavê ve tê pêşîya teksîyê û milê bûkê digire, bûk jî temînatkî dixwaze.”²⁸¹ Ev jî kevneşopîyek ji berê da li gundî heye. Di demên berê da dema bûkan ji hespê peya dikirin erd, xanî, dewar û hwd bexşî bûkê dikirin: Wextê min peya kirin gotin nîvê erdê imbarê [cihekî gundî ye] ji te ra.²⁸² “Mala xezûrê wan digot, filan erdî, ya jî çêlekê ji bûkê ra û bûkê ya ji hespê ya ji erebê peya dikirin.”²⁸³ Niha dema bûkê ji erebê peya

²⁷⁹ Stranbêja 9.

²⁸⁰ Stranbêja 7.

²⁸¹ Kesê 2.

²⁸² Kesê 5.

²⁸³ Kesê 4.

dikin pereyan bexşî bûkê dikin: “*Lê indî tenê pere didin û derîyê erebê vedikin.*”²⁸⁴. Ji alîyê şêweyê ve guherîna xelatê çêbûbe jî ev kevneşopî dewam dike.

Li gundî dema peykirina bûkê hin kevneşopî hene ku divê bûk wan bi cih bîne. Xwesûya bûkê cêrekî bi nexş û nimûş dike, hundirê wî cêrî bi pereyên hesinî, nok û şekirnok, şekirên cejnan tijî dike û sêvekê jî datîne devê cêrî, xwesû cêrî dide destê bûkê û divê bûk cêrî bişikîne: “*Xesîya bûkê cêrî hazir dike, şekira dikê, tiştê dikê, sêvkî dike devê cêrî û dide destê bûkê bû bûk bişikîne. Dixwuze binêre, bûk jêhatîye, şipil e bivîne.*”²⁸⁵ Li gorî wan şikandina cêrî, jêhatîbûna bûkê nîşan dide.

Eger bûkê cêrî li erdê xist û hûrhûrî kir, bûk jêhatî ye. Piştî şikandina cêrî dor tê ser şikandina hêkê, xwesû bûkê tînin sivdera derî û hêkekê didin destê wê. Bûk jî hêkê li nava derîyê malê dixwe: “*Hêk baş e, hêk bû nezerê ye.*”²⁸⁶ “*Hêk jî ji bû nezerê, bû aqûbetê ye.*”²⁸⁷ Li gorî wan ew jî bi armanca ku ji çav û zaran yanî ji nezerê bê parastin tê kirin.

Piştî şikandina cêrî û hêkê kevneşopîya din a li dorê divê bê kirin, têdayîna dims, rîçal yan jî hingivî ya bi dîwarê malê ve ye: “*Dimis, şêranî, rîçal kîjan heve ji bû bûk û zava li hev şêrîn be.*”²⁸⁸ Li gorî demsalê kîjan ji wan hazir be wê tînin tilîyên bûkê tê da dikin û bûk tilîyên xwe bi dîwarê malê dide: “*Pêçîya xwu li ya hingiv ya dimis dixwe, derî dide. Ji bû şêrînbûnê ye.*”²⁸⁹ “*Em bi bûkê şêrîn bivin, bûk bi me şêrîn bive.*”²⁹⁰ Li gorî wan ji bo bûk û zava û kulfetên malê bi hev şêrîn bin, aqûbeta wan baş be tê kirin.

Piştî ku bûkê dibin hindurê malê yan jî hewşa malê, ew li ser kursîyekî rûdine, zarokek dikin pêşa wê, wisa dikin ku ji bûkê ra jî zarok çêbibe: “*Erê em zaroka dikin pêşa bûkê, em dixwuzin bira zaroka çêke.*”²⁹¹ . Piranî jî zarokên kurîn

²⁸⁴ Kesê 10.

²⁸⁵ Kesê 6.

²⁸⁶ h.k.

²⁸⁷ Kesê 2.

²⁸⁸ Kesê 5.

²⁸⁹ Kesê 10.

²⁹⁰ Kesê 6.

²⁹¹ h.k.

in, lê van demên dawîn zarokên qizîn jî dikin pêşa bûkê. Li gundî ev kevneşopî hîn jî dewam dike.

Dêya bûkê hîn bûk li mala xwe ye, pereyan dike sola bûkê û dema bûk diçe mala xwe ya nû divê bide xwesûya xwe, xwesûya wê jî divê bide sêwîyekê/î: *“Dîya bûkê pere dide bûkê û divê bûkê qondera xwu, ti çûyî ew ê xesya te ji te bipirse û ti jî vî perî bidîyê.”*²⁹² *“Dîya bûkê dike qondera wê, xesîya wê jî divê filankes yetîm e û perê binê qondera wê derdixe dide wî yetîmî.”*²⁹³ Li gorî wan ew pere dikeve ber qeza û belayan. Li gundî ev kevneşopî jî ji berê da heye.

3.2.3.8. Pêvekirin/Taqî

Pîştî van hemû pêvajoyên ku me behsa wan kir, dora pêvekirina xelatê (dîyarî) tê. Me di beşa nîşanê da behsa rûvekirina bûkê kiribû ku pêvekirin ketîye şûna wê. Ew jî tê maneya ku kesên ku dixwazin ji bo dawetê dîyarî bi bûk û zavayî ve bikin, roja peyaxirina bûkê, bûk û zava tên gel hev û ew jî tiştan bi wan ve dikin ji vê ra, “pêvekirin” tê gotin: *“Ana a qîza qîza min, çend roj berê deweta wê kir, em tev çûn, bûkê peya kirin anîn danîn, eqrebayê wê kî hatibin, taqî pê ve kirin. Qordelekî kirin stîyê zavê û bûkê. Aîla mala zavê û bûkê kî çi birive mala kê, ew jî tînin bûk û zava ve dikin, davên ber dilê wan.”*²⁹⁴ Lê van demên dawî li şûna pêvekirinê “taqî” jî tê gotin. Qordele bi bûk û zavayî tên ve kirin û taqîyên wan jî bi van qordeleyan ve dikin. Kesên ku bixwazin zêr, yên ku bixwazên pereyan bi bûk û zavayî ve dikin.

3.3. PÊVAJOYA PÎŞTÎ DAWETÊ

Pîştî pêvekirina taqîyan, ew her sê rojên dawetê bi dawî dibin û êdî dawetvanî û mêvanên ji cihên dûr hatine belav dibin. Kesên nêz ên wekî zeyîyên malbata zavayî û şênîyên gundî dimînin. Lê hîn jî merasîm û hin kevneşopîyên din ên divê bên kirin hene. Ew jî di pêvajoya pîştî dawetê da ne. Li ser meseleyê, merasîmên wekî “sêrok”ê û “roma zavayî;” “pe‘rî”ya bûkê, çûyîna bûkê ya ewil a malbata xwe ku jê ra “zeyî” tê gotin, ew jî kevneşopîyên pêvajoya pîştî dawetê ne. Me ji bo pêvajo û kevneşopîyên vê beşê jî hem ji metnên stranan hem jî ji hevpeyvînan sûd wergirt.

²⁹² Kesê 9.

²⁹³ Kesê 2.

²⁹⁴ Kesê 5.

3.3.1. Roma Zavayî

Berîya ku dawet biqede ezeperçerî û hevalên zavayî, ji merivên nêz yên zavayî pereyan dixwazin: “Mesrefa roma zavê ji eqrebayê zavê top dîkin, ên dirûmê wan xwuş vin pere pir ji wan distînin, ên dirûmê wan ne xwuş vin pere hindik ji wan distînin.”²⁹⁵ Dema pere dan hev hinek ji van ezeperçerîyan ji bo danûstendinê diçin Farqînê: “Tatlî, kola, çerez, cixare distînin. Perê ku ji berê bimîne wî jî tînin didin zava.”²⁹⁶ Ew amedekarî ji bo merasîma bi navê “roma zavê”yî dîkin. Bi pereyên ku dane hev xwarin û vexwarin, cixare û şîranî, dendik û hwd tînin stendin.

Roma zavayî, şeva kêfxweşkirina zavayî ye, ew şev şahîyekê li dar dixin. Di roma zavayî da heval û ezeperçerîyên zavayî, xort û ciwanên gundî zava dibin maleka nêzî malbata zavayî. Gelek xort û ciwanên gundî merasîma roma zavayî pir meraq dîkin û bi kêfxweşî beşdarî romê zavayî dibin. Nêzî 50 kesên hem ezeper hem jî zewicandî beşdarî romê dibin: “*Zava divin malkî, li wê top divin, millet top dive, oyîna çêdikin. Mesele roma Hebûn li mala Êhsan çêkirin.*”²⁹⁷ Divê ji xeynî kesên ku ji bo romê civîyane kesekî din li wê malê tune be. Bi gotineka din divê jin ne li wê malê bin.

Di romê da lîstikên bi navê “Muxtar”, “Arvan”, “Ga”, û “Çay”, “Qayîş”, “Trên (Cizz e)” û “Betanî”yê tê lîstin. Heta nivê şevê, kêf û şahî tê kirin, di dawîyê romê da solên zavayî ji holê radikin û zava bê sol dimîne, esil ev jî adetek e, divê zava pereyan (bexşîş) bide kesê ku solên wî bibîne: “*Em ji berê da roma zava çêdikin, ez ana ezeper im, ez bizewicim, ew ê roma min jî çêbikin. Em oyîna dîleyzin, oyînê me pir in, oyîna muxtar, betanî, trênê heye û di oyînê me da lêxistin pir e. Em pir lêxistinê dixwun.*”²⁹⁸ Dema zava ji mala romê derdikeve diçe mala xwe di rê da kesek li piştê wî siwar dibe û yê din jî li zavayî dixin.

Herweha li mala zavayî ji bo bûkê jî şahî li dar dikeve, di vê şahîyê da lîstikeka bi navê “kalo û pîrê” tê lîstin. Jinên gundî û mêvanên nêz ên malbata zavayî, tev li mala zavayî dicivin: “*Em jî kalo û pîrê dîleyzin, ev oyîn pir meşûr e li*

²⁹⁵ Kesê 3.

²⁹⁶ h.k.

²⁹⁷ h.k.

²⁹⁸ Kesê 3.

ba me, hem lêxitin e hem jî em têr dikenin. Em dixwuzin bira kêfa bûkê jî were.”²⁹⁹ Lîstik bi vî awayî ye: du heb jin yek ji wan cilên jineka pîr li xwe dike û xwe dike pîrejin ya din jî cilên mêrekî pîr li xwe dike û xwe dike pîremêr. Kesên ku li wan temaşe dikin destê xwe dirêjî pîrê dikin û kalo aciz dibe û êrişê wan dike, di vê lîstikê da kesên ku destdirêjîya pîrê dikin, ew pir lêdanê dixwin.

Piştî van merasîm û şahîyan her kes belav dibe, malbata zavayî jî diçin malên merivên xwe. Êdî bûk û zava tenê dimînin, ji bo wan “tepsîya zavayî” tê amadekirin: *“Em ji berê da tepsîya zava hazir dikin. Hem ji bo bûkê ye hem jî ji bo zava ye, her tişt heye li ser tepsîyê hema ji şû bigere hetanî mû li serê heye.*”³⁰⁰ Ev kevneşopî jî ji berê da heye. Li ser tepsîyê şîranî, fêkî, dendik, findik, fistik, qola û hwd hene.

Niha em dixwazin behsa kevneşopîyên din bikin ku niha êdî nayên kirin. Ji ber ku li gundî di demên berê da dihatin kirin me hêja dît ku em behs bikin. Ev her du kevneşopî jî piştî pêvajota dawetê dihatin kirin.

Yek “şeva pisîkqelaştinê” ye. Berîya bûk û zava bihatina gel hev ji alîyê malbatên xwe ve dihatin şîretkirin. Şivek ji dara hinarê dihat amadekirin û ji zavayî ra dihat gotin ku bi şivê sê caran li bûkê bixe, bira sawa te bikeve ser bûkê û ew ji te bitirse. Ji bûkê ra jî dihat gotin ku zava ket hundir biçe pêşîya wî û sê cara pê li pîyê wî bike, bira sawa te bikeve ser wî û ew ji te bitirse: *“Şiva ji dara hinarê çêdikin, didin destê zava divê sê cara li bûkê xe, bira ji te bitirse sava xwu bike ser wê. Ji bûkê ra jî digotin gava zava ket hindir nava derî da sê cara pêlî pîyê wî bike, bira ji te bitirse, sava te bikeve serê.*”³⁰¹ Ji vê ra “şeva pisîk qelaştinê” tê gotin, ew niha wekî biwêj jî tê bikaranîn, “şeva pisîkqelaştinê çû” (Biwêjeka ku li ser rewşên derengmayînê yan jî li ser tiştên ku divê zûtir bi gotineka din “di serî da” bihatina kirin, tê gotin.) *“Lê indî ew jî hatîye hılanîn.*”³⁰² Lê li gundî niha ew nayê kirin.

Ya din jî kevneşopîya bûka li ber lambeyê ye. Di demên berê da, dema bûk peya dikirin, heta sê rojan ew datanîn ber perdeyê. Bûk li ber dîwarekî, li ser kursîyekî rûdinişt. Perdeyek, bi dîwarî ve dikirin û çirayek vêdixistin: *“Ez bûk vûm, li*

²⁹⁹ Kesê 2.

³⁰⁰ h.k.

³⁰¹ Kesê 10.

³⁰² h.k.

ber perdê sê roja mam, digotin heta sê rojê bûkê neqede, bira raneve û îş û kar meke.
*“Lê îro indî kes wisa nake.”*³⁰³ Lê niha ev kevneşopî nayê kirin.

Werhewa bûka li ber lambeyê bûye mijara strana “Hoy gulê” jî. Di stranê da behsa bûka li ber çirayê tê kirin. Li vir, gul bûk e û ew danîne ber çirayê. Em dikarin bibêjin ku eger ne ji vê stranê bûya, em ê hay ji vê kevneşopîyê çênebûna.

*“...Gul dikim gula'm nayê hoy gulê
Gul dikim gula'm nayê can gulê
Gul danîn ber çirayê hoy gulê
Gul danîn ber çirayê can gulê
Şuhle da wek lembayê hoy gulê
Şuhle da wek lembayê can gulê...”*³⁰⁴

3.3.2. Sêrok

Li gundî divê bûka nû sê rojan ji odeya (mala) xwe derneyê: “Gere bûka nû sê roja qe ji odeya xwe dernê. Piştî sê rojan, sêroj tê kirin. Ev ji roja da her du malbat gazî merivên xwe dîkin, xwarin û vexwarina çê dîkin ji bûna wan mêvanan.”³⁰⁵ sê roj piştî dawetê, merasîma “sêrok”ê tê çêkirin: “Sî sal e, ev sêrok heye.”³⁰⁶ Sêrok, bi hatina malbata bûkê ya piştî sê rojan e. Sê rojên bûk û zavayî diqede û amadekarîyên sêrokê tên kirin. Ji malbata bûkê, dê û xwişkên bûkê û merivên nêz ên wekî jimbira, met, amojin, xalojin hwd bi dîyarîyên xwe tên. Di sêrokê da xwarin tê çêkirin, goşt, dolma, selete yan jî tirşik, cacik. Vexwarin jî dew, av, kola, lezo yan jî ava fêkîyan e. Kek û paste û şîranî jî tên çêkirin yan jî tê stendin.

Bûk malbata xwe pêşwazî dike. Ew merasîm tenê ji jinan pêk tê, jinên ji gundî ne jî tên sêrokê. Kesên ku beşdarî sêrokê dibin, ji bo bûkê dîyarîyan tînin: *“Merivê pêş çi bi wan biqede hedîye bi bûkê ve dîkin, ew jî cihêz didin wan. Berê pere vû, ana çi bi wan biqede, sêrokê da, lihêf, betanî, fîraq.”*³⁰⁷ *“Mêvanên tên jî bi*

³⁰³ H.k.

³⁰⁴ Strênbêjê 8.

³⁰⁵ Recep Ceyhan, “Kevneşopîyên Berî Ji Dayikbûnê, Piştî Ji Dayikbûnê û Zaroktî: Farqîn Wekî Numûne” (Tezê Lîsansa Neçapbûyî, Zanîngeha Bîngolê, Bîngol, 2018, r.20.

³⁰⁶ Kesê 6.

³⁰⁷ Kesê 10.

dîyarîya tîn (êndî bi kî çî biqede).”³⁰⁸ Bi gelemperî dêya bûkê zêr, yê din jî amûrên malê yê wekî firaq, lihêf û hwd didin bûkê.

Divê em behsa pe‘rîyê jî bikin ku ew di sêrokê da tê kirin. Piştî ku xwarin û vexwarinê ji bo kesên ku beşdarî sêrokê bûne, bûkê ji cihêzên xwe dîyarî dide wan, ji vê dîyarîyê ra jî “pe‘rî” (hin kes ji “pe‘rî”yê ra “pe‘rû” jî dibêjin) tê gotin. *“Cihêzê bûkê digîhîje hev, ê ku tiştê bi bûkê ve kirine xesîya bûkê jî ji cihêzê bûkê, mesele patîk, gore, şelika mêjê, kemnik, tiştên wisa dide kesê ku tiştê bi bûkê ve kirine, ji wê ra divên pe‘rî.*”³⁰⁹ Pe‘rî bûye mijara strana “Leylo Leyloka min”ê jî, di stranê behsa perîya bûkê tê kirin.

*“...Zavê mala apa ne Leylo Leylo Leyloka min
Zavê mala apa ne dayê korê Fatîma min
Pe‘rî li ser xala ne Leylo Leylo Leyloka min
Pe‘rî li ser xala ne dayê korê Fatîma min*”³¹⁰

3.3.3. Zeyî

Piştî dawetê cara ewil bûk diçin serdana malbata xwe, “zeyî”, çûyîna bûkê ya malbata xwe, bi gotineka din mala dê û bavê xwe ye. Li gundî zeyîya ewil, bi gelemperî piştî dawetê 10-15 rojan e. Lê carna li gorî dûrbûnê, ew dibe 30 roj jî: Di pêvajoya zeyîyê ewilîn da jî hin kevneşopî hene. Li ser meseleyê, dêya bûkê û hin kesên din ên ji malbata bûkê wekî met, xaltî, amojina bûkê diçin pey bûkê, dema qîza xwe bi xwe ra tînin, zava jî bi wan ra tê mala dê û bavê bûkê.

Di dema zeyîya ewil da kevneşopîyeka bi navê “tûşîya bûkê” heye ku divê behsa wê bê kirin. Dema malbata bûkê diçin pey bûkê, bi xwe ra şîranî dibin mala zavayî: *“Pazde rojê bûkê biqede malbata bûkê tîn pey qîza xwe. Wexta tîn bi tûşî tîn. Piştî mêvan biqede radikinbûk û zava diçin mala bavê bûkê.*”³¹¹ Li gundî ji vê şîranîyê ra “tûşîya bûkê” tê gotin. Berê şîranî helaw bû niha beqlewa ye. Ev şîranî ji

³⁰⁸ Recep Ceyhan, “Kevneşopîyên Berî Ji Dayikbûnê, Piştî Ji Dayikbûnê û Zaroktî: Farqîn Wekî Numûne”, r. 20.

³⁰⁹ Kesê 6.

³¹⁰ Strênbêjê 6.

³¹¹ Recep Ceyhan, “Kevneşopîyên Berî Ji Dayikbûnê, Piştî Ji Dayikbûnê û Zaroktî: Farqîn Wekî Numûne”, r. 20.

bo mala dêya bûkê jî tê stendin. Dema mêvan tî serdana bûkê, dêya bûkê hem şîranî îkramî mêvanan dike, hem jî li derûdor û cîranê xwe belav dike. Ev kevneşopî hîn jî dewam dike.

3.4. NÎRXANDÎNEKA GÎŞTÎ LI SER ZEWAÇ û DAWETÊN GUNDÊ ÇÎÇIKAYÊ

Li herêmên gundewar, parastina çand û kevneşopîyan xurtir e. Li wir birêvebirin û şopandina çand, rîtuêl û kevneşopîyan zindî ye. Li hemberî guherînan li ber xwe didin. Li ber tesîra teknolojiyê û gerdûnbûnê li gorî bajaran dereng diguherin. Sehayê vê xebatê, Çîçika, xwedî vê taybetîyê ye. Çîçika hem ji ber gundîbûna xwe hem jî ji ber erdnîgarîya xwe, lê çand û kevneşopî tî parastin û birêveberin. Gundî li gorî rîtuêl û kevneşopîyên rêûresman xwe bi rê ve dibin.

Dema em bala xwe didin vê xebatê ku li ser dawetên gundê Çîçikayê rawestîyaye, zindîbûn û rengînîya çanda gundî û herêmê li ber çavên me raxistîye. Em dibînin, gund rêûresmên xwe li gorî çand û kevneşopîyan bi rê ve dibin. Dawet jî yek ji wan rêûresman e. Hemû merhele û pêvajoyên dawetê li gorî pergalên kevînar dimeşe. Helbet di van da guherîn jî çêbûne, hinek ji wan jî holê rabûne, hinek ji wan jî tiştên nû ketine şûna wan. Lê herçiqas weha be jî, çanda xwe diparizin û li gorî wê tevdigerin.

Zewac ji bo civakan pengavek giring e. Civak xwe li ser malbatan ava dike. Ji bo hebûna malbatan jî divê nûnerên civakê bizewicin. Loma zewac serdemeka sereka ya jîyanê ye. Şêweyên zewacê cûrbecûr in, pîranîya wan patrîlokal e, ev ji bo civaka gundê Çîçikayê jî weha ye. Herweha li gundî, zewacên endogamîyê behtir in. Helbet li gorî demên berê, ev her diçe hindiktir dibe. Li gundî, zewacên pîrejinî pîr hindik in û yê pîremêrî tune ne; zewacên wekî berdilî û kirîvantî jî pîr hindik in.

Ji bo zewacê merasîm û rêûresm tî lidarxistin. Ew rojên taybet, biçûş û şahî ne. Bi taybet li herêmên gundewar ev merasîm û rêûresm behtir li ber çavan in û rengîn in. Dema em bala xwe bidin dawetên gundê Çîçikayê em vê yekê bi rehetî dibînin. Herweha merasîmên bi vî rengî di heman demê da bi rêya karên kolektîf tî kirin.

Dawet li gundê Çîçikayê, merasîmeka giring e, dema dawetê li gorî kar û îşên xwe yên demsalî eyar dîkin. Li gundî tişteki balkêş heye ku heta niha di meha gulanê da dawetê çênêkirine û çênakin. Berîya dawetê pêvajoyên curbêcur hene. Dema dawetê pêvajoyên curbêcur û piştî dawetê pêvajoyên curbêcur hene. Hemû pêvajo xwedî çand û kevneşopîyên cihêreng in. Li ser meseleyê, dema belavkirina “qomçeyên dawetê”, şekirê çayê, şekirê navkaxezan, gore, desmal, sabûn hwd. li gundîyan hatine belavkirin; dema bûkê tînin mala zavayî, bûk cêr û hêk dişkine, destên xwe dike nava dimisê û hwd. ew jî li gorî çanda gundî tînin kirin. Piştî dawetê, roma zavayî tê kirin ku ev şahî jî balkêş e û xwedî taybetîyên cuda ne. Herweha dema zeyîya ewil a bûkê, malbata bûkê (taybet dêya bûkê jî vêya berpîrsîyar e) tûşîya bûkê hazir dîkin hem jî mala zavayî hem jî ji bo mala xwe.

Hemû çand û kevneşopîyên rêşmên dawetên gundê Çîçikayê cihêreng û balkêş in. Me xwest em jî bo neyên jibîrkirin berhev bikin, qeyd bikin û neqil bikin. Me xwest, di nava xebatên bi vî rengî cihê pêvajo û kevneşopîyên dawetên gundê Çîçikayê jî hebe û em bi hûrgilî li ber çavan raxin.

ENCAM

Me di vê xebatê da, hewl da ku behsa pêvajoyê û kevneşopîyên dawetên gundê Çîçikayê bikin. Bi awayekî akademîk qeyd bikin, di arşîvan da cihê wan çêbikin. Herweha bi vê xebatê nîşan bidin ku stranên gelêrî di xwe da agahî û zanînên herêma ku lê tên gotin dihewînin. Wekî çavkanî mirov dikare ji wan sûd werbigire. Herçiqas ev xebat li ser gundê Çîçikayê be, dîsa em dikarin bibêjin li herêma Farqînê, piranî pêvajoyê û kevneşopîyên dawetê bi vî awayî ne.

Em dikarin bi çend xalên giring behsa encamên vê xebatê bikin: Yek ji şeweyên zewaca gundî, patrîlokal e; jin daxilî jîyan û malbata mêrî dibin. Ya din endogamî ye; piranîya zewacan bi rêya merivantîyê çêdibin, bi têkilîya pismam û dotmam; kurxal û keçxal; kurmet û keçmetê çêdibin. Lê niha li gundî, êdî mînakên zewaca ekzogamîyê jî hene. Herweha şeweyeka din a zewacê jî monogamî ye, piranîya wan bi yek mêrî û jinê ne.

Ji ber ku civaka gundî û şeweya zewacê patrîlokal e, jin daxilî malbata mêrî dibe, hemû mesref û lazimatîyên zewac û dawetê li ser malbata zavayî ye. Malbata zavayî, ji mesrefên xwestinê bigire heta mesrefên xwarina roja dawî ya dawetê jî dike. Di vê şeweya zewacê da, “keçîk tê xwestin” loma malbata zavayî hewl dide, li gorî qîzê/bûkê û malbata wê tev bigere. Herweha navê gelek kevneşopîyan jî li gorî keçîkê/bûkê şêkil girtîye.

Em bala xwe didin hevpeyvînan û metna stranekê, li gundî, temenê zewacê, ji bo keçikan di navbera 17 û 18an da; ji bo xortan di navbera 20 û 25an da ye. Li gundî, demên berê keç û xortan hev li bêrîyê û dema karên kolektîf ên wekî “çînîna mazîyan”, “mehsere” û hwd didît, herweha li şahî û dawetan, di rojên cejnê yên wekî “Serê Gulanê” da jî hev didît. Niha jî bi piranî dêya xortî li şîn, şahî û dawetan keçikan dibînin. Lê bi pêşketina teknolojiyê û bikaranîna amûrên wê, keç û xort bi rêya telefonê hev nas dikin, li gundî ew awa pir ne li pêş e, lê êdî heye.

Li gorî hevpeyvînan, li herêma gundî, ji xeynî “meha gulanê”, bêhtir demsala payîzê piştî kar û baran dawet tên lidarxistin, lê kesên ku bixwazin dikarin her wext daweta xwe çêbikin. Dawet, bi şahî ye û hestên xweş bi mirovan ra çêdikin. Dawet xwedî pêvajoyên kevneşopîyên curbecur in. Li gundî, pêvajoya dawetê bi vî awayî ye; berîya dawetê, dema dawetê û piştî dawetê. Berîya dawetê hin merhele û kevneşopîyên wê hene. Ew bi vî awayî ne; “lêgerîna li keçikekê”, “xwestina wê”, “çûna xwestinê/danîna gustîlê” û dîyarkirina “mesrefên bûkê”. Li gel vê, merasîma nîşanê jî berîya dawetê tê kirin. Di vê merasîmê da, yek ji tiştên herî giring jî “raxistina cihêzên bûkê” ye.

Pêvajoya dema dawetê jî sê roj diajo. Roja înyê, roja yekem e. Li gundî, ji bo her sê rojan jî şahî tên lidarxistin. Roja desthineyê ku bi piranî roja şemiyê ye, wê rojê şahî û kevneşopîyên herî rengîn û bi çîroş tên lidarxistin. Hem di desthineya bûkê da hem jî ya zavayî da hine tê belavkirin.

Em hem ji metnên stranan hem jî ji hevpeyvînan fam dikin ku li gundî, yek ji tiştên herî giring xwarina (nan û avê) nîşan û dawetê ye. Şênîyên gundî zehf qîmetê didin xwarina nîşan û dawetê. Herweha malbata zavayî jî bo merasîma nîşan û dawetê, ji malbata bûkê ra erzaq, zexîre û goştî dişînin. Li gundî dawet merasîmeka kolektîf e. Loma dawet bi hevkarîya şênîyan tê kirin. Rol û peywîrên curbecur didin kesên malbata zavayî û şênîyên gundî, extîyar bi tecrîbe û zanînen xwe rê nîşan didin, xort û ciwan jî peywîran hildigirin. Jinên gundî yê navsere jî ji bo karên wekî çêkirina xwarinê û şuştina fîraq û beroşan û hwd bi rê ve dibin. Li gel vê, şênîyên gundî, heta dawet biqede dawetvanîyan li mala xwe dikin mêvan. Li gundî, hin kevneşopîyên wekî, “bûka li ber lambeyê”, “şeva pisîkqelaştinê” niha nayên kirin û “qelenê bûkê” nayê xwestin. Lê piranîya wan hîn jî çalak in û tên kirin: “piştderî”, “şikandina cêrî û hêkê”, “dîms, rîçal û hingiv” û “pereyê qondereya bûkê.”

Di dawetan da ji bo ezimandinê qomçe tên bikaranî, lê isûla qomçeyên dawetê jî guherîye, li şûna şekirên çay, yê nav kaxezan, gore, mendîl, sabûn, tenê kaxiza ezimandinê tê belavkirin û li gundî jê ra “teprîk” tê gotin. Cilûbergên bûkê, ji çarşeva reş guherîye û bûye taximê etek û çakêtî. Li niha êdî bûk, “bûkanîyê” li xwe dikin. Lê tiştê balkêş ev e ku, di dema çarşevê da jî “girêdana qolana bûkê” hebûye,

niha li şûna wê “qordeleya sor” tê girêdan. Demên berê bûk li malê dihatin amadekirin, niha ew diçin kuaforan.

Berîya niha di nîşanê da “rûvekirina bûkê” dihat kirin, niha ew jî êdî nayê kirin li şûna wê, niha di dawetê da dîyarîyan li bûk û zavayî tînin kirin û jê ra “pêvekirin” tê gotin. Li gundî, mehra dîni li ser, xanî, erd û zêran dibirin ku ew ji bo temînata bûkê ye û jê ra “mehremisra bûkê” tê gotin.

Em hem bi stranan hem ji hevpeyvînan fam dikin ku, di dawetan da, cihê “berbûrî”yan taybet e û qedrê wan tê girtin. Di heman demê da “berbûrî” di pesindana bûkê da teksîr nakin û stran li ser cilûberg, zêr û hwd ên bûkê, tînin gotin. Bûkê di nava atmosferên herî xweşik da nîşan didin. Nexasim ew bi awayê pastoralîyê, ji alîyê bêhn, dîtbarî, tevger û hwd, bûkê dişibînin tiştên herî xweşik û nazik. Dema desthineya bûkê, xelatekê dikin destê wê, li gundî ji berê da ev kevneşopî heye û ev xelat “nîvzêrek” e. Di dema derxistina bûkê ya ji malê da “piştderî” tê xwestin. Li gorî hevpeyvînan, em dikarin bibêjin, ji ber ku bûk tê û daxilî jîyana malbata zavayî dibe, tê bawerkirin ku bûk bi xwe ra xêr û bereketê tîne loma di pêvajoyê kevneşopîyê dawetê da peywir û berpirsiyarên bûkê ji yê zavayî zêdetir in; divê bûk cêrî û hêkê bişkine, dims yan jî hingivî di dîwarê malê bide û bûk pereyê qondereya xwe dide xesûya xwe, herweha zarokan dikin pêşa bûkê ku ji bo zarokên wê zû çêbibe. Li gundî piştî dawetê, ji bo zavayî şahîya bi navê “roma zavayî” tê lidarxistin, ji bo bûkê jî listika “kalo û pîrê” tê listin. Sê roj piştî dawetê, merasîma “sêrok”ê tê çêkirin. Di sêrokê da, bûk, dîyarîyan mêvanan belav dike. Ji vê dîyarîya “pe‘rî” tê gotin. Herî kêr piştî dawetê 15-20 rojan, bûk diçe zeyîya ewil. Ji bo zeyîya ewil a bûkê, malbata bûkê diçe wê tîne û ji bo “tûşîya bûkê” bi xwe ra hem şîranî dibe mala zavayî hem jî şîranî tîne ji bo der û cîranê xwe û gundîyan ra. Li gundî, ev kevneşopî ji berê da heye.

Ji bo xala dawî ya encamê, em dikarin bi rehetî bibêjin, ev xebata ewilîn a berfireh û bi rêkûpêk li ser pêvajoyê kevneşopîyê dawetê gundê Çîçikayê ye û di heman demê da pêvajoyê kevneşopîyê dawetê herêma Farqînê ye, li gel vê em dikarin vê xebatê wekî mînakê daweta kurdan jî nîşan bidin.

Çand û kevneşopîyên dawetê yên ku me behs kirin tenê ji hêla kesên temenmezin ve tê zanîn. Eger bi awayekî birêkûpêk û bi rê û rêbazên akademîyê neyên berhevkirin, qeydkirin, analîzkirin, senifandin, nivîsîn lêkolînkirin, dê ew çanda dewlemend û hêja bi wan ra bimire. Herweha teknîk û teknoloji di roja me da bi lez û bez e. Her tişt pir zû diguhere, jîyana dijîtal û guherînên din bandorê li ser jîyana kurdan dikin, bikaranîna amûrên teknolojiyê herçiqas bikêrhatî bin jî alîyên wê yên neyînî hene. Ev bi taybetî li ser kurdan bi bandor e. Cih û îmkanên îcrakirin û veguhastina berhemên folklorîk û çanda devkî pir kêmtir bûne. Loma nîrxên çanda kurdan zûtir derb dixwin; yan xerab dibin yan jî diguherin. Koça ber bi bajaran, dike ku mirov pratîkên çand û kevneşopîyên xwe zûtir ji bîr bikin, zarbêjên ku wekî bîra civaka xwe ne, êdî bi rola xwe ranabin. Ji ber van sedeman divê bala mirov bêhtir li ser berhevkirin û qeydkirina berhemên çanda devkî be, lêkolînan li ser wan bike û bi wan çavkanîyên nivîskî çêbike.

ÇAVKANÎ

PIRTÛK

AÇA, Mehmet, Başlangıcından Günümüze Türk Edebîyatında Tür ve Şekil Bilgisi, (ed. Mehmet Aça e.d.) weş. Kesit, Stenbol, 2012

Alakom, Rohat, Di Folkloru Kurdî De Serdestîyeke Jinan, weş. Avesta, çapa 2an, Stenbol, 2009.

Alkan, Adnan, Silvan İlçesi'nin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası, weş. Kriter, Stenbol, 2018

BAŞGÖZ, İlhan, Türkü, weş. Pan, Stenbol, 2008

BLACKING, John, How Musical Is Man?, weş. University of Washington Press, Seattle1973

BORATAV, Pertev N, 100 Soruda Türk Halk Edebîyatı, weş. Gerçek, çapa 3an, Stenbol, 1978

BOZKUŞ, Deveci Y., Kürt Toplumunda Kadın Dengbejler, weş. Nobel, Enqere, 2011

CAMPELL, Joseph, Tanrının Maskeleri: Batı Mitolojisi, (wer. Kudret Emiroğlu), çapa 3an.

CONNERTON, Paul, Toplumlar Nasıl Anımsar, (wer. Adem A. Şenel), weş. Ayrıntı, Stenbol, 1999

ÇİFTÇİ, Tekin, Kilam û Jin: Di Klamên Evînî yên Dengbêjîyê da Temaya Jinê, weş. Nûbihar, Stenbol, 2014

EKİCİ, Savaş, Gaziantep ve Barak Müzik Kültürü, weş. Logos, Dîlok, 2013

HALBWACHS, Maurice, "Kolektif Bellek", (wer. Zuhale Karagöz), weş. Pinhan, Stenbol, 2018

KAPLAN, Yaşar, Kanîya Stranan: Narînk, Serê Zava, Şeşbendî, Dîlok, weş. Nûbihar, Stenbol, 2015

KAYA, Doğan, Anonim Halk Şiiri, weş. Akçağ, Enqere, 2014

MERRIAM, Alan P., The Anthropology of Music, weş. Northwestern University Press, Illinois, 1964

MUTLU, Erol, Kürt Müziği Üzerine, weş. Avesta, Stenbol, 1996

NEZAN, Kendal, Kürt Müziği, weş. Avesta, Stenbol, 1996

OĞUZ, Süleyman, Osmanlı Vilayet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilayeti (1878-1885), weş. Cem Ofset, Enqere, 1986

ONG, Walter J., Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözüñ Teknolojileşmesi, (wer. Sema Postacıoğlu Banon), weş. Metis, Stenbol, 2013

ÖRNEK, Veysi S., Türk Halkbilimi, weş. Kültür Bakanlığı Yayınları, Enqere, 2000

PARILTI, Abidin, Denbêjler: Sözüñ Yazgısı, weş. İthaki, Stenbol, 2006

SMITH, Anthony D., Ulusların Etnik Kökeni, (wer. Sonay Bayramoğlu û Hülya Kendir), weş. Dost, Stenbol, 1986

UÇAN, Ali, Türk Müzik Kültürü, weş. Evrensel Müzik, Enqere, 2015

UZUN, Mehmet, Kürt Edebîyatına Giriş, weş. İttihaki, Stenbol, 2006

YILDIRIM, Kadri, PERTEV, Ramazan û ASLAN, Mustafa, Ji Destpêkê heta niha Folklor a Kurdî, weş. Zanîngeha Mêrdînê, Stenbol, 2013

GOTAR

ACAT, Yaşar û CENGİZ Emin, “Midyat ve Çevresinde Yaşayan Mhallemi Araplarına ait Sözlü Kültür Öğeleri” Uluslararası Dengbêjlik Kültürü ve Dengbêjler, (ed. İbrahim Baz û e.d.), weş. Zanîngeha Şîrnexê, Mêrdîn, 2019

AKSOY, Erol û ÇAPRAZ, Erhan, “Kayseri Türküleri ve Oyun Havalari”, çapa 1î, weş. Şaredariya Mezin a Kayserîyê, Kayserî, 2019

AKTAŞ, Ahmet, “Toplumsal Hafızanın Aktarıcısı Olarak Dengbêjler”, Uluslararası Dengbêjlik Kültürü ve Dengbêjler, weş. (ed. İbrahim Baz û e.d.), weş. Zanîngeha Şîrnexê, Mêrdîn, 2019

ALAY, Okan, “Sözlü Gelenek Odağında Söz Ustası Dengbêjler ve Yakın-Uzak Akrabaları”, Uluslararası Dengbêjlik Kültürü ve Dengbêjler, (ed. İbrahim Baz û e.d.), weş. Zanîngeha Şîrnexê, Mêrdîn, 2019

CEWARÎ, Nura, “Kürt Şarkılarının Tarihsel Ve Teorik Sorunları”, Kürt Müziği, Dansları ve Şarkıları, (amd. Mehmet Bayrak) weş. Özge, c. 1. Enqere, 2002

CHRISTENSE, Dieter “Kürtler’in Müziği”, (wer. Huri Tuşık Özkurt), Kürt Müziği, Dansları ve Şarkıları, (amd. Mehmet Bayrak) weş. Özge, c. 1., 2002

DOĞU, Tuba û DELİGÖZ Varkal M., “Hafıza Kutusu: Bir Kentsel Kolektif Bellek Deneyi (mi)”, Megaron, 2017

ERCIK, Hamdullah, “Nağmelerin Kökeni Üzerine: ‘Stran’, ‘EsâTir’ ve ‘Historia’”, Uluslararası Dengbêjlik Kültürü ve Dengbêjler, (ed. İbrahim Baz û e.d.), weş. Zanîngeha Şîrnexê, Mêrdîn, 2019

GARNETT, Lucy M. J. “Kürt Kadınları”, (wer. Aylin Kürkçü), Dans, Müzik, Kültür, Boğaziçi Üniversitesi, Folklor Kulübü, Çeviri Araştırma Dergisi, GOODY, Jack, “Sözlü Kültür”, Millî Folklor Dergisi, 2009

KARDAŞ, Canser, “Dengbêjlikte Tür ve Şekil Tasnifleri Üzerine”, Uluslararası Dengbêjlik Kültürü ve Dengbêjler, weş. (ed. İbrahim Baz û e.d.), weş. Zanîngeha Şîrnexê, Mêrdîn, 2019

KINIK, Mehmet, “Bir İletişim Aracı Olarak Türk Halk Müziği ve Türküler”, Ercîyes İletişim Dergisi “akademia”,

KIZILDEMİR, Zülküf “Kürt Halk Şarkılarının Sosyal İletişim İşlevi”, (wer. Huri Tuşık Özkurt), Kürt Müziği, Dansları ve Şarkıları, (amd. Mehmet Bayrak) weş. Özge, c. 1. Enqere, 2002

MATYAR, Berivan, “Navên Kanîyên Çîçika”, Kovara Folklor Me, 2019

MURTEZAOĞLU, Serpil, “Kültürel Belleğin Ritüel Yoluyla Kuruluşu”, Motif Halkbilimi Dergisi, 2012

ÖZTÜRK, Selda, Kadın dengbêjler: “Van Kadın Sanatçılar Dayanışma ve Yardımlaşma Örneği”, Gender, 2013

TEZ

BURAN, Eşref, “Mela Wekî Tîpekî Pêkenokên Kurdî” (“Teza Lîsansa Bilind a Neçapbûyî”, Zanîngeha Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yên li Tirkîyeyê), Mêrdîn, 2018

CANDAN, Mesut, “Rîtên Derbasîyê li Herêma Sêwregê” (“Teza Lîsansa Bilind a Neçapbûyî”, Zanîngeha Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yên li Tirkîyeyê), Mêrdîn, 2019

CEYHAN, Recep “Kevneşopîyên Berî Ji Dayikbûnê, Piştî Ji Dayikbûnê û Zaroktî: Farqîn Wekî Numûne” (Tezê Lîsansa Neçapbûyî, Zanîngeha Bîngolê, Bîngol, 2018

DUMAN, Esmâ, “Çorum İli Gökdere Köyü Folklor Monografisi”, (“Teza Lîsansa Bilind a

Neçapbûyî”, Zanîngeha 19 Mayısê, Enstîtuya Perwerdeyê ya Lîsansa Bilind), Samsun, 2020

ECE, Emre, “Monografîya Çanda Gel A Dêrika Çîyayê Mazî” (“Teza Lîsansa Bilind a Neçapbûyî”, Zanîngeha Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yê li Tirkîyeyê), Mêrdîn, 2017

KAYA, Gülcan, “Halk Türkülerinde Kadının Konumu”, (“Teza Lîsansa Bilind a Neçapbûyî”, Zanîngeha Teknîkê ya Stenbolê, EZC), Stenbol, 1999

ÖZ, Süleyman, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sözlü Kültüründe Hikâye Anlatıcılığı”, (Teza Lîsansa Bilind a Neçapbûyî”, Zanîngeha Mîmar Sînanê ya Hunerên Bedew, EZC), Stenbol, 2003

UYGAR, Yusuf, “Kültürel Bellek ve Dengbejlik: Doğu Anadolu’daki ‘Dengbejlik’ Geleneğinde Bellek Üretimi”, (“Teza Lîsansa Bilind a Neçapbûyî”, Zanîngeha Mîmar Sînanê ya Hunerên Bedew, EZC), Stenbol, 2009

DÎJÎTAL

http://silvanormandisi.meb.k12.tr/tema/okulumuz_hakkinda.html

<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>

<https://bodabas.tripod.com/muzikkulturudersnotu.htm>

<https://silvan.bel.tr/mahalleler>

<https://silvandemirkuyuortaokulu.meb.k12.tr/>

https://tr.wikipedia.org/wiki/Kilam#cite_note-2

https://tr.wikipedia.org/wiki/Ormand%C4%B1%C5%9F%C4%B1,_Silvan

<https://www.haritatr.com/ormandisi-koyu-haritasi-m399e>

<https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6360.html>

<https://candname.com/ferhenga-civaknasîye-zewac/>

https://www.instagram.com/p/CHlUOcyjJS/?utm_medium=copy_link

KESÊN JÊDER

Kesê 1.: Elî Matyar, 42, mêr, muxtar, dibistana seretayî, Gundê Çîçikayê, 06.04.2021³¹²

Kesa 2.: Ezîze Maytar, 59, jin, bermalî, nexwende, Gundê Çîçikayê, 06.04.2021

Kesê 3.: Êhsan Maytar, 26, mêr, bêkar, dibistana seretayî, Gundê Çîçikayê, 06.04.2021

Kesa 4.: Hecî Xatûn Matyar, 70, jin, bermalî, nexwende, Gundê Çîçikayê, 06.04.2021

Kesa 5.: Îkram Magaç, 75, jin, bermalî, nexwende, Gundê Çîçikayê, 06.04.2021

Kesa 6.: Mecbûrîya Matyar, 40, jin, bermalî, nexwende, Gundê Çîçikayê, 06.04.2021

Kesê 7.: Mehmed Seîd Matyar, 67, mêr, malneşîn, nexwende, Gundê Çîçikayê, 05.04.2021

Kesa 8.: Minîfe Magaç, 42, jin, bermalî, nexwende, Gundê Çîçikayê, 06.04.2021

Kesa 9.: Rayîfe Sezgîr, 37, jin, bermalî, nexwende, Gundê Çîçikayê, 06.04.2021

Kesa 10.: Wetha Matyar, 65, jin, malneşîn, nexwende, Gundê Çîçikayê, 06.04.2021

Stranbêj:

Cewahir Aranacak, di sala 1953an da li gundê Çîçikayê hatîye dinyayê. Dîsa li vî gundî, di bîst salîya xwe da zewicîye. Piştî zarokek jê ra çêbûye, mala xwe bar kirîye Dîyarbekirê. Piştî şeş salan mala xwe cardin bar kirîye Farqînê û heta niha li wir dijî. Neçûye dibistanê û çar zarokên wê hene. Dema hîn zarok bûye, çûye dawetan û hînî stranan bûye. Bi piranî stranên şer û mehkûm û dawetan dizane. Daweta kê hebûye ew ezimandine ku stranan bibêje. Dema diçû dawetan bi Zayîde Adiyamanê ra wan stran digotin û li hev difetilandin. Niha ji ber êşa qirika xwe nikare zehf stranan bibêje.

Dîlber Gul, di sala 1965an da li gundê Çîçikayê hatîye dinyayê. Di 15 salîya xwe da zewicîye û çûye Farqînê, du salan li wir maye. Paşê mala xwe bar kirîye Edeneyê. Nêzî çil sal in li Edeneyê dijî. Neçûye dibistanê û çar zarokên wê hene. Dema ciwan bûye, çûye dawetan û li wir hînî stranan bûye û ji ber xwe ve jî hîn bûye. Bi taybetî gazî wê û ser zexîreyê kirine ji bo ku ew stranan bibêje. Ew bi dehan stranan dizane, hîn jî dema diçe dawetan stranan dibêje.

Ezîze Maytar (Amojna Ezê), di sala 1962an da li gundê Sêdeqnêyê yê navçeya Farqînê hatîye dinyayê. Di sê-çar salîya xwe da bi malbatî ji gundê

³¹² Agahîyên li ser jêderan li gorî rêza, nav û paşnav, temen, zayend, pîşe, perwerde, cihê hevpeyvînê, dîrokê hevpeyvînê ne.

Sêdeqnêyê hatine gundê Çîçikayê. Li wir di sêzdeh salîya xwe da zewicîye û piştî zewacê êdî li Çîçikayê maye. Neçûye dibistanê û şeş zarokên wê hene. Ew jî li dawetan hînî stranan bûye.

Eyşe Magaç, di sala 1983an da li gundê Çîçikayê hatîye dinyayê. Di nozdeh salîya xwe da li vî gundî zewicîye. Niha li wir dijî, neçûye dibistanê û şeş zarokên wê hene. Ew ji ber xwe ve hînî stranan bûye.

Minîfe Magaç, di sala 1980an da li gundê Ferhendê yê navçeya Farqînê hatîye dinyayê. Di şanzdeh salîya xwe da zewicîye û çûye Farqînê. Pazdeh sal in ji Farqînê hatîye Çîçikayê û niha li wir dijî. Çar salan çûye dibistanê, heşt zarokên wê hene. Ew ji ber xwe ve hînî stranan bûye.

Songul Matyar, di sala 1975an da li gundê Fetla Jêrîn ya navçeya Bismilê hatîye dinyayê. Piştî pênc salîya xwe da bi malbatî çûne navenda Bismilê. Di şanzdeh salîya xwe da zewicîye û hatîye Çîçikayê û niha ew li wir dijî. Neçûye dibistanê, şeş zarokên wê hene. Yek ji stranbêjên Çîçikayê ye. Taybetî ji bo stranan gazî wê dikin û ew berbûrîyê dike. Li gundî rojên merasîman yên wekî Newroz û Serê Gulanê ew bi rê ve dibe û stranan dibêje.

Tirkan Çaglap, di sala 1971ê da li gundê Çîçikayê hatîye dinyayê. Di pênc salîya xwe da hatîye navenda navçeya Farqînê, di çardeh salîya xwe da zewicîye. Di sala 1990î da çûye Îzmîtê, sala 1998an, piştî erdhejê, vegerîyaye Farqînê. Ev du sal in cardin çûye Îzmîtê û li wir dijî. Neçûye dibistanê û şeş zarokên wê hene. Stranan li dawetan hîn bûye. Dema çûye dawetan li stranan guhdarî kirîye û di carekê da ji ber kirîye. Niha jî di dawetan da stranan dibêje.

Wetha Matyar, di sala 1952an da li gundê Çîçikayê hatîye dinyayê. Li dibistana gundî salek perwerde bûye. Di panzdeh salîya xwe da li gundê Çîçikayê zewicîye. Heta sala 1990î li gundî maye. Piştî şewitandina gundan bi malbata xwe ra bar kirîye hatine navenda Dîyarbekirê. Heta sala 2013an li wir jîyaye. Piştî ku malneşîn bûye cardin çûne Çîçikayê. Ew dubanî ne. Hem li gundî hem jî li Dîyarbekirê dijî. Yazdeh zarokên wê hene. Dema li gundî bûye, berbûrî bûye. Piranî

çûye dawetan û pey bûkan. Stranan bi wî awayî hîn bûye û ew di hişê xwe da qeyd kirine. Ew di dawetên merivên xwe da stranan dibêje.

Zayîde Adiyaman, di sala 1956an da li gundê Çîçikayê hatîye dinyayê. Di hevdeh salîya xwe da zewicîye û çûye goma Boşatê û li wir bi cih bûye. Mala wê dubanî bûye; geh li goma Boşatê geh jî li Farqînê maye. Neçûye dibistanê û neh zarokên wê hene. Di ciwanîya xwe da gelek stran dizanîn û di dawetan da digot. Ew jî piranî bi Cewahir Aranacakê ra çûye dawetan û stran gotine, di çirîya pašîn ya sala 2021ê da rehmet kir.

Wêneya 1: Dibistana ewil a gundî, 06.04.2021. (Ev avahî di sala 1958an da hatîye avakirin, paşê bi qasî çend salan ji bo dibistanê hatîye bikaranîn.)

Wêneya 2: Pêşdibistan, gundê Çîçikayê, 06.04.2021.

Wêneya 3: Dibistana Seretayî, gundê Çîçikayê, 06.04.2021.

: Nava gundê Çîçikayê, 06.04.2021.

Şekil 4: Malên gundî yên li lehî çîyayê ne, 06.04.2021.

Wêneya 5: Gundê Çîçika û Şevlerayê li hemberî hev in, 06.04.2021.

**Wêneya 6: Ji gundê Çîçikayê xuyakirina Bendava Batmanê û Çîyayê Meretoyê,
05.05.2019.**

Şekil 7: Daristan û hawîrdora gundê Çîçikayê û Bendava Batmanê, 05.05.2019.

PÊVEK

Me stranên ku metnên wan bi kar anîne, di vê beşê da cih daye hemûyan. Dîrok û cihê qeydkirina stranan ji hev cuda ye. Me dîrok û cihê qeydkirina stranan dîyar nekirîye, bi tenê stranbêj hatine dîyarkirin. Me stran li gorî alfabeyê dane û deşîfre kirine. Em sehaya xebatê baş nas dikin, devoka herêmê jî dizanin, lê ji ber ku her stranbêj li gorî xwe stranan dibêje, di stranan da cudahî çêdibin loma dibe ku kêmanîyên deşîfrasyonê hebin.

STRANÊN SERÊ ZAVAYÎ:

Axao

Ax lo lo lo lo lo lo ax lo lo lo axao
Wezîro çolpaşao ax lo lo lo axao
Wezîro çolpaşao ax lo lo lo axao
Birca belek razao birca belek razao
Min pêhînik lê dao min sersemik lêdao
Ji xewka şêrîn bazdao [ji]xewka şêrîn bazdao
Xencer li şûnê mao xencer li şûnê mao
Ne ti vî ne xencer ve ne ti vî ne xencer ve
Kalan ji zêrêzer ve kalan ji zêrêzer ve

Stranbêj: Wetha Matyar

Banî xweşbanî

Banî xweşbanî lo banîxweş banî
Banî xweşbanî lo banî xweşbanî
Emîn go qurban lo banî xweşbanî

Rake sendelyê lo here ser xanî
Go çevreşa te di go lo me'j te ra dianî
Çevreşa te di go lo me'j te ra dianî
Banî xweşbanî lo banîxweş banî
Rake sendelyê lo here ser xanî
Çevreşa te di go lo me'j te ra dianî
Çevreşa te di go lo me'j te ra dianî
Me bavê bûkê lê me'j te dîlek e
Me kekê bûkê lê me'j te dîlek e
Bûka me derxi [n] lo şev çû gelek e
Bûka me derxi [n] lo şev çû gelek e

Stranbêj: Cewahir Aranacak

De bira bê

De bira bê ha de bira bê ew kî kinik e de bira bê
De bira bê ha de bira bê ew kî kinik e de bira bê
De bira bê ha de b ra bê Dewran kinik e de bira bê
De bira bê ha de bi ra bê Dewran kinik e de bira bê
De bira bê ha de bira bê şûrî'b şirik e de bira bê
De bira bê ha de bira bê şûrî'b şirik e de bira bê
De bira bê ha de bira bê xustî'b dilik e de bira bê
De bira bê ha de bira bê xustî'b dilik e de bira bê
De bira bê ha de bira bê ew kî dirêj e de bira bê
De bira bê ha de bira bê ew kî dirêj e de bira bê
De bira bê ha de bira bê Dewran dirêj e de bira bê
De bira bê ha de bira bê Dewran dirêj e de bira bê
De bira bê ha de bira bê şûrî qirêj e de bira bê
De bira bê ha de bira bê şûrî qirêj e de bira bê
De bira bê ha de bira bê xustî dengbêj e de bira bê
De bira bê ha de bira bê xustî dengbêj e de bira bê

Stranbêj: Wetha Matyar

Tebarek

Tebarek ha Ahmed axako tebarek
Tebarek ha tebarek kekê'm zava ye bimbarek
Çûm Helebê yek carek Ahmed axako tebarek
Çûm Helebê yek carek kekê'm zava ye bimbarek
Hine anî yek barek Ahmed axako tebarek
Hine anî yek barek kekê'm zava ye bimbarek
Heçî malê qîz tê da Ahmed axako tebarek
Serê malê leganek kekê'm zava ye bimbarek
Heçî malê pîr tê da Ahmed axako tebarek
Serê malê misqalek kekê'm zava ye bimbarek
Heçî ku nevê bimbarek Ahmed axako tebarek
Pê ve de koremerek kekê'm zava ye bimbarek
Heçî ku nevê bimbarek Ahmed axako tebarek
Pê ve de koremerek kekê'm zava ye bimbarek

Stranbêj: Tirkan Çaqlap

Wer hine

Hine hine hine wer hine
Hine hine hine wer xêro
Hine di testê kin wer hine
Gumguma avê lê kin wer xêro
Destê bûk û zavê çêkin wer hine
Destê bûk û zavê çêkin wer xêro

Stranbêj: Wetha Matyar

Wele keko

Gava ku ji odekê derket wele keko'm dîvû
Gava ku ji odekê derket wele bira'm dîvû
Şewqa xwu'l alîkî xisto'l sorgulî birîvû
Şewqa xwu'l alîkî xisto'l sorgulî birîvû
Bûka sorûzer vû keko me'j te ra anîvû

Bûka sorûzer vû bira me'j te ra anîvû
Gava ku ji odekê derket wele keko'm mi nas kir
Gava ku ji odekê derket wele birako'm nas kir
Şewqa xwu'l alîkî xisto'l sorgulî qîyas kir
Şewqa xwu'l alîkî xisto'l sorgulî qîyas kir
Bûka sorûzer vû keko me'j te ra xelas kir
Bûka sorûzer vû bira me'j te ra xelas kir
Bûka sor û zer vû keko me'j te ra xelas kir

Stranbêj: Zayîde Adîyaman

Ha wa ye

Ha wa ye wa ye wa ye hevala min delala min
Ha wa ye wa ye wa ye esmera min [dîlbera] min
Dîyarbekir ava ye hevala min delala min
Dîyarbekir ava ye esmera min dîlbera min
Serê minara xuya ye hevala min delala min
Serê minara xuya ye esmera min dîlbera min
Ew kî'd nav da razaye hevala min delala min
Ew kî'd nav da razaye esmera min dîlbera min
Zava'd nav da razaye hevala min delala min
Zava'd nav da razaye esmera min dîlbera min
Deng li nekin axa ye hevala min delala min
Deng li nekin axa ye esmera min dîlbera min
Zavê mala xala ye hevala min delala min
Zavê mala xala ye esmera min dîlbera min
Li dîwanê paldaye hevala min delala min
Li dîwanê paldaye esmera min dîlbera min
Hişyar nekin paşa ye hevala min delala min
Hişyar nekin paşa ye esmera min dîlbera min
Ha bînin bînin bînin hevala min delala min
Ha bînin bînin bînin esmera min dîlbera min
Wûn bûka sorûzer bînin hevala min delala min

[Wûn] bûka sorûzer bînin esmera min dîlbera min
Wê'j zavê bixemlînin hevala min delala min
Wê'j zavê bixemlînin esmera min dîlbera min

Stranbêj: Wetha Matyar

Ji aša heta aša

Ji aša heta aša heta te digo we naynim
Ji aša heta aša heta te digo we naynim
Bûka me qîza paşa te digo we naynim
Bûka me qîza paşa te digo we naynim
Sitûkê wê'j xirxaşa te digo we naynim
Sitûkê wê'j xirxaşa te digo we naynim
Lo keko bûk zerî ye te digo we naynim
Lo bira bûk zerî ye te digo we naynim
Çîçeka'l nav derî ye te digo we naynim
Çîçeka'l nav derî ye te digo we naynim
Rihana'l ser xanî ye te digo we naynim
Rihana'l ser xanî ye te digo we naynim
Ji bîra heta bîra te digo we naynim
Ji bîra heya bîra te digo wez naynim
Bûka me qîza mîra te digo we naynim
Bûka me qîza mîra te digo we naynim
Sitûkê wê'j zincîra te digo we naynim
Sitûkê wê'j zincîra te digo we naynim

Stranbêj: Tirkan Çaqlap

NARÎNK:

Ay lê gulê

Ay lê gulê ay lê gulê ay lê gulê gula min
Ay lê gulê ay lê gulê bûkê ti gulçîçeka min
Bavê bûkê efendî ye ay lê gulê gula min
Bavê bûkê efendî ye bûkê ti gulçîçeka min
Quncê odê rûniştîye ay lê gulê gula min
Quncê odê rûniştîye bûkê ti gulçîçeka min
Zêr û imanet xwestîye ay lê gulê gula min
Zêr û imanet xwestîye bûkê ti gulçîçeka min
Ednan divê bêmnetî ye ay lê gulê gula min
Ednan divê bêmnetî ye bûkê ti gulçîçeka min
Bavê bûka me axa ye ay lê gulê gula min
Bavê bûka me axa ye bûkê ti gulçîçeka min
Li quncê odê pal vedaye ay lê gulê gula min
Li quncê odê pal vedaye ay lê gulê gula min
Ji me xwestî qorê zêra ye lê gulê gula min
Ji me xwestî qorê zêra ye bûkê ti gulçîçeka min
Ednan divê bûk hêja ye lê gulê gula min
Ednan divê bûk hêja ye bûkê ti gulçîçeka min

Stranbêj: Tirkan Çaqlap

Bûkê mala bavê min

Lê bûk lê bûk lê bûkê bûka mala bavê min
Lê bûk lê bûk lê bûkê xwestîka kurê apê min
Mi te' l dewetê nas kir bûka mala bavê min
Mi te' l dewetê nas kir xwestîka kurê apê min
Ta qî' l bejnê qîyas kir bûka mala bavê min
Ta qî' l bejnê qîyas kir xwestîka kurê apê min
Me te' j bavê xelas kir bûka mala bavê min
Me te' j bavê xelas kir xwestîka kurê apê min

Lê bûk lê bûk lê bûkê bûka mala bavê min
Lê bûk lê bûk lê bûkê xwestîka kurê apê min
Mi te'î dewetê dîvû bûka mala bavê min
Mi te'î dewetê dîvû xwestîka kurê apê min
Taqî'î bejnê birîvû bûka mala bavê min
Taqî'î bejnê birîvû xwestîka kurê apê min
Me te'j bavê kirîvû bûka mala bavê min
Me te'j bavê kirîvû xwestîka kurê apê min

Stranbêj: Tirkan Çaqlap

Bûkê delalê

Bûkê delalê rave xwu'b kar ke
Şêrînê ezîzê rave xwu'b kar ke
Cil û cihêza temamî bar ke
Cil û cihêza temamî bar ke
Şûşa qolanyê serê xwu da ke
Şûşa qolanyê serê xwu da ke
Xatra bixwuze xwu'b dê helal ke
Xatra bixwuze xwu'b dê helal ke
Bûkê delalê bûka Kurda yî
Şêrînê ezîzê bûka Kurda yî
Şemamoka'î nava reza yî
Şemamoka'î nava reza yî
Çiqî bivêjim ewqa ti hêja yî
Çiqî bivêjim ewqa ti hêja yî

Stranbêj: Dîlber Gul

Bûkê rindê

Bûkê rindê cîhanê kevoka Kurdistanê
Bûkê rindê cîhanê kevoka Kurdistanê
Rabin bûka me'b rê kin xemla bûka me lê kin
Rabin bûka me'b rê kin xemla bûka me lê kin

Ava gula pir lê kin bikin taya rihanê
Ava gula pir lê kin [bikin] taya rihanê
Bûka me xwendevan e serbilind e giran e
Bûka me xwendevan e serbilind e giran e
Xort derketne meydana çevê wan li rê ma ne
Xort derketne meydana çevê wan li rê ma ne
Çaxa çevê wî pê ket dilê wî agir pê ket
Çaxa çevê wî pê ket dilê wî agir pê ket

Stranbêj: Songul Matyar

Berbûrî hatin

Me wî yalî avê kelek danîvû we wî yalî avê kelek danîvû
Berbûrî hatin xelî anîvûn berbûrî hatin xêlî anîvûn
Me wî yalî avê kelek dixwusto we wî yalî avê kelek dixwusto
Berbûrî hatin xêlî'î ser destê berbûrî hatin xêlî'î ser destê
De birayê bûkê me'j te hêvî ye de kekê bûkê me'j te hêvî ye
Bûka me derxin ro çû nêvî ye bûka me derxin ro çû nêvî ye
Bûka me derxin ro çû nêvî ye bûka me derxin ro çû nêvî ye
De birayê bûkê me'j te rica ye de kekê bûkê me'j te rica ye
De birayê bûkê me'j te rica ye de kekê bûkê me'j te rica ye
Bûka me derxin şev çû nema ye bûka me derxin ro [şev] çû nema ye
De birayê bûkê me'j te gelek e de kekê bûkê me'j te gelek e
Bûka me derxin ro çû gelek e bûka me derxin ro çû gelek e

Stranbêj: Tirkan Çaqlap

Berbûrî hatin

Me yo yo yo yo me yo yo bûkê
Me yo yo yo yo neşyê zarûkê
Me'î vîyalî avê lo kelek dimeste
Me'î vîyalî avê lo kelek dimeste
Berbûrî hatin lo xêlî'î ser destê
Berbûrî hatin lo xêlî'î ser destê

Me yo yo yo yo melûlê bûkê
Me yo yo yo yo neşyê zarûkê
Me'l wîyalî avê lo kelek danîbû
Me'l wîyalî avê lo kelek danîbû
Berbûrî hatin lo xêlî nanîbûn
Berbûrî hatin lo xêlî nanîbûn

Stranbêj: Songul Matyar

Dada'm rave

Dada'm rave rave rave xunga'm rave rave rave
Dada'm rave rave rave xunga'm rave bi delalî
Av û stêrka neke xalî av û stêrka neke xalî
Hemû qîz çûn bi vî halî hemû qîz çûn bi vî halî
Dada'm hevalê hevalê xûnga'm hevalê hevalê
Dada'm hevala havînê xûnga'm hevala havînê
Nexşê sorê'l ser mihînê nexşê sorê'l ser mihînê
Nexşê sorê'l ser mihînê nexşê sorê'l ser mihînê
Dada'm rave rave rave xûnga'm rave rave ser xwu
Sorsindogê bikşîn ber xwu sorsindogê bikşîn ber xwu
Rake qatê cilê tîya xunga'm rake qatê cilê tîya
Bavê nav çevê jintîya bavê nav çevê jintîya

Stranbêj: Wetha Matyar

Delal e

Delal e ha'b delal e'b lê wele ew kî delal e
Delal e ha'b delal e'b lê wele ew kî delal e
Delal e ha'b delal e'b lê wele Çîçek delal e
Delal e ha'b delal e'b lê wele Çîçek delal e
Di oda bavê kî [û] kî da lo weka kewkaxezal e
Di oda bavê kî [û] kî da lo weka kewkaxezal e
Di oda bavê Recev da lo weka kewkaxezal e
Di oda bavê Recev da lo weka kewkaxezal e

Cindî ye ha' b cindî ye' b lê kî [û] kî cindî ye
Cindî ye ha' b cindî ye' b lê wele bûkê cindî ye
Di oda bavê Recev da lo weka kewkaxwundî ye
Di oda bavê Recev da lo weka kewkaxwundî ye

Stranbêj: Songul Matyar

Ez keçika kurdî me

Ez keçika kurdî me oy eman oy eman
Ez keçika kurdî me oy hewara Xudê
Sêvasora spî me oy eman oy eman
Sêvasora spî me oy hewara Xudê
Xwezgînî rûniştîne oy eman oy eman
Xwezgînî rûniştîne oy hewara Xudê
Mesrafa te danîne oy eman oy eman
Mesrafa te danîne oy eman oy eman
Qelenê te birîne oy eman oy eman
Qelenê te birîne oy hewara Xudê
Abê ti qelen nestîne oy emen oy eman
Abê ti qelen nestîne oy hewara Xudê
Sed zêrê Osmanlî ne oy emen oy eman
Sed zêrê Osmanlî ne oy hewara Xudê

Stranbêj: Songul Matyar

Gerdanal e

Gerdenal e ha gerdenal e
Axako qurban gerdenal e
Ti'j odekê were xwar e
Axako qurban gerden al e
Dosta canê te xezal e
Axako qurban gerden al e
Gerdenşîn e ha gerdenşîn e
Axako qurban gerdenşîn e

Ti'j odekê hûr meşîne
Axako qurban gerdenşîn e
Dosta canê te şaxî ne
Axako qurban gerdenşîn e

Stranbêj: Tirkan Çaqlap

Ha ti lê yo³¹³

Ha ti lê yo ti lê yo ti'l çakêtê zavê yo
Danîne ber meyê yo mey xulamek divê yo
Rêka'l binya malê yo rêka'l binya malê yo
Ezepa çev li rê yo ezepa çev li rê yo
Ha ti lê yo ti lê yo ti'l fistanê bûkê yo
Anîne ji sûkê yo anîne ji sûkê yo
Danîne ber meyê yo mey qewraşek divê yo
Rêka'l binya malê yo ezepa çev li rê yo
Ha ti lê yo ti lê yo ti'l gumlekê zavê yo
Danîne ber mayê yo mey xulamek divê yo
Ha ti lê yo ti lê yo ti'l xeftanê bûkê yo
Danîne ber meyê yo mey qewraşek divê yo
Rêka'l binya malê yo ezepa çev li rê yo
Ha ti lê yo ti lê yo ti'l kembera zavê yo
Anîne'j Dihokê yo ji çermê pişta hirçê yo
Danîne ber mayê yo mey xulamek divê yo
Rêka'l binya malê yo ezepa çev li rê yo
Ha ti lê yo ti lê yo ti'l şimika bûkê yo
Anîne'j Dihokê yo danîne ber meyê yo
Mey qewraşek divê yo rêka'l binya malê yo
Ezepa çev li rê yo ezepa çev rê li yo

Stranbêj: Tirkan Çaqlap

Hoy gulê

³¹³ Ev stran hem li ser zavayî, hem jî li ser bûkê tê gotin.

Hoy hoy gulê hoy gulê hoy gulê
Hoy hoy gulê hoy gulê can gulê
Gul dikim gula'm nayê hoy gulê
Gul dikim gula'm nayê can gulê
Gul danîn ber çirayê hoy gulê
Gul danîn ber çirayê can gulê
Şuhle da wek lembayê hoy gulê
Şuhle da wek lembayê can gulê
Serî'j zêra hilnayê hoy gulê
Serî'j zêra hilnayê can gulê
Hoy hoy gulê hoy gulê hoy gulê
Hoy hoy gulê hoy gulê can gulê
Gul dikim gula'm nayê hoy gulê
Gul dikim gula'm nayê can gulê

Stranbêj: Wetha Matyar

Kuça teng e³¹⁴

Me Farqînê kuça teng e
Xweşwêranê kuça teng e
Cîb û teksî lê dibû yek e
Cîb û teksî lê dibû yek e
Bavê Êsif ti deng neke
Bavê Êsif ti deng neke
Derê çentê pera veke
Derê çentê pera veke
Sed hezara pax pê neke
Sed hezara pax pê neke
Van milyarê çike çike
Van milyarê çike çike
Me Batmanê fetlaneko
Xweşavakê fetlaneko

³¹⁴ Ev stran li ser zavayî jî tê gotin.

Go cîb û teksî lê dibû yek o
Cîb û teksî lê dibû yek o
Bavê Êsif ti deng neke
Bavê Êsif ti deng neke
Derê çentê pera veke
Derê çentê pera veke
Sed hezara pax pê neke
Van milyarê teke teke

Stranbêj: Cewahir Aranacak

Lê lê bûkê

Lê lê bûkê çarşevreşê
Lê lê dadê çarşevreşê
Sê siwara xwu da hewşê
Sê siwara xwu da hewşê
Yaşa ve ji bavê Yawûz ra
Bûkê derxist bi keleşê
Bûkê derxist bi keleşê
Lê lê bûkê çarşevsorê
Lê lê dadê çarşevsorê
Sê siwara xwu da dorê
Sê siwara xwu da dorê
Yaşa ve ji bavê Yawûz ra
Bûkê derxistî bi darê zorê
Bûk derxistî bi darê zorê

Stranbêj: Wetha Matyar

Me kê derê av û kanî?

Me kê derê bi av û kanî
Me kê derê bi av û kanî
Me Çîçika bi ava û kanî
Me Çîçika bi ava û kanî

Birakê Şahîn nanik danî
Kekê Şahîn nanik danî
Li Çîçika kir erzanî
Li Çîçika kir erzanî
Me kê derê bi kûçê tengo
Me kê derê bi kûçê tengo
Me Herşenê bi kûçê tengo
Me Herşenê bi kûçê tengo
Birakê Şahîn bi nav û dengo
Birakê Şahîn bi nav û dengo
Zêra dirêje çengo bi çengo
Zêra dirêje çengo bi çengo

Stranbêj: Eyşe Magaç

Rîya Sîlvan

Rîya Sîlvan rîya me ye
Rîya Sîlva[n] rîya me ye
Sîya hewra li ser me ye
Sîya hewra li ser me ye
Kekê Şahînti deng neke
Birakê Şahîn ti deng neke
Devê çentê pera veke
Devê çentê pera veke
Sed mîlyona emel neke
Sed mîlyona emel neke
Derxe marqê tekbitek e
Derxe marqê tebitek e

Stranbêj: Eyşe Magaç

Wî gulê lê

Wî gulê lê wî gulê lê wî gulê yeman
Wî gulê lê wî gulê lê wî gulê yeman

Wî gulê lê wî gulê lê wî gula'l sûka
Wî gulê lê wî gulê lê wî gula'l sûka
Hine dibarî lê'[l] ser neynoka
Hine dibarî lê'l ser neynoka
Sax ve lê canê lê bavê Êsif
Her ro dikre lê rehelê bûka
Wî gulê lê wî gulê lê wî gula'l reza
Wî gulê lê wî gulê lê wî gula'l reza
Sûretsorê lê da ber geza
Sûretsorê lê da ber geza

Stranbêj: Cewahir Aranacak

Zerî domamê

Zerî domamê lê zerî domamê
Zerî domamê lê wez heyranê
Zerî domama min lê çima çima
Lê hevala min lê çima çima
Ti helhelê lê'l nav genima
Ti helhelê lê'l nav genima
Ti fîncanka lê dest hakima
Ti fîncanka lê dest hakima
Zerî domamê lê wez xulamê
Zerî domamê lê wez hevalê
Zerî domama min lê wisa wisa
Lê hevalê lê wisa wisa
Ti fîncanka lê dest Firêsa
Ti fîncana lê dest Firêsa
Zerî domamê lê zerî domamê
Zerî domamê lê wez xulamê
Zerî domama min lê te zû bigota
Lê hevala min lê te zû bigota
Min hesp û gemê lê xwu bifirota

Hesp û zînê lê xwu bifirota
Bazin fer e lê min bikira cota
Bazin fer e lê min bikira cota
Zerî domamê lê wez xulamê
Zerî domamê lê wez hevalê

Stranbêj: Wetha Matyar

DÎLOK:

Çûme Mûşê

Çûme Mûşê Mûşa'l hewşê serya Hezro me'b dar e
Çûme Mûşê Mûşa'l hewşê serya Hezro me'b dar e
Barik hato di bar hato barê sisya esrar e
Barik hato di bar hato barê sisya esrar e
Tev qelenê Bêrîvan xanim hêna lêva wê xwar e
Tev qelenê Bêrîvan xanim hêna lêva wê xwar e
Çûme Mûşê Mûşa'l hewşê serya Hezro me'b [bî] ye
Çûme Mûşê Mûşa'l hewşê serya Hezro me'b bî ye
Di bar hato sê bar hato barê çara hirî ye
Di bar hato sê bar hato barê çara hirî ye
Tev qelenê Uzlem xanim hêna çevê'b girî ye
Tev qelenê Uzlem xanim hêna çevê'b girî ye
Çûme Mûşê Mûşa'l hewşê serya Hezro me'b rez e
Çûme Mûşê Mûşa'l hewşê serya Hezro me'b rez e
Di bar hato çar bar hato barê pêncê hezhez e
Di bar hato çar bar hato barê pêncê hezhez e
Di bar hato çar bar hato barê pêncê hezhez e
Tev qelenê Bêrîvan xanim hêna lêva wê'b gez e
Tev qelenê Bêrîvan xanim hêna lêva wê'b gez e

Stranbêj: Tirkan Çaqlap

Dême ber dême

Dême ber dême lo dême ber dême
Dême ber dême lo dême ber dême
Xulî'l pismam ve lo derê xelqê ve
Xulî'l pismam ve lo derê xelqê ve
Pismam û domam lê çûn şirî'etê
Pismam û domam lê çûn şirî'etê
Şirî'eta pismam lê'l a domam ketê

Şirî‘eta pismam lê‘l a domam ketê
Pismam sîyar e lê domam peya tê
Pismam sîyar e lê domam peya tê
Dilê gawûra lo‘j halê wan ra tê
Dilê gawûra lo‘j halê wan ra tê
Lê lê domamê lê te zû bigota
Pismam xulamê lê te zû bigota
Wez ê biçûma lê cizîra bota
Wez ê biçûma lê cizîra bota
Min ê hesp û zînê lê xwu bifirota
Min ê hesp û zînê lê xwu bifirota
Baznê te fer vû lê min bikirna cota
Baznê te fer vû lê min bikirna cota

Stranbêj: Tirkan Çaqlap

Genimo

Genim genim genimo genim genim genim
Genim genim genimo sorgulo weka rim
Genimê dora darê genim genim genim
Genimê dora darê sorgulo weka rim
Mi çinî bi das û tarê³¹⁵ genim genim genim
Mi çinî bi das û tarê sorgulo weka rim
Genim genim genimo genim genim genim
Genim genim genimo sorgulo weka rim
Genimê dor mizgeftê genim genim genim
Genimê dor mizgeftê sorgulo weka rim
Mi çinî bi qametê genim genim genim
Mi çinî bi qametê sorgulo weka rim
Arvanê vê dewetê genim genim genim

³¹⁵ Das û ta‘r: Her du amûr ji bo çînîna genimî tên bikaranîn. Serê dasê hesin e û destiyê wî darîn e û jê ra “dasê dehlê” jî tê gotin. Ta‘r, tememî darîn e, qama wî niv metre ye, serê wî niv xingalokî ye. Bi ta‘rê genim tê hev dan, bi dasê jî tê çînîn.

Arvanê vê dewetê sorgulo weka rim
Genim genim genim genimo genim genim
Genim genim genimo sorgulo weka rim
Genimê dora bîyê genim genim genim
Genimê dora bîyê sorgulo weka rim
Mi çinî bi tilingîyê genim genim genim
Mi çinî bi tilingîyê sorgulo weka rim
Arvanê nîşanîyê genim genim genim
Arvanê nîşanîyê sorgulo weka rim

Stranbêj: Dîlber Gul

Hesîko

Her wêlî wêlî lo Hesîko wêlî
Her wêlî wêlî lo delalo wêlî
Ûsif zava ye lo Rebyo ti wî bilî
Ûsif zava ye lo Rebyo ti wî bilî
Her wêlî wêlî lo Hesîko wêlî
Her wêlî wêlî lo delalo wêlî
Hesîk zava ye lo Besîk bedêlî
Hesîk zava ye lo Besîk bedêlî
Rakir şexşana³¹⁶ lo şiqitî gelî
Rakir şexşana lo şiqitî gelî

Stranbêj: Tirkan Çaqlap

Leyloka min

Ha'b Leylo Leylo Leylo Leylo Leyloka min
Ha'b Leylo Leylo Leylo dayê korê Fatîma min
Ew kî ew kî bira ne Leylo Leylo Leyloka min
Ew kî ew kî bira ne dayê korê Fatîma min
Dewran, Sîpan bira ne Leylo Leylo Leyloka min
Dewran, Sîpan bira ne dayê korê Fatîma min

³¹⁶ Şexşane: Tifênga ku şexş guleyan hildigire û hindirê wê şexş goşe ye.

Li quncê odê pal dane Leylo Leylo Leyloka min
Li quncê odê pal dane dayê korê Fatîma min
Deng li wan nekin zava ne Leylo Leylo Leyloka min
Deng li wan nekin zava ne dayê korê Fatîma min
Zavê mala apa ne Leylo Leylo Leyloka min
Zavê mala apa ne dayê korê Fatîma min
Pe‘rî li ser xala ne Leylo Leylo Leyloka min
Pe‘rî li ser xala ne dayê korê Fatîma min

Stranbêj: Songul Matyar

Leylo Leylo Leylayê

Leylo Leylo Leylayê Leylayê
Leylo Leylo Leylayê dinyayê
[Ez] Leyloka bavê xwu me Leylayê
[E]z Leyloka bavê xwu me dinyayê
[E]z mendîla çargoşe me Leylayê
Goşe’j goşe zêde me Leylayê
Goşe’j goşe zêde me dinyayê
[E]z naçim welatê zîza Leylayê
[E]z naçim welatê zîza dinyayê
[E]z barna kim barê gûza Leylayê
[E]z barna kim barê gûza dinyayê
[E]z nadim qelenê qîza Leylayê
[E]z nadim qelenê qîza dinyayê

Stranbêj: Songul Matyar

Lê bîrê

Lê bîrê bîrê bîrê erê wele
Lê bîrê bîrê bîrê erê wele
Çi bîrek bînê kûr e erê wele
Çi bîrek bînê kûr e berê wele
Kevrê binî ferfûr e erê wele

Kevrê binî ferfûr e berê wele
Me bûk anî ji dûr e erê wele
Me bûk anî ji dûr e berê wele
Lê bîrê bîrê bîrê erê wele
Lê bîrê bîrê bîrê berê wele
Çi bîrek binî heftreng e erê wele
Çi bîrek binî teng e berê wele
Kevrê binî heftreng e erê wele
Kevrê binî heftreng e berê wele
Me bûk anî dereng e erê wele
Me bûk anî dereng e berê wele

Stranbêj: Wetha Matyar

Sûavê

Sûavê avê avê avê narê hey narê
Sûavê avê avê avê dînê delalê
Sûava sar'j ku tê narê hey narê
Xerava sar'j ku tê dînê delalê
Ji Bîngolê kevrêqul tê narê hey narê
Ji Bîngolê kevrêqul tê dînê delalê
Sûava kûp û mûpa dînê delalê
Xerava kûp û mûpa narê hey narê
Xemiland çû pey bûka narê hey narê
Xemiland çû pey bûka dînê delalê
Sûavê avê avê avê narê hey narê
Sûavê avê avê avê dînê delalê
Sûava dîz û mîza narê hey narê
Xerava dîz û mîza dînê delalê
Xemiland çû pey qîza narê hey narê
Xemiland çû pey qîza dînê delalê

Stranbêj: Ezîze Maytar

TC

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**ÇİÇİKA KÖYÜ'NÜN DÜĞÜN SÜRECİ VE
GELENEKLERİ**

Berivan MATYAR
1893302

Danışman
Doç. Dr. Osman ASLANOĞLU

Diyarbakır-2021

GİRİŞ

Kültür bir toplumun maddi ve manevi tüm unsurlarını barındırır. Kültürün bir alt yapısı olan sözlü kültür aynı zamanda folklor ile iç içedir. Başka bir deyişle, sözlü kültür ürünleri aynı zamanda folklor ürünleridir. Yazı ile geç tanışmış toplumlarda “sözlü kültür” oldukça zengindir. Kürtler de her ne kadar yazı ile tanışmış olsalar da, sözlü kültür oldukça zengindir. Bunu özellikle Kürtlerin kırsal yaşam alanlarında daha rahat görebiliriz. Kürtler, tecrübe ve yaşam pratiklerini sözlü kültür ile aktarırlar.

Evlilik, yaşamın ana geçiş dönemlerinden biridir. Bu geçiş döneminden sonra insanın yaşamdaki yeri değişir ve insana yeni roller yüklenir. Hemen hemen her toplumda, doğum, evlilik ve ölüm gibi geçiş dönemleri için çeşitli etkinlikler, ritüeller ve merasimler düzenlenir. Evlilik için eğlenceli ve coşkulu düğün merasimleri yapılır. Elbette millet ve toplumlara göre bu merasimler çeşitlilik gösterebilir. Burada, çalışmanın amacı genelde Kürtlerin düğün merasimi özelde ise Çiçika Köyü’nün düğün merasimlerini detaylı bir şekilde gözler önüne sermektir.

Bu çalışma giriş bölümü hariç üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı ve öneminden bahsedilmiştir. Yine bu bölümde çalışmanın sınırları ve sorunlardan bahsedilmiştir. Birinci bölümde çalışma sahası olan Çiçika Köyü hakkında detaylı bilgilere yer verilmiştir.

Çalışmanın teorik kısmı olan ikinci bölümde ise çalışma ile ilgili terimler açıklanmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Çiçika Köyü’nün düğün süreci ve geleneklerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümden sonra çalışmanın sonuç kısmı, Çiçika Köyü ile ilgili fotoğraflar, kaynakça yer almaktadır. Çalışmaya ek olarak, Çiçika Köyü’den derlenen 34 tane halk türküsü metni konularına göre verilmiştir.

1. ÇALIŞMANIN KONUSU

Bu çalışmanın konusu Çiçika Köyü’nün düğün süreçleri ve gelenekleridir. Çiçika, Diyarbakır ilinin Silvan ilçesinin bir köyüdür. Bir ilçe olarak Silvan, zengin bir kültüre sahiptir. Ayrıca yöre halkı kültür, gelenek ve ritüellerini yaşatma konusunda oldukça korumacıdır. Buna ek olarak Çiçika Köyü’nün coğrafi konumu bu köyü seçmemizde etkili oldu, köy dağlık bir bölgede olup köye gidiş-geliş daha az

olup, şehre daha uzaktır. Böyle bir yörenin kültürü, ritüel ve gelenekleri daha az deforme olmuş ve daha az değişime uğramış, dolayısıyla burada daha iyi veriler elde edeceğimizi düşündük.

2. ÇALIŞMANIN AMAÇ VE ÖNEMİ

Şimdiye kadar Çiçika Köyü üzerine herhangi bir akademik çalışma yapılmamış olması ve Kürt düğünleri üzerine herhangi bir çalışma yapılmamış olması, bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Kürt düğünlerine örnek olabilecek Mesut Candan'ın³¹⁷ çalışmasından bahsedebiliriz, fakat bu çalışmada veriler detaylı değildir ve şimdiye kadar yapılan çalışmalar ise doğu bilimciler tarafından yapılmıştır. Dolayısıyla bu çalışma ile akademik sahadaki bu boşluğa bir çalışma eklemektir. Çalışmanın bir diğer amacı da bu geleneklerin unutulmamasını ve sonraki koşuklara aktarılmasını sağlamaktır.

3. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Belli bir sahada folklor ürünlerinin derlenmesi için üç önemli yöntem vardır: “Belirli bir sahada yapılan folklor ürünlerinin derlemesinin konusuna göre, gözlem, mülakat ve anket olmak üzere üç önemli yöntem vardır.”³¹⁸ Saha ve çalışmanın konusuna göre bazen bu üç yöntem birlikte kullanılır bazen de tek tek kullanılır. Gözlem yöntemi, katılımcı gözlem ve katılımcı olmayan gözlem diye ikiye ayrılır.”³¹⁹ Saha çalışmaları için doğrudan katılımcı gözlem yönteminin daha yararlı olduğunu söyleyebiliriz. Bu çalışma için ise doğrudan katılımcı gözlem yöntemi kullanılmıştır. Çiçika Köyü’nde gerçekleşen 7-8 düğün merasimine katıldık ve merasim boyunca verileri kaydettik.

Bu çalışmada ayrıca saha çalışmaları için kullanılan bir diğer önemli yöntem olan mülakat yöntemi kullanılmıştır: “Mülakat yöntemi, araştırmacı ve katılımcı bir araya getirme imkanı sağlar, ortaya çıkabilecek yanlış verileri düzeltme imkanı verir,

³¹⁷ Mesut Candan, “Rîten Derbasiyê li Herêma Sêwregê” (“Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi”, Artuklu Üniversitesi, Türkiye’deki Yaşayan Diller Enstitüsü) Mardin, 2019.

³¹⁸ Kadri Yıldırım, Ramazan Pertev û Mustafa Aslan, Ji Destpêkê heta niha Folklorê Kurdî, Mardin Üniversitesi yay., İstanbul, s. 146.

³¹⁹b.g.e. s. 146.

soruları tekrar etme ve verileri karşılaştırma imkanı sağlar.”³²⁰ Mülakat sonucunda iyi sağlam verilere ulaşmak için sorular aşağıda bahsedeceğimiz şekilde hazırlanmalı ve yine mülakat boyunca aşağıda bahsedeceğimiz şekilde davranılmalıdır: “Sorular önceden ve anlaşılır bir şekilde hazırlanmalı, sorular hızlı ve alacele sorulmamalı, mülakat sessiz bir yerde yapılmalı, mülakat birden fazla kişi ile yapılmalıdır.”³²¹ Bu çalışma için 462 haneli Çiçika Köyü’nde 10 kişi ile mülakat gerçekleştirdik. Mülakatı akıl sağlığı yerinde olan ve yaşça daha büyük olan kişilerle yapmaya çalıştık. Köy bilgilerini derlemek için, yaşlı inşalarla, İkrâm Magaç (75), Hecî Xatûn Matyar (70), Mehmed Seîd Matyar (67) ile köyün resmi verileri için köyün muhtarı olan Elî Matyar (42) ile mülakat gerçekleştirdik. Yine düğün ve gelenekleri hakkında veriler için köyde yaşayan ve daha tecrübeli Wetha Matyar (65), Ezîze Maytar (59), Minîfe Magaç (42), Mecbûrîya Matyar (40) ve Rayîfe Sezgîr (37) ile düğün sonrası damat için yapılan etkinlik olan “roma zavayî” için ise daha genç olan Êhsan Matyar (26) ile mülakat gerçekleştirdik. Mülakat sırasında katılımcıların müsaadesi ile ses kayıt cihazı ve fotoğraf makinası kullandık. Bu çalışma için, objektif ve tarafsız ilkelerine göre hareket ettik.

4. ÇALIŞMANIN SINIRLARI VE SORUNLARI

Bu çalışmanın konusu Çiçika Köyü’nün düğün süreçleri ve merasimleri ile sınırlıdır. Fakat bu çalışmanın her bölümü detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Bu çalışmanın kaynakları ise kitap, dergi, makale, internet verileri, çalışma sahasında derlenen halk türküleri metinleri ve köyde gerçekleştirilen mülakat verileri ile sınırlıdır.

Bu çalışmanın sorunlarını ise şöyle sıralayabiliriz, resmi kurum ve kuruluşlara köy hakkında bilgiler için başvurduğumuzda herhangi bir bilgi elde edemedik. Bu çalışma ile ilgili Kürtçe yazılı kaynaklar neredeyse yoktu, dolayısıyla çeviride çok zorlandık. Düğün merasimleri oldukça görkemlidir bu yüzden bu çalışmada fotoğraf kullanmak istedik fakat fotoğraf elde edemedik.

³²⁰ b.g.e., s. 146.

³²¹ b.g.e., s. 146.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇİÇİKA KÖYÜ'NÜN GENEL BİLGİLERİ

Bu bölümde bu çalışmanın sahası olan Çiçika Köyü hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler yazılı kaynaklarda bulunmamaktadır. Bu bilgiler için resmi kurum ve kuruluşlara başvurduk; fakat çok kısıtlı ve eksik bilgiler elde ettik. Dolayısıyla bizzat köyün kuruluş tarihi için köylülerle mülakat yaptık. Ayrıca bu bölümde köyün coğrafi, ekonomik ve eğitim özellikleri hakkında bilgileri içermektedir.

1.1. ÇİÇİKA KÖYÜ'NÜN KURULUŞ TARİHİ

Türkçe ismi “Ormandışı” olan Çiçika Köyü Diyarbakır ilinin Silvan ilçesine bağlı 462³²² haneli bir köydür. Köy Silvan ilçesinin dağlık bölgesinde yer almaktadır. Çiçika Köyü’nde ve bölgenin diğer köylerinde Kurmanclar yaşamakta olup Kürtçenin Kurmanci lehçesi konuşulmaktadır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi köyün kuruluşu hakkında bilgiler köylüler tarafından aktarılmıştır.

Köylülerin aktarımına göre, köye ilk olarak “Simo” adında bir göçebe gelmiş ve onun tarafından bir çeşme yapılmıştır ve “Simo” bir süre buraya yerleşmiştir. Onun köye geldiği zaman ise köyde hiç kimse bulunmamaktaymış.³²³ Fakat “Simo” göçebe olduğundan dolayı, burada kalmaya devam etmemiştir: “*Jê ra divên Kanîya Simo, divên Simo jî mirtiv vûye, îlk ewila wî kanîyê çêkirîye. Cîyê mirtiva vûye, mirtiv hatine li wir sitirîne. A de hêw hê jî ew kanî heye li ba me.*”³²⁴ Bir başka köylü şöyle aktarmaktadır: “*Evira hanê gundê bav û kalê me ye, ewilî li vir ava bûye. Kanîya Simo ev vû. Hema a’j vê ra awayî tevahî gund e. Di gund da ewilî ev kanî hevîye. Simo mirtiv vûye. Hatîye gund kesik di gund da tine vûye. Simo hatîye li vir bî cî bûye,*

³²² <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>, 10.4.2021.

³²³ Çiçika Köyü’nün çeşmeleri hakkında daha detaylı bilgi için, Folklor Me Dergisine bakınız; “Navên Kanîyên Çiçika”, 2019, c. 1., s. 3., s. 6-10.

³²⁴ K.10.

ji xwu ra palasa xwu danîye, çadira xwu kutaye. Erdê kolaye, şirikek av derxistîye, tişkî kirîye devê avê, av indî her tēm hatîye. Ew ro îro av tê, qet neçikîyaye Kanîya Simo.”³²⁵

Bir başka köylünün aktarımına göre ise, Simo köyden ayrıldıktan sonra “Bekir” adında biri Silvan’ın başka bir köyü olan “Boyunlu (Boşatê)” Köyü’nden ailesi ile Çiçika Köyü’ne gelip Simo’nun yapmış olduğu çeşmenin civarına yerleşmiş. Bu aktarıcıya göre “Bekir” köye yerleşen ilk kişilerden biridir. Köyde bugün “Mala Emerê Beko (Emirin oğlu olan Beko’nun evi)” deniliyor: *“Bekir kalê xezûrê min vûye, çar pênc bav berê ewil ew hatine vira, wê çaxê kesik tine vûye, tenê kanîya Simo hevûye, jixwu zengîn vûne û dest dane ser erda jî. Çend malên din jî ji Boşatê hatine, îja gund wê çaxê şên vûye.”*³²⁶ Bu aktarıcının bilgilerine göre, 4. kuşaktan ataları köye gelip yerleşmiş ve bu ilk ailedir.

Bir diğer aktarıcıya göre ise, “Mala Emerê Beko”dan sonra (tam olarak ne zaman olduğunu bilmiyoruz) Boyunlu (Boşatê) Köyü’nün muhtarı olan Emer Keya (Muhtar Emer) oğlu olan “Mehemed” adlı kişi köye gelip yerleşir, burada evlenir ve köye yerleşen ikinci aile olur. Yine bu aktarıcıya göre, “Mehemed” onun 4. dereceden dedesidir ve bunların isimleri sırasıyla şöyledir: “Mehemed”, “Eshed”, “Xefûr”, “Ezzet”. Ona göre ise köyün kuruluş tarihi 200-300 yıl önceye dayanmaktadır. Bu bilgiyi teyit etmek için, onun e-devletine baktığımız zaman, “Xefûr” adındaki dedesi 1891 yılında Çiçika Köyü’nde doğmuştur. Böylece biz de “Xefûr”un önceki iki dedesinin (“Mehemed” ve “Eshed”) yaşlarını da hesaplarsak, Çiçika Köyü’nün kuruluş tarihi 1800lere kadar gitmiş olur: *“Navê kalê me yê Boşatê Emer Keya ye, ew ji gundê Boşatê ye, kurê Emer Keya Mehemed piştî ji eskerîyê tê, tê gund, her birayê Emer Keya diçe cîkî. Lê Mehemed hatîye vir û li vir maye, paşê kurê wî Eshed, kurê Eshed jî Xefûr e, ew bavê Ezzet e, Ezzet jî bavê min e, ez jî way’ 67 salî me, a ji vir hesab ke. Yanî bi texmîna min 200-300 sal heye ku ev gund ava bûye.”*³²⁷ Ayrıca bu tarihi, 1830-33 yılında kurulmuş muhtarlık teşkilatı ile doğrulayabiliriz.³²⁸ Dolayısıyla köyün kuruluş tarihi yaklaşık olarak 250 yıl önce

³²⁵ K. 7.

³²⁶ K. 5.

³²⁷ K. 5.

³²⁸ Süleyman Oğuz, Osmanlı Vilayet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilayeti (1878-1885), Cem Ofset yay., Ankara, 1986, s. 20.

olduğu söylenebilir. Burada ikinci olarak bahsedilmesi gereken nokta ise Çiçika Köyü'nün Boyunlu Köyü'nden gelen kişiler ile oluşmasıdır. Bir de Çiçika Köyü'nün "Basox" adında bir mezrası vardır. Köyde su içme şebekesi, yas evi, imam lojmanı ve bir market bulunmaktadır. Köyde kanalizasyon, sağlık ocağı, öğretmen lojmanı yoktur.

1.2. ÇİÇİKA KÖYÜNÜN COĞRAFI, EKONOMİK VE EĞİTİM ÖZELLİKLERİ

Köy, Diyarbakır'a 120 km Silvan'a ise 40 km uzaklıktadır. Köyün yüzölçümü 720 hektardır. Çiçika, Silvan ilçesinin kuzeyinde yer almaktadır. Köy iklimi yazları sıcak ve kurak, kışarı ise soğuk geçer. Köyün bulunduğu alan dağlık bölge olduğundan köy ormanlık alana da sahiptir. Köyün geçim kaynakları hem hayvancılık hem de tarımdır. Fakat köyün ekonomisine hayvancılığın katkısı daha fazladır. Resmi verilere göre, köyde 3124 büyükbaş hayvan ve 507 küçükbaş hayvan olmak üzere toplamda 3631 hayvan bulunmaktadır.³²⁹ Çiçika Köyü Silvan'ın en çok büyük baş hayvan besleyen köylerinden biridir.³³⁰ Köyün güney kesimleri ova olduğundan dolayı ekime elverişli yaklaşık 4200 dönüm arazi bulunmaktadır. Ayrıca 250 dönüm bağ arazisi de bulunmaktadır. Böylece meyve yetiştiriciliği de yapılmaktadır.

Köyde ilk defa okul 1966'da açılmıştır. Fakat o zaman okul binası yoktur. Şimdi ise köyde anaokulu ve ilkokul olmak üzere iki programlı bir okul binası bulunmaktadır. Bu binanın adı "Ormandışı Köyü Yıldızlar İlkokulu"dur. 12 anaokulu öğrencisi ve 30 ilkokul öğrenci bulunmaktadır.³³¹ Ortaokul ve diğer öğretimler için öğrenciler, taşıma ile diğer okul ve liseler gitmektedirler. Çiçika Köyü'nün okuryazar oranı %31.16 dır.

³²⁹ Biz bu verilere Silvan Hayvancılık Müdürlüğü'nde ulaştık, e.t.: 05.04.2021.

³³⁰ Adnan Alkan, Silvan İlçesi'nin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası, Kriter yay., İstanbul, 2018, s. 385.

³³¹ http://silvanormandisi.meb.k12.tr/tema/okulumuz_hakkinda.html, d.b.a.10.04.2021

İKİNCİ BÖLÜM

ÇALIŞMANIN TEORİSİ VE TERİMLERİ

Bu bölüm çalışmanın önemli bölümlerinden biri olup çalışmanın teori kısmını oluşturmaktadır. Gelenek kültürün önemli bir alanı kaplamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada kültür terimini açıklayıp millet ve toplumlar için öneminden bahsettik. Ayrıca bu bölümde halk türküleri gibi sözlü ürünleri bünyesinde barındıran “sözlü kültür”ü birkaç önemli nokta ile anlattık. Yine bu bölümde genelde halk türküleri tanımı, özelde Kürtçe halk türkülerinin ayrıntılı bir şekilde halk türkülerinin türü ve sınıflandırılması yapılmıştır. Bu bölümde, çalışmanın bir diğer konusu olan evlilik ve evlilik formları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

2.1. KÜLTÜR

Kültür terimi, önceleri ekilebilir ürün anlamında kullanılırdı. Kültür terimine ilk kez Voltaire tarafından ilk anlamı dışında yeni bir anlam yüklendi. Antropolog Tylor ise kültür terimine 1871 yılında bilimsel bir anlam yükledi. Ona göre, kültür insanlığın kabile yaşamından beridir vardır. Tarihsel süreç içerisinde oluşur. Hiçbir toplumda aniden oluşmaz, fakat kalıcıdır, nesilden nesle aktarılır. İşlevseldir, toplumların psikolojik, sosyal ve ruhsal ihtiyaçlarını karşılar.”³³²

Kültür, bir toplumun özelliklerini, yaşam biçimlerini, örf ve adetlerini, gelenek ve göreneklerinin tamamıdır. Kültür, içerisinde olduğu millet ve toplumlar hakkında özellikler yansıtır. Başka bir deyişle kültür, bir toplumun maddi ve manevi tüm üretimlerinden bir araya gelmesiyle oluşur. Nitekim kültürün dil, tarih, din, eğitim, sanat, ekonomi, teknoloji, toplumsal kurumlar, örf ve adet, gelenek ve görenek gibi vazgeçilmez unsurları vardır. Bunlar bir toplumun özelliklerini belirler

³³² Abidin Parıltı, Denbêjler: Sözü'n Yazgısı, İthaki yay., İstanbul, 2006, s. 14-15.

ve bir toplumun diğer bir toplumdan ayrıldığı noktalardır.³³³ İnsanlar fikir, düşünce, üretim ve pratikleri ile kültürlerini oluştururlar.

2.1.1. Sözlü Kültür

Sözlü kültür yazılı kültürden önce gelir ve yazılı kültürün temelini oluşturur. Tüm dil, duygu ve düşünce eylemleri sözlü kültür alanında üretilir. Başka bir deyişle insanlık öncelikle konuşma ile toplumsal yapıları oluşturmuştur, daha sonra yazı ile tanışmıştır. Ong'un bu konu hakkındaki görüşleri şöyledir: "İnsanoğlu konuşa konuşa toplum denen birliği oluşturduktan çok sonra yazıya geçmiş ve bu geçiş hemen tüm toplumu kapsamamıştır. Bilincimizin ayrılmaz bir parçası olan konuşma yeteneği, yazının icadından önce, bilincin ilk aşamalarından itibaren insanları büyülemiş ve konuşma üzerinde durup düşünmelerine yol açmıştır. Dünyanın dört bucağından derlenen pek çok atasözü, tamamen insana özgü konuşma olayının ilk sözlü biçimine, onun gücü, alımlılığı ve tehlikelerine ilişkin gözlemlerle doludur. Konuşma yazının icadından yüzyıllar sonra da büyüünden bir nebze kaybetmemiştir."³³⁴ Kürtler de sözlü kültürleri zengin olan milletlerden biridir. Yüzbinlerce atasözleri ki bunlardan bazıları kaydedilmiş çoğu ise kaydedilmeden toplumun hafızasındadır. Dolayısıyla Ong'un görüşleri Kürt toplumu için de geçerlidir.

Sözlü kültürün aktif bir süreç olduğundan rahatlıkla söz edebiliriz. Sözlü kültür, yazı ile geç tanışmış toplumlarda oldukça zengindir. Kürt toplumuna baktığımızda sözlü kültür bir hayli zengindir. Deveci Bozkuş: "Yazıyı geç tanımış toplumlarda ya da yeterince yazı ile alışveriş yapamamış toplumlarda bütün ortak kültürel miras ve birikimleri sözlü kültür alanında üretilir."³³⁵ Sözlü kültür ürünleri aynı zamanda kültürel zenginlik olarak nesilden nesle günümüze kadar üretilmiştir. Bu ürünlerin bir özelliği de toplumdaki her bir bireye ulaşılabilir olmasıdır.

³³³ Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi (MEGEP), Anadolu Halk Kültürü, Milli Eğitim Bakanlığı yay., Ankara, 2006, s. 11.

³³⁴ Walter J. Ong, Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözüñ Teknolojileşmesi, s. 21.

³³⁵ Yıldız D.Bozkuş, Kürt Toplumunda Kadın Dengbejler, Nobel yay., Ankara, 2011, r. 101.

2.2. KÜLTÜREL BELLEK

Bellek çok yönlü ve sınırları geniş olan bir kavramdır. Toplumsal anlamda kültürel bellek, bir toplumun ortak deneyimleri sonucu oluşan bilgiyi, birikimi içerir. Burada belleğin vurgulanmaya çalışılan kısmı genel olarak bir metine dayanmayan, yazılı davranış kılavuzlarının yardımıyla değil kültürel bir çerçevede öğrenilmiş davranışlar, taklit etme geleneğine bağlı olarak gelişen mimetik bellek ve ritüel edimin geniş sınırları içinde bedensel devinimle ortaya çıkan durumlardır.³³⁶ Halbwachs'ın, hafıza ile ilgili görüşleri şöyledir: “Bireysel hafıza tek başına bir anıyı canlandırmada yetersiz kalmaktadır, başkalarının katkısı ile bu yeterliliğe ulaşabilir. Daha açık bir ifade ile birden çok kişinin genelde de bir toplumun hareketlerini, düşüncelerini ve duygularını etkileyen hatıralar kolektif hafızanın bir ürünüdür. Bellek sosyal olgular tarafından inşa edilir. Her kolektif bellek, zaman ve mekân içinde sınırlı bir gruptan destek alır.”³³⁷

Bu bağlamda, hafızanın toplumsal bir özelliği olduğundan bahsedebiliriz. Schudson da hafızanın “kolektif” vurgu yaparak şunları aktarır: “İnsanların bireysel zihinlerinden çok, belli kural, kanun, standart usuller ve kayıtlar halinde kurumlara dâhil edilmiştir. Söz konusu kültürel uygulamalar vesilesiyle insanlar, geçmişe borçlu olduklarını onaylamakta yahut geçmişin manevi devamlılığını ifade etmektedirler.”³³⁸ Tüm bu açıklamalara göre, hafıza hakkında şöyle özetleyebiliriz; hafızanın kolektif, toplumsal özelliği ön plandadır ve ortak bir kültürel alanda oldukça güçlüdür. Hafızanın aktırılmasında yazılı olmayan metinler, görsel üretimler, gelenek, merasim, inanç sistemi rol oynar. Ayrıca nesilden nesle aktarılan norm ve değerler sistemi toplumsal hafızayı oluştururlar. Burada hafızanın toplumsal özelliğine vurgu yapılır.

³³⁶ Serpil Murtezaoglu, “Kültürel Belleğin Ritüel Yoluyla Kuruluşu”, Motif Halkbilimi Dergisi, 2012, s. 2., s. 344-350.

³³⁷ Maurice Halbwachs, “Kolektif Bellek”, (wer. Zuhale Karagöz), Pinhan yay., İstanbul, 2018, s. 103.

³³⁸ Tuba Doğu û Varkal Deligöz M., “Hafıza Kutusu: Bir Kentsel Kolektif Bellek Deneyi (mi)”, s. 546.

2.3. HALK TÜRKÜLERİ

Bu çalışmanın bir diğer konusu halk türküleri olduğundan dolayı bu alt başlıkta halk türkülerine yer verilmiştir. Halk türkülerinin de halay türküleri, gelin ve damat türküleri metinleri derlenmiş ve yazıya geçirilmiştir.

Müzik, insanlar tarafından organize edilen ses grubudur.”³³⁹ Müzik, fiziki bir olgu olup temelini ses oluşturmaktadır. Fakat bir sesin müzik olabilmesi için toplumsal bir oydaşmanın olması gerekir. Başka bir deyişle, müzik aynı zamanda toplumsal bir olgudur. Müziğin bir alt dalı olan halk türküleri aynı zamanda folklorun sözlü ürünlerinden biridir. Diğer bir tanımla: “Halk türküleri halk tarafından üretilen ve halkın duygu ve düşüncelerini barındıran, aşk, sevdâ, sevinç ve üzüntülerini söyler.”³⁴⁰

Halk türküleri üç önemli öğeden oluşur. Bunlar, melodi, ritim ve sözdür. Her bir öğenin işlevi türkü için önem taşımaktadır. Türkü sözleri, türkünün doğduğu ya da söylendiği toplum hakkında bilgi verir; ritim ve melodi ise türkünün daha kolay ezberlenmesine ve söylenmesi unutulmamasını sağlar. Dolayısıyla bu her üç öğe birbirini tamamlar. Halk türkülerinin türünü belirleyen başlıca olgular vardır. Bunlar türkünü konusu, hece ölçüsü ve üslubudur.

- Çocuk Türküleri
- Merasim ve Oyun Türküleri
- Ağıt Türküleri
- Aşk Türküleri
- Kahramanlık Türküleri
- Asker Türküleri

Kürt halk türkülerini hem konusuna göre hem de icra edildiği zamana göre sınıflandırabiliriz:

- Düğün Türküleri (Stranên Dawetan)
- Halay ve Dans (Dilok)
- Gelin Türküleri (Narînk)

³³⁹ John Blacking, “How Musical Is Man?” , University of Washington Press yay., Seattle, 1973, s. 6.

³⁴⁰ Mehmet Kınık, Bir İletişim Aracı Olarak Türk Halk Müziği ve Türküler, Erciyes İletişim Dergisi “akademia”, 2011, c. 2., s. 2., s. 136-150.

- Damat Türküleri
 - Ağıt (Zêmar)
 - İş Türküleri
- Ekin Türküleri (Paleyî)
- Yün Eğirme (Berdolavî, Bertevnî, Berdestarî)
- Odun Kesme Türküleri
- Tahıl Öğütme Türküleri
- Bağ Zamanı Türküleri (Mehsere)
- Avcı Türküleri (Nêçîrvanî)
 - Milli ve Özel Gün Türküleri (Newroz û Serê Gulanê)
 - Doğal Afet
 - Kahramanlık
 - Aşk ve Sevda
 - Dini Türküler
 - Destan

2.4. EVLİLİK

İnsan hem kişisel hem de toplum içindeki yerinin değiştiği bazı dönemlerden geçer, bu dönemlere ana ve ara geçiş dönemleri denir. Ana geçiş dönemleri doğum, evlenme ve ölümdür. Ara geçiş dönemleri ise sünnet, mezuniyet, asker ve hacı göndermedir.³⁴¹ Örnek'e göre ise geçiş dönemleri şöyle yorumlanmaktadır: “Her birinin kendi bünyesi içerisinde birtakım alt bölümlere ve basamaklara ayrıldığı üç önemli geçiş aşamasının çevresinde birçok inanç, âdet, töre, tören, ayin, dinsel ve büyüsel özlü işlem kümelenerek söz konusu geçişleri bağlı bulundukları kültürün beklentilerine ve kalıplarına uygun bir biçimde yönetmektedirler. Bunların hepsinin amacı da bu geçiş dönemindeki yeni durumu belirlemek, kutsamak, kutlamak, aynı zamanda da kişiyi bu sırada yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı

³⁴¹Esma Duman, “Çorum İli Gökdere Köyü Folklor Monografisi”, (“Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi”, 19 Mayıs Üniversitesi, Samsun), 2020, s. 12.

etkilerden korumaktır. Çünkü yaygın olan inanca göre, insan bu tür dönemler sırasında güçsüzdür ve zararlı etkilere karşı açıktır.”³⁴²

Bireyin evlenmesi ile toplumdaki yeri değişir ve bireye yeni rol ve misyonlar yüklenir. Evlilik yaşından bahsedecek olursak, köyde yapılan mülakatlara göre, kızlar oldukça küçük yaşta evlenirler veya evlendirilirler, erkekler ise 20-25 yaş arasında evlenirler: “*Temenê keçika jî ji 13 salî dest pê dikir heta 20an diçû. Keçik li gorî lawika pir zû dizewicîn.*”³⁴³ “*Ez hê 13-14 salî vûm, deweta min kirin.*”³⁴⁴ “*Law wele ez jî hê neşît vûm, belkî 13 salî hevû me. Gava deweta min kirin, ez hê maloka dileystîm.*”³⁴⁵ Yeka din jî weha tê bîra wê: “*Nayê bîra min ez çend salî vûm, lê biçûk vûm.*”³⁴⁶ Şöyle ki kız için evlilik yaşı 17 ile 18; erkekler için 20-25 yaş aralığındadır.

Evliliğin, matrilokal ve patrilokal olmak üzere iki ana formu vardır. Patrilokal formda, kadın erkeğin yaşamına ve ailesine dahil olurlar; matrilokal formda ise erkek kadının yaşamına ve ailesine dahil olur. Ortadoğu ve Kürt toplumuna baktığımızda patrilokal evlilik formuna rastlarız. Başka bir deyişle kadın erkeğin yaşamına ve ailesine dahil olur. Bu evlilik formu çalışma sahasında da patrilokal form görülmektedir. Bununla birlikte şu formlardan da bahsedebiliriz: “Monogami bir kadın ve bir erkeğin evliliği, poligami ise birden fazla kişi ile evli olmak. Endogami, akraba evliliği, kadın veya erkeğin kendi aile, tanıdık veya kabilesinden biriyle evlendiği evlilik formudur. Egzogami ise kadın veya erkeğin kendi ailesi dışından biri ile evlenmesidir.”³⁴⁷ Türkü metinleri ve yapılan mülakatlara göre, köydeki en yaygın evlilik formu endogamidir. Başka bir deyişle gelin ve damadın aynı aileden olmasıdır. Elbette şimdilerde artık egzogami evlilik formlarına rastlanmaktadır.

³⁴² Veysi S. Örnek, Türk Halkbilimi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 131.

³⁴³ K. 10.

³⁴⁴ K. 10.

³⁴⁵ K. 5.

³⁴⁶ K. 4.

³⁴⁷ Ali Gurdili, “Sosyoloji Sözlüğü”, <https://candname.com/ferhenga-civaknasîye-zewac/> e.t.: 27.09.2021.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇIÇIKA KÖYÜ'NÜN DÜĞÜN SÜRECİ VE GELENEKLERİ

Bu bölüm çalışmanın asli bölümü olup Çiçika Köyü'nün düğün süreci ve geleneklerini içermektedir. Bu bölümdeki bilgiler köyde yapılan mülakatlar ışığında yapılmıştır. Ayrıca halk türkülerinin metinlerinden yararlanılmıştır. Fakat Türkçe özet için halk türkülerini metinlerine yer verilmemiştir. Çiçika Köyü'nde düğün merasimi için çeşitli adet, gelenek ve görenekler düzenlenir. Düğün öncesi süreci, düğün zamanı ve düğün sonrası süreci olmak üzere üç ana başlıkta süreçlere ayrılmıştır. Her bir sürecin kendine ait alt başlıkları ve gelenekleri vardır. Bu bölümde hepsine ayrıntılı bir şekilde yer vermeye çalıştık.

3.1. DÜĞÜN ÖNCESİ SÜREÇ VE GELENEKLERİ

Çiçika Köyü'nün kız arama ve kız bulma yerleri ve zamanları vardır. Ve çoğunlukla erkek ailesi kız oğullarına arar ve erkek ailesi kız ailesine haber gönderir. Köyde kızlar damat anneleri ve ailesi tarafından görülür, beğeniler, kız görme, genellikle düğün, nişan gibi merasimlerde, yas merasimlerinde, toplu ve özel günlerde, “Ser Gulanê” gibi kutlama günlerinde, “Gurkûvî” ve “Ser Hivde” gibi dini kutlamalarda olur.

Aktarıcıya göre yas gibi kalabalık ve toplu törenlerde evlenilecek kız bakılır: “*Mesele li hewarîya, qîz li wê vûna, bigotina vê qîza kê ye, begem bikira, diçû dixwestin. Lawik û keçik hev nedidîn ha.*”³⁴⁸ Bir başka aktarıcıya göre ise düğün ve nişan gibi eğlence merasimlerinde kız bakılır: “*Berê li dewetê kar û îş pir vûn, çêkirina xwarinê, şûştina fîraq, sîtil û beroşa, keç û jinên gund alîyê hev dikirin, li vir dîtina keçika jêhatî rehet vû. Ya jî keçika xemlandî li govendê ku xwu dihejandin, huba wan diket dilê lawikan.*”³⁴⁹ Fakat zamanla bu gelenekler, yerini kız ve erkeğin

³⁴⁸ K. 10.

³⁴⁹ K. 10.

birbirleriyle bağlantı kurmasına geçmiştir. Özellikle telefon ve internet ile kız ver erkeğin birbirlerini tanımaları kolaylaşmıştır.

Kız isteme usulü ise, kızı beğenen oğlan ailesi kızın ailesine haber vererek niyetlerini belli eder. Önce haber gönderirler ve eğer aile müsait ise tanışma veya kızı isteme için bir gün belirlenir. Aileler tanıştıktan sonra damat ailesi kendi evlerine dönerken, kızın ailesi de düşünmek ve yakın akrabalarına danışmak için zaman ister. Aile danıştıktan sonra, eğer olumlu bir karar alınmışsa, damat ailesine haber gönderilir. Oğlanın ailesi de her iki aile için yüzük kesme merasimi için uygun bir zaman belirler ve bu merasim için aile ve yakın eş ve dostu davet eder. Yüzük kesme merasiminin fazla kalabalık olmamasına dikkat edilir. Damat ailesi giderken kendisi ile kola gibi içecek ve tatlı götürür. Öncelikle aile büyükleri konuşur ve isteme gerçekleşir, daha sonra kız istekileri varsa başlık parası veya çeyiz parası konuşulur. Çiçika Köyü'nde, her ne kadar önceleri başlık parası istenmişse de şimdi artık öyle bir gelenek yoktur ve onun yerine geçmiş çeyiz parası istenir. Çeyiz parası ise gelinin annesi tarafından gelin için harcanır. Çeyiz parası dışında yine kız için altın istenir, fakat genellikle altın miktarı için kız ailesi, damat ailesinin inisiyatifine bırakır. İki ailenin de gönlünce olmuşsa yüzükler kesilir, Fatiha okunur ve tatlı dağıtılır, böylece yüzük kesme merasimi son bulur. Artık oğlan “damat” unvanını alır, kız ise “gelin” unvanını alır.

Düğün öncesi merasimlerden olan nişan, Çiçika Köyü'nde görkemli merasimlerden biridir ve oldukça önem verilen bir merasimdir. Nişan, yüzük kesme merasimine göre daha kalabalık ve daha farklı bir süreçtir. Nişan için önemli hazırlıklar yapılır, tatlı ve meşrubat dışında yemek verilir. Özellikle damadın ailesi gelinin ailesi yemek için et, kuru fasulye, pirinç, salça gibi erzaklar gönderir. Gelinin evinin yemek masrafı ve diğer tüm nişan masrafları damat ailesi tarafından ödenir. Nişan merasiminde yapılan bir diğer gelenek ise çeyiz sermedir. Gelinin çeyizi çok olmalıdır ve tüm davetlilere gösterilmelidir. Köyde önceleri, geline kıyafet veya kıyafet yapmak için kumaş verilirdi ve buna nişan takısı (rûvekirin) denirdi, fakat şimdi bu takı geleneği yoktur. Gelin nişan için “şerbetlik” adı verilen bir kıyafet giyer.

Nişan ve düğün arasında bayram (ramazan ve kurban) olursa, damadın ailesi, çeşitli hediyeler götürerek gelin bayramlığına gider. Bu hediyeler ise yorgan,

battaniye, kıyafet, ayakkabı ve altındır. Nişan süreci tüm gelenekleri ile tamamlandıktan sonra, sıra düğün öncesi yapılan bir diğer süreç olan düğün zamanını belirlemeye gelir.

Çiçika Köyü düğünleri için standart bir zaman yoktur. Fakat çoğunlukla düğünler yılın sonbahar dönemi, ekin biçildikten sonra yapılır. Ekin biçmek, bağ bozumu gibi kolektif işler bittikten sonra düğünler yapılır. Şimdilerde ise düğün salonu imkânları ile düğünler kış aylarında da yapılabilir. Düğün zamanı için bir diğer önemli husus şudur: Çiçika Köyü’nde hiçbir zaman mayıs ayında düğün yapılmaz. Köydeki yaygın inanişaya göre: Mayıs ayının kendisi gelinmiş ve evlenirken muradına erememiş. Dolayısıyla mayıs ayının şanssızlık ve uğursuzluk getirdiğine inanılır ve mayıs ayında düğün yapılmaz: “*Kes meha gulanê da deweta nake, divê Xwudênegiravî meha gulanê ne baş e, meriv bûka bîne.*”³⁵⁰ Mayıs ayının kendisi gelin olduğuna inanılır: “*Gulan bi xwu bûk e, meriv bûkê nayîne ser bûkê, ne baş e. Loma em gulanê deweta nakin.*” “*Gulan bûk vîye, xêr nedîye. Gulan jî qîz vîye, qey emrê wê kin vîye. Mirad nekirîye.*”³⁵¹ Mayıs ayında evlenen gelinin ömrünün kısa olacağına inanılır: *Tê bîra min Serê Gulanê xesîya min digo lawo cilê xwu yê nû li xwu kin. Digo çiqa cilê nû hevû meriv li xwu ke, xêra wî heye, kêfa Gulanê tê.*”³⁵² “Kurd, dawetên xwe meha gulanê çênakin. Dibêjin, gulan bi gul û kulîkên xwe jixwe bûk e. Bûk nayê ser bûkê.”³⁵³ Bu bilgiler ışığında, Çiçika Köyü’nde mayıs ayı dışında, genellikle sonbahar olmakla birlikte her zaman düğün yapılabilir.

Düğün tarihi belirlendikten sonra düğüne bir hafta kala, gelin yakınlarıyla düğün için “rehela bûkê” adi verilen gelin alışverişine çıkar. Gelin alışverişinin tüm masrafları yine damat ailesi tarafından karşılanır. Gelinin yakınları olan anne, teyze, hala veya yenge gelinle çarşı alışverişine çıkarlar. Gelin çarşıda mobilya ve altın beğenir ve kendisi için gerekli kıyafet, ayakkabı ve gerekli diğer eşyaları alır.

Düğüne on-beş gün veya bir hafta kala yapılan bir diğer şey düğün davetiyesi (qomçeyê dawetê) dağıtılır ve yakın akraba, eş, dost ve misafirler düğüne davet edilir. Düğün davetiyesi bir kâğıt üzerinde, gelin ve damadın adının, babalarının adı ve düğün tarihi ve yeri yazılan bir kâğıttır. Fakat köyde önceleri bu bahsi geçen

³⁵⁰ K. 6.

³⁵¹ K. 6.

³⁵² K. 4.

³⁵³ https://www.instagram.com/p/CHIUOcybJS/?utm_medium=copy_link, e.t.: 29.09.2021.

davetiye yerine, ailenin maddi durumuna göre, köylülere özenle hazırlanmış bayram şekeri, çorap, mendil, sabun ve çay şekeri dağıtılırdı.

Yine düğün öncesi yapılan ve gelin ve damadı doğrudan ilgilendiren bir başka süreç de imam nikâhının kıyılmasıdır. Köyün geleneklerine göre, imam nikâhı gelinin evinde babası veya abisi huzurunda, gelin için teminat olan altın veya taşınmaz mal üzerine kıyılır. Köyde önceleri genellikle toprak parçası veya büyük baş hayvan üzerine kıyılan nikâh, şimdi ise gelinin altınları üzerine kıyılır. Böylece gelinin maddi teminatı sağlanmış olur. Düğün öncesi süreci şöyle sıralayabiliriz:

- Evlenilecek gelin adayını aramak
- Kız isteme
- Yüzük merasimi
- Nişan
- Nişan yemeği
- Çeyiz serme
- Nişan takısı
- Nişan kıyafeti
- Gelin bayramı
- Gelin çarşısı
- Düğün davetiyesi dağıtmak
- Dini nikâh kıyma

3.2. DÜĞÜN ZAMANI SÜRECİ

Düğün evlilik için önemli olan ve çok yönlü bir merasim olup kırsal alanlarda oldukça görkemli merasimlerdir. Çıçka Köyü'nde genellikle düğün cuma, cumartesi ve pazar günü olmak üzere üç gün sürer. Cuma günü akşama doğru başlayan düğün pazar günü akşama doğru gelinin damat evine varmasıyla son bulur. Elbette bu üç gün içinde çeşitli gelenek ve görenekler mevcuttur. Bölümde bu süreç ve gelenek ve göreneklere yer verildi.

Cuma günü damadın aile bireyleri, yakın akrabaları düğün evine gelerek hazırlık yaparlar. Köyde cuma akşamı hafif yemek yapılır, müzik orkestrası kurulur ve akşam saat 10:00'a kadar müzik çalar ve düğün halayı çekilir. Cumartesi bir diğer

ifade ile kına günü ve gecesi en görkemli ve keyifli geçen düğün merasimlerindenidir. Bu günde hem gelin hem damat kınası yakılır. Hazırlıklar sabah erken saatlerde başlar, yine gelinin ailesi için damadın ailesi tarafından gelinin evine erzak gönderilir. Düğün evinde öğle ve akşam için yemek organize edilir. Sabah 10:00-11:00 gibi müzik orkestrası kurulur ve davetliler düğün yerine gelirler. Gün boyunca halay çekilir. Akşama doğru gelin kınası yapmak için gelin konvoyu (berbûrî) damat evinden gelin evine doğru yola koyulur. Gelin evinde gelinin ailesi ve davetlileri hazır bulunur ve gelin konvoyu beklenir. Gelin kınası yakılırken, gelin el açması geleneği vardır. Gelin elini açmamakta ısrar eder ve damadın annesi hazırlıklı olarak gelinin elini açması için geline altın verir. Gelin türküleri olan “narînk”ler yakılır, bu türkülerde gelinden övgüyle bahsedilir. Gelinin bütün eşya, kıyafet ve altına övgü yapılır, damadın güzelleştiren, özelleştiren türkülerde yakılır. Gelin kınası merasiminden sonra davetlilere kına dağıtılır.

Gelin konvoyu damadın evine tekrar döner. Damat evinde halaylar çekilmeye devam ederken, gelin evinden dönen konvoy ile birlikte damat kınası yoğrulmaya başlanır. Kına yoğrulduğu zaman, damat ve kına üzerine türküler yakılır. Damat kına merasimi için herhangi bir hazırlık yapmaz, tıraş olmaz ve günlük kıyafetleri ile kına merasimine katılır. Son olarak, damat kınasına kalabalık bir katılım olur ve coşkulu bir şekilde kına yakılır. Böylece kına merasimi son bulur.

Düğünün bir diğer günü olan pazar başka bir deyişle gelin getirme günü en kalabalık gündür. Tüm davetliler bu güne eşlik eder. Düğün evinde hazırlıklar yapılır özellikle ciddi bir iş bölümü vardır, düğünün son günü olduğundan düğün yemeği pişirmek önemli bir iştir. Bu sadece bir öğün yemek verilir ve bu sefer gelin evine erzak gönderilmez. Ayrıca gelin evinde hazırlıklar yapılır. Damat tıraş olur, takım elbise giyer. Gelin de gelinlik giyer ve kuaföre gider.

Bir diğer taraftan aileler oldukça heyecanlıdır. Damadın ailesi sevinç, gelinin ailesi üzüntü duyar. Hazırlıklar tamamlandığında gelin konvoyu gelini almak için yola çıkar, konvoyla genellikle halk türküleri söyleyebilen kadınlar ve misafirler davet edilir. Konvoy gelinin evine ulaştığında bu kadınlar türküyakmaya başlar. Gelinin abisi, erkek kardeşi veya amcasının oğlu gelinin kuşağını bağlar. Damadın babası, amcası veya dayısı gelini baba evinden çıkarırken “kapı arkası (piştderî)” geleneğiyle karşı karşıya kalır. Baba, amca veya dayı bunun için para vermelidir.

Gelin aile bireyleri ile vedalaşır ve konvoy yola çıkar. Gelin ile birlikte ailesinden birkaç kişi eşlik eder ve damat evine bir başka deyişle düğün evine giderler. Gelin vedalaşırken hüznü türküler yakılır ya da gelin ve ailesini (özellikle annesini) teselli edecek türküler yakılır. Damat aile evinde gelini bekler, konvoy yaklaştığında damadın arkadaşları veya damadın işleri için görevlendirilen kişiler (ezepeçerî) damadı evin damına götürür. Damada ayakkabısıyla kırması için bardak, fincan vb. verilir. Bu geleneğin şimdiler pek fazla yapıldığı söylenemez.

Gelin ve konvoyu damat evine vardığında aile büyükleri gelini arabadan çıkarmak için giderler. Gelin arabadan çıkmamak için ısrar eder ve yine damadın ailesinden bir şey ister. Burada damadın ailenin maddi durumuna göre, geline hediye verilir bu hediye her ne kadar önceleri toprak parçası ya da büyük baş hayvan ise, şimdilerde genellikle paradır. Gelin arabadan çıkarılır, damat evine girerken kapıda damadın annesi tarafından eline bir testi verilir. Gelin bu testi davetliler önünde kırar. Gelin ve davetliler gelinin güçlü olduğunu göstermiş olduğuna inanır. Ayrıca gelin nazar, şans ve uğur için yumurta kırar ve ailenin mutluluğu için de evin kapısına tatlı olan bal, pekmez ya da reçel sürer. Bu geleneklerden sonra, gelin ve damada takı takılır. Takı merasimi bittikten sonra gelin ve damat bir süre davetlilerin önünde otururlar. Bu sırada gelinin kucağına genellikle erkek bebek bırakılır. Son olarak gelin, annesinin gelin ayakkabısına bıraktığı bir miktar parayı damadın annesine teslim eder. Bu paranın fakir bir aile çocuğuna verilmesi gerektiğine inanılır. Bu günün akşamında kutlamalara devam edilir. Özellikle damat ve gelin için özel etkinlikler yapılır. Damat için yapılan etkinlik merasim etkileyicidir ve “roma zava” diye adlandırılır. Damadın arkadaşları düğüne katılan davetlilerden (yakın akraba gibi) para toplar ve Silvan’a gidip damat eğlencesi için tatlı, çerez vb. gibi gerekli tüm eşyaları alır. Damadın ailesinin yakın akrabası evinde toplanırlar, bu evde kadın veya kız çocuğu olmamalıdır. Sadece erkeklerden oluşan bu eğlence etkinliği gecenin sonuna kadar devam eder. Burada damadın arkadaşları ve diğer misafirler çeşitli oyunlar oynar. Diğer tarafta ise düğün evinde gelin için “kalo û pîrê” adındaki oyun oynanır, burada da sadece kadınlar vardır. Bu etkinlik de gecenin sonuna kadar devam eder. Bunlar bittikten sonra misafirler, davetliler ve köylüler düğün evinden ayrılırlar. Geriye kalan aile bireyleri ise gelin ve damadı

yalnız bırakmak için yakın akraba evine giderler. Böylece düğün merasimi bitmiş olur.

Düğünün üç günlük sürecini ve bazı geleneklerini şöyle sıralayabiliriz:

- İlk gün (cuma günü)
- İkinci gün (cumartesi) kına günü ve gecesi)
- Gelin kınası
- Damat kınası
- Üçüncü gün (pazar günü)
- Yemek
- Damat berberi
- Gelin evine gitme
- Gelin vedası
- Gelin çıkarması
- Gelinin damat evine varması
- Takı takma
- Damat ve Gelin Eğlencesi (roma zavayî ve kalo û pîrê)

3.3. DÜĞÜN SONRASI SÜREÇ

Düğünden üç gün sonra sadece kadınların katıldığı “gelin üç günlüğü (sêrok)” adı verilen bir merasim düzenlenir. Bu merasime gelinin ailesi ve damadın ailesi olmak üzere misafirler ağırlanır. Gelin görmesi olarak bilinen bu merasim genellikle yemeklidir. Yaklaşık 50 kişinin de katılabildiği bu merasim için önceden yemekler ve tatlılar yapılır. Merasime katılan misafirlere gelin için hediyeler getirirler. Yemek yenildikten sonra hediyeler gelen misafirlere gösterilir ve genellikle gelinin annesi gelin için altın hediye getirir. Daha sonra ise gelin de misafirlere el örgüsü çorap, el yapımı yazma, eşarp, örtü, namazlık gibi “perî” adı verilen hediyeler verir. Böylece bu merasimde son bulur.

Burada son olarak bahsedeceğimiz, gelinin ailesini ilk ziyareti vardır. Bir gelinin evlendikten sonra ailesine misafir olarak gitmesine “zeyî” denir. Çiçika Köyü’nde gelinin ilk ziyaretine oldukça önem verilir. Bu ziyaret, gelin evlendikten

15 gün sonra veya gelin uzak bir yerdeyse 30 gün sonra ger ekleŒir. Gelini alması için gelinin annesi ve birkaç yakın akrabası damat evine giderken tatlı götürür. Bu geleneğin adı ‘‘t Œi’’dir. Gelinin annesi hem damat evine hem de evine dönerken gelini görmek isteyen misafirler için tatlı alır. D   n sonrası sürecini de Œ yle sıralayabiliriz:

- Gelinin    g nl    (s rok)
- Gelinin aile evine ilk ziyareti (zey )

SONUÇ

Bu çalışmadan çıkarılan sonuçları şöyle sıralayabiliriz: Çiçika Köyü'nde evlilik formları patrilokaldır, bir başka ifade ile gelin damadın yaşamına ve ailesine dahil olur, bir diğer form endogami olup evlilikler çoğunlukla akraba evliliğidir ve monogami evlilik formu yaygındır. Evlilik yaşı ise, kızlar için 17 ve 18 arası, erkekler için 10-25 arasındır.

Bütün düğün masrafları damadın ailesi tarafından karşılanır. Çiçika Köyü'nde düğün “mayıs ayı” hariç her zaman yapılabilir ve burada düğünler üç gün sürer. Genellikle cuma günü düğünün ilk günü olup, cumartesi kına günü ve gecesidir, pazar günü ise gelin damat evine gelerek düğün merasimi son bulur.

Çiçika Köyü'nde düğün yemeğine çok önem verilir. Gelin evinin düğün yemeği masrafları da damat ailesi tarafından karşılanır.

Çiçika Köyü'nde düğün için hazırlıklar kolektif bir şekilde yapılır. Köyün ileri gelen yaşlı ve tecrübeli insanlarına danışılır. Gençlere ise çeşitli görevler verilir. Çoğu düğün davetlileri ve misafirleri gece köyün diğer evlerinde ağırlanır.

Gelinin yapması gereken testi kırma, yumurta kırma, evin kapısına bal veya pekmez gibi tatlı besinler sürme gibi gelenekler vardır. Ayrıca gelin kına yakılırken kendisi için hediye ister ve bu hediye genellikle altın çeyreklerdir. Bir başka gelenek ise, gelin annesinin verdiği parayı ayakkabısına koyarak kaynanasına teslim etmesidir.

Gelin evden çıkarılırken, gelinin erkek kardeşi “kapı arkası” denilen geleneği icra eder. Gelin damat evine vardığında ise arabadan inmez çünkü yine kendisine verilmesi için yine hediye ister. Düğün gecesi gelin ve damat için etkinlikler düzenlenir. Burada çeşitli oyunlar oynanır, gelin ve damada moral verilir. Düğün bittikten üç gün sonra yine gelin için ve tamamen kadınlardan oluşan bir merasim düzenlenir. Gelin için hediye verilir ve gelin de misafirlere hediyeler verir. Ayrıca köyde gelinin ilk aile ziyaretine oldukça önem verilir.

Sonuç olarak bu çalıřma genelde Kürt özelde ise ııka Köyü'nün düğünleri ve gelenekleri üzerine řimdiye kadar yapılmıř olan ilk detaylı çalıřmadır. Bahsettiğimiz düğün süreç ve gelenekleri yařlılar tarafından daha çok bilinmektedir. Yařlıların ölmesi ile bu gelenek ve göreneklerin kaybolması, teknolojinin olumsuz etkileri, zaman içinde merasimleri icra etme meknlarının değışmesi veya yok olması gelenek ve göreneklerin değışmesi, deforme olması ya da tamamen yok olması üzerinde etkilidir. Bu nedenlerle bu gelenek ve göreneklerin derlenmesi ve kayıt altına alınmasına daha fazla zen gösterilmeli, arařtırılmalı ve onlardan yazılı kaynaklar oluřturulmalıdır.

